

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ,
РИЗЬКИЙ ПІВНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ,
ЦЕНТР УКРАЇНСЬКО-ЄВРОПЕЙСЬКОГО
НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Міжнародна науково-практична конференція

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВІД УНІВЕРСАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

до 30-річчя від дня заснування
Київського університету права
Національної академії наук України

11 грудня 2025 року

Львів – Торунь
Liha-Pres
2025

УДК 341.231.14+342.7(062.552)

А 43

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету права Національної академії наук України,
протокол № 8 від 31 жовтня 2025 р.*

Організаційний комітет конференції:

Голова організаційного комітету – **Юрій Бошицький**, ректор Київського університету права Національної академії наук України, кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

Члени організаційного комітету:

Володимир Пилипенко – проректор із наукової роботи Київського університету права Національної академії наук України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Роман Дьякон – президент правління Ризького північного університету, доктор технічних наук, професор, академік;

Алла Вільчинська – проректор із питань забезпечення і перспективного розвитку Київського університету права Національної академії наук України;

Райса Перелигіна – доцент кафедри кримінального права та процесу, завідувач аспірантури Київського університету права Національної академії наук України, кандидат юридичних наук;

Тетяна Ярошевська – завідувач наукової бібліотеки Київського університету права Національної академії наук України;

Павло Немчанінов – завідувач відділу комп'ютерних технологій Київського університету права Національної академії наук України;

Наталія Суліміна – референт ректора Київського університету права Національної академії наук України.

А 43 **Актуальні проблеми прав людини: від універсальних стандартів до національної практики** : Міжнародна науково-практична конференція. Київський університет права Національної академії наук України, 11 грудня 2025 р. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. – 192 с.

ISBN 978-966-397-557-3

У збірнику представлено матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми прав людини: від універсальних стандартів до національної практики» (11 грудня 2025 р.).

УДК 341.231.14+342.7(062.552)

© Київський університет права Національної академії наук України, 2025

© Ризький північний університет, 2025

© Центр українсько-європейського наукового співробітництва, 2025

ISBN 978-966-397-557-3

© Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres», 2025

ЗМІСТ

Вітальне слово	
Бошицький Ю.	7
Цифрова епоха та право на приватність: еволюція захисту	
Абдель Фатах А. С.	8
AI Act як правовий стандарт етичного III: імплементаційні виклики для українського законодавства	
Бородін К. С.	12
Захист прав людини під час воєнного стану	
Бочаров В. А.	16
Забезпечення прав і свобод людини як ключовий принцип правової держави під час воєнного стану	
Бошицький Ю. Л., Сопілко І. М.	20
Захист прав осіб з інвалідністю у сфері публічного адміністрування	
Варгуляк О. Г.	24
Забезпечення прав людини та безпеки держави в Україні в сучасних умовах	
Васецький В. Ю.	27
The Problem of Protecting Rights and Welfare of Ukrainian Refugees under Conditions of Military Aggression	
Vasylenko O. V.	30
Вплив прав людини на поняття юрисдикційного імунітету держав у міжнародному приватному праві	
Вацинець І. І.	34
Provision of the right to alternative (non-military) service during martial law: national legislation and international human rights standards	
Volokhov O. S.	38
Право на приватність у цифрову добу крізь призму судової практики України та Європейського Союзу	
Гарашенко В. В.	42
Поняття «передача земельних ділянок» та «набуття права власності на земельну ділянку» в законодавстві та судовій практиці України	
Гургач А. Є.	47
Досвід правового регулювання права на інтелектуальну власність в Україні та Японії: порівняльний аналіз	
Сремзіна Є. Ю.	50

Адвокат як захисник у сфері митної справи: актуальність позасудового врегулювання спорів	
Єфіменко В. Д.	53
Захист права на життя у збройних конфліктах: підхід ЄСПЛ	
Іщенко О. О.	56
Організаційні аспекти протидії Держприкордонслужбою України незаконному переправленню осіб через державний кордон: проблеми та перспективи	
Кліщун А. В., Ніколаєнко Т. Б.	59
Контрольно-наглядові методи Міністерства юстиції у системі захисту прав людини	
Красногор О. В.	61
Концептуальні підходи управління міграційними процесами в умовах вимушеної мобільності громадян в контексті захисту прав людини	
Крутько Д. О.	65
Implementation of accountability mechanisms for violation of legislation on ensuring equal rights and opportunities for women and men in Ukraine: problems and prospects for improvement	
Kuzava V. I.	70
Межі сфери дії трудового права та домашня робота: феміністична інтерпретація	
Луценко О. Є.	73
Роль адміністративного права у забезпеченні ефективності правоохоронної діяльності	
Мельничук Р. В.	77
Кримінально-правова характеристика видів колабораційної діяльності	
Михайленко О. О.	80
Кібербезпека та правові гарантії захисту персональних даних у державних електронних сервісах	
Морозова П. О.	83
Роль права на забуття в реалізації особистих прав людини	
Мудрисівська Л. М.	87
Проблеми переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України	
Назарова Ж. С., Тімашов В. О.	90
Взаємодія Державної прикордонної служби України з правоохоронними органами у протидії незаконному перетинанню державного кордону України	
Ніколаєнко Т. Б., Лисенко Ж. А.	94

Гармонізація умов надання безоплатної правничої допомоги в Україні: імплементация двокритеріальної моделі ЄСПЛ	97
Оверчук С. В.	
Міжнародне запобігання злочинності у сфері цифрових технологій у контексті захисту прав людини	100
Олійник А. А.	
The Establishment and Functioning of the Commissions on Juvenile Affairs in the Ukrainian SSR in the Early 1920s	105
Omarova A. A.	
Філологічний аспект тлумачення адміністративного законодавства: мова права та права людини	108
Пелішенко О. Р.	
Проблеми реалізації прав людини в адміністративному виконавчому провадженні	112
Плохута Є. П.	
Принцип найкращих інтересів дитини у цифрову еру: правові механізми захисту від експлуатації через генеративний ШІ	115
Погонець В. Г.	
Процедурно-процесуальні права юридичних осіб публічного права в Україні	118
Расулов Т. Б.	
Виклики демократичної держави у забезпеченні прав людини: Іспанія та Польща між європейськими цінностями та національними інтересами	121
Романенко К. М., Романенко Д. Р.	
Кібербезпека та права людини: український досвід у період війни	125
Романова О. М.	
Особливості кримінального провадження під час воєнного стану	130
Ряшко О. В.	
Порушення права на справедливий суд та на отримання правничої допомоги – виклики та загрози, породжені правовим режимом воєнного стану	133
Савинський С. М.	
Депортація українських дітей у період воєнного стану як форма порушення прав людини	138
Саух А. С.	
Цивільно-правове регулювання договору страхування відповідальності перевізника перед пасажиром	141
Сірко Р. Б.	

Проблемні питання кваліфікації контрабанди культурних цінностей та зброї	
Фещин І. І., Ніколаєнко Т. Б.	144
Захист прав людини: актуальні проблеми правничої освіти, науки та юрисдикційної діяльності	
Фурса С. Я., Фурса Є. І.	148
Універсальні стандарти прав людини у цифрову добу: шляхи імплементації в національне законодавство України	
Чалабієва М. Р.	156
Процесуальні правовідносини у сфері розгляду земельних та цивільних справ в контексті професійної правосвідомості суддів	
Чебишев М. Р.	159
Міжнародно-правовий статус переміщених дітей під час збройного конфлікту	
Чепкова К. О.	162
Межі допустимого контролю за комунікаціями громадян: аналіз практики Європейського суду з прав людини	
Чміль О. В.	165
Біологічне забруднення моря: питання криміналізації	
Шамсутдінов О. В.	169
Процедура визнання документів про освіту: міжнародно-правовий аспект	
Шаталова Л. М.	174
Інституційна довіра в системі публічного управління: правова природа та механізми формування в контексті забезпечення прав людини	
Шевченко В. О.	177
Принцип автономного тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	
Шиманський А. Ю.	180
Реалізація принципу найкращих інтересів дитини: від універсального стандарту до національної практики в умовах локальних викликів	
Юзікова Н. С.	184
До питання вирішення соціально-правових проблем ветеранів	
Яковець І. С., Карелін В. В.	188

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО РЕКТОРА

Шановні колеги, дорогі автори та читачі!

З приємністю представляємо Вам збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми прав людини: від універсальних стандартів до національної практики», приуроченої до 30-річчя Київського університету права Національної академії наук України.

Це видання поєднує результати досліджень учених, викладачів, аспірантів і практиків, які прагнуть осмислити сучасні виклики у сфері захисту прав і свобод людини. Матеріали збірника відображають

багатогранність підходів – від теоретичного аналізу до практичного застосування міжнародних стандартів у національному правопорядку.

У нинішніх умовах утвердження прав людини стає не лише науковим завданням, а й щоденним моральним орієнтиром для всіх, хто служить праву. Тому кожна теза, кожна ідея, представлена в цьому збірнику, має значення для розвитку української правової науки та формування культури поваги до людської гідності.

Щиро дякую всім авторам за внесок у спільну справу та бажаю подальших наукових здобутків, натхнення і віри у силу права.

З повагою
Юрій Бошицький,
ректор Київського університету права
Національної академії наук України,
професор, заслужений юрист України

ЦИФРОВА ЕПОХА ТА ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ: ЕВОЛЮЦІЯ ЗАХИСТУ

Абдель Фатах А. С.

*доктор філософії в галузі права, доцент,
доцент кафедри права,
Криворізький національний університет
м. Кривий Ріг, Україна*

Право на приватність є фундаментальним правом людини, однак його суть і механізми захисту зазнали кардинальних змін з приходом цифрової ери. Технології, що стали невід'ємною частиною нашого життя – від збору даних вебсайтами до функціонування мобільних додатків – створили нові, безпрецедентні виклики для приватності. Масштаби, швидкість та характер обробки персональної інформації сьогодні незрівнянно вищі, ніж будь-коли в історії людства.

Стаття 8 Європейської конвенції з прав людини є основою захисту приватності, що гарантує право на недоторканність приватного та сімейного життя, житла й листування [1]. Завдяки гнучкому формулюванню Європейський суд з прав людини постійно адаптує її тлумачення до нових соціальних і технологічних викликів. Держава може втручатися лише за умови, що це передбачено законом і є необхідним у демократичному суспільстві – зокрема для безпеки, запобігання злочинам, охорони здоров'я, моралі чи прав інших осіб.

Практика Європейського суду з прав людини розкрила, що стаття 8 ЄКПЛ захищає чотири взаємопов'язані сфери: приватне життя – широке поняття, що охоплює фізичну, психологічну та моральну недоторканість, особистість автономії (зокрема щодо тіла та репродукції), конфіденційність даних, репутації й зображення, а також право на особистість стосунків; сімейне життя – яке гарантує захист родинних зв'язків між подружжями, батьками й дітьми та іншими близькими родичами; житло – яке забезпечує недоторканність дому та захист від незаконних обшуків чи втручань; і кореспонденція – що забезпечує конфіденційність будь-яких форм комунікації від несанкціонованого перехоплення [2].

Водночас стаття 8 не є абсолютною. Пункт 2 встановлює чіткі умови, за яких втручання з боку держави може бути визнане виправданим. Таке втручання має відповідати трьом критеріям: по-перше, втручання повинно мати підґрунтя у національному законодавстві, тобто передбачено законом. При цьому сам закон має бути «якісним»: доступним для громадян та передбачуваним у своєму застосуванні. Він також повинен містити належні

гарантії проти зловживань з боку влади; по-друге, втручання має переслідувати одну з легітимних цілей (законної мети) вичерпний перелік яких наведено у пункті 2 статті 8. Серед них – інтереси національної безпеки, запобігання злочинам, захист здоров'я чи моралі, а також захист прав і свобод інших осіб; по-третє, втручання має відповідати «нагальній суспільній потребі» та бути пропорційним до переслідуваної мети[2]. Держава повинна довести, що досягнення законної мети неможливе за допомогою менш обмежувальних заходів.

Ці фундаментальні принципи, сформовані в аналогову епоху для захисту від дій держави, виявилися занадто загальними, щоб дати відповідь на конкретні технічні та комерційні виклики, які принесла цифрова революція.

Окрім статті 8 ЄСПЛ Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28 січня 1981 року та її Додатковий протокол від 8 листопада 2001 року є фундаментальними міжнародними актами у сфері захисту приватності. Конвенція встановлює загальні стандарти захисту прав і свобод фізичних осіб під час автоматизованої обробки їхніх персональних даних, зокрема регулює збір, зберігання, використання та можливість розголошення особистої інформації, забезпечуючи реалізацію права на приватне життя, закріпленого статтею 8 ЄКПЛ. Додатковий протокол посилює ці гарантії, вводячи обов'язковість створення незалежних органів нагляду за дотриманням законодавства про дані та встановлюючи правила щодо транскордонного обміну персональними даними, щоб забезпечити збереження рівня захисту після навіть захисту передачі інформації за межі національної юрисдикції [3; 4].

Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року, є ключовим національним актом, який імплементує міжнародні стандарти захисту приватного життя, зокрема вимоги Статті 8 ЄКПЛ. Основним органом нагляду за дотриманням закону є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який розглядає скарги, проводить перевірку, надає доступ до інформації та надає обов'язкові приписи [5]. Захист прав суб'єктів даних забезпечується через судову систему: суди можуть накласти штрафи, зупинити незаконну обробку даних або наказати видалення неправомірно зібраної інформації, що разом створює ефективний механізм контролю та відповідальності у сфері обробки персональних даних.

Однак, стрімкий розвиток цифрових технологій створив безпрецедентні виклики для традиційного розуміння приватності. Масштаби, швидкість та автоматизований характер збору персональних даних у цифрову епоху вимагали нової, більш детальної та превентивної правової відповіді для регулювання нових технологічних реалій. Сучасний бізнес та ІТ-продукти обробляють величезні масиви персональних даних, створюючи нові ризики для приватності. Зокрема, інтернет-магазини збирають імена, адреси

доставки, номери телефонів та електронні пошти клієнтів з ЄС. Цей процес виходить далеко за межі традиційного поняття «кореспонденції», створюючи централізовані бази даних, вразливі до витоків та зловживань. Такі технології, як IP-адреси, cookie-файли та дані про геолокацію, дозволяють створювати детальні цифрові «портрети» користувачів є новою формою спостереження, що дозволяє відстежувати поведінку, інтереси та звички людей у небачених раніше масштабах. Натомість, додатки, доступні для користувачів з ЄС через App Store чи Google Play, часто збирають широкий спектр даних – від списку контактів до даних про місцезнаходження, причому користувачі не завжди чітко розуміють мету та обсяг такого збору.

В рамках Європейського співтовариства ці нові реалії зумовили появу Загального регламенту про захист даних (далі – GDPR), що набув чинності в ЄС у 2018 році, став найповнішою та найсуворішою у світі законодавчою ініціативою у сфері захисту даних, розробленою спеціально для цифрової ери. Його головна мета – повернути громадянам контроль над їхніми персональними даними та уніфікувати правила їх обробки на всій території Європейського Союзу. GDPR надає дуже широке визначення персональних даних – це будь-яка інформація, яка прямо або опосередковано дозволяє ідентифікувати живу особу. До них належать лише традиційні дані, як-от ім'я, ім'я чи номер телефону, а й цифрові сліди: IP-адреси, cookie-файли, геолокація, електронна пошта, фотографії, відеозаписи, а також чутливі категорії даних – біометрична, медична інформація, відомості про релігійні переконання, політичні погляди чи сексуальну орієнтацію [5].

Ключова особливість GDPR – його екстериторіальна дія: регламент поширюється на будь-яку організацію у світі, якщо він обробляє дані осіб, які перебувають на території ЄС. Це означає, що українські компанії – будь то інтернет-магазини, SaaS-платформи чи готелі, що обслуговують європейських клієнтів – зобов'язані виконувати його вимоги. Основу регулювання становлять сім принципів законної обробки даних: законність, справедливість і прозорість; обмеження мети; мінімізація даних; точність; обмеження терміну зберігання; цілість і конфіденційність; а також підзвітність [5]. Вони спрямовані на запобігання посиленому збору, прихованому використанню та довгостроковому зберіганню даних без необхідності.

Окрім обов'язків для бізнесу, GDPR надає суб'єктам даних широкий спектр прав: право на інформацію, доступ до власних даних, їх виправлення або повного видалення («право на забуття»), обмеження обробки, перенесення даних, перетворення проти обробки та захист від автоматизованих рішень, зокрема профілювання [5]. Ці механізми разом забезпечують реальний контроль людей над вашою цифровою ідентичністю. Відповідність цим принципам та забезпечення прав

користувачів, особливо в ІТ-сфері, вимагає не лише юридичних консультацій, а й глибоких технічних та архітектурних рішень на рівні продукту.

Для ІТ-компаній та розробників GDPR – це не лише набір юридичних правил, а й технічна філософія, що має бути інтегрована в сам процес створення продукту від його зародження. Регламент вимагає проактивного підходу до захисту даних, а не реактивного реагування на проблеми.

У реалізації ключової ролі GDPR діють два принципи: «приватність через проектування» та «приватність за замовчуванням». Перший вимагає інтегрувати захист даних ще на етапі розробки продукту – з шифруванням, псевдонімізацією та технічною підтримкою прав користувачів, зокрема «права на забуття». Другий передбачає, що всі налаштування конфіденційності мають бути максимально захищеними одразу, а додатковий збір даних – наприклад, для аналітики чи маркетингу – активується лише після свідомої згоди користувача [5]. Використання сторонніх сервісів (Google Analytics, Mailchimp, AWS тощо) не заборонено, але вимагає від компанії як контролера даних підписання угод про обробку, налаштування анонімізації, подвійного підтвердження згоди та прозорості інформації. Таким чином, приватність стає не лише юридичною вимогою, але й невід’ємною частиною якості продукту та користувацького досвіду.

Хоча Україна не є членом ЄС, дотримання GDPR є критично важливим для українських компаній, які працюють з європейським ринком. GDPR має екстериторіальний характер – він поширюється на будь-яку організацію поза ЄС, якщо він обробляє персональні дані осіб, які перебувають у ЄС. Це стосується інтернет-магазинів, ІТ-сервісів, SaaS-платформ, готелів, аутсорсингових компаній тощо, які мають клієнтів, користувачів або партнерів у Європі.

Недотримання GDPR може призвести до серйозних наслідків: від блокування доступу до європейського ринку та втрати довіри клієнтів до штрафів (за наявності юридичного представництва в ЄС) або припинення співпраці з європейськими партнерами. Крім того, впровадження стандартів GDPR забезпечує рівень кібербезпеки, перевірки користувачів і конкурентоспроможності українських продуктів на глобальному ринку.

Висновки. Захист приватності еволюціонував від загальних норм (стаття 8 ЄКПЛ) до конкретних, технічно орієнтованих вимог GDPR, які вважають не лише те, що захищати, а й як це робити в цифрову епоху. Для бізнесу відповідність GDPR – це не тільки юридична умова України, а й ознака надійності та конкурентних переваг на глобальному ринку. Ефективний захист даних вимагає поєднання правових норм, технічної відповідальності та культури поваги до приватності всередині компаній і суспільства.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: <https://surl.li/casuo6> (дата звернення: 16.10.2025).

2. Article 8 – Right to respect for private and family life – ЄСПЛ-KS – Knowledge Sharing. ЄСПЛ-KS. URL: <https://surl.li/zbjnvb> (дата звернення: 16.10.2025).

3. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних: Конвенція Ради Європи від 28.01.1981: станом на 6 лип. 2010 р. URL: <https://surl.li/mdtjrt> (дата звернення: 16.10.2025).

4. Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних : Протокол Ради Європи від 08.11.2001 : станом на 6 лип. 2010 р. URL: <https://surl.li/wilbgg> (дата звернення: 16.10.2025).

5. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI : станом на 14 черв. 2025 р. URL: <https://surli.cc/ivlffs> (дата звернення: 16.10.2025).

6. Regulation – 2016/679 – EN – gdpr – EUR-Lex. EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language. URL: <https://surl.li/pzwoir> (date of access: 16.10.2025).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-2>

АІ АСТ ЯК ПРАВОВИЙ СТАНДАРТ ЕТИЧНОГО ШІ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Бородін К. С.

*викладач кафедри загальнотеоретичних правових і
соціально-гуманітарних дисциплін,*

*Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Стрімкий розвиток моделей штучного інтелекту (ШІ) створює фундаментальні виклики для правової системи, особливо в аспекті дотримання прав людини та етичних стандартів. У відповідь на ці виклики Європейський Союз (ЄС) розробив регламент про штучний інтелект **Artificial Intelligence Act** (AI Act) – перший комплексний нормативно-правовий акт, який встановлює чітку систему ризик-орієнтованого

регулювання ІІІ, фокусуючись на прозорості, підзвітності, безпеці та етиці, який був затверджений у 2024 році [1].

Україна, як країна що має статус кандидата в члени ЄС, стоїть перед необхідністю адаптації українського законодавства до європейських стандартів – у сфері цифрових технологій, зокрема щодо ІІІ – до положень Регламенту ЄС про штучний інтелект (AI Act). Хоча в українському правовому полі вже існують окремі нормативно-правові акти, що стосуються цифрових технологій, загальна система їх регулювання є фрагментарною та неузгодженою з європейськими підходами, а спеціальне законодавство що регулює використання ІІІ в Україні відсутнє. Це створює потенційні ризики порушення прав людини, зловживання алгоритмічними інструментами та дискримінації окремих груп населення.

Регламент ЄС про штучний інтелект (AI Act) є першим у світі комплексним нормативно-правовим актом, що регулює розробку, розповсюдження та використання систем ІІІ. Він базується на ризик-орієнтованому підході, згідно з яким системи ІІІ класифікуються на чотири категорії [1], [2]:

1. Заборонені (Unacceptable Risk – Article 5 AI Act).

До першої групи відносяться заборонені системи, які категорично не допускаються до використання. Вони охоплюють ті види застосування штучного інтелекту, що порушують основні права людини, або становлять неприйнятний ризик для суспільства. AI Act категорично забороняє використання таких типів ІІІ, за допомогою яких можна робити соціальний скринінг громадян державними органами (на кшталт системи в Китаї), підсвідомо впливати на поведінку особи без її згоди, експлуатувати вразливі групи населення – дітей, людей з інвалідністю, а також використовувати біометричне розпізнавання в реальному часі в публічних місцях (із дуже обмеженими винятками).

2. Високого ризику (High Risk – Annex III + Articles 6–29).

Другу категорію становлять системи високого ризику (High Risk), які можуть бути використані лише за умови суворого дотримання вимог AI Act. зобов'язані пройти оцінку відповідності, мати належну технічну документацію, впроваджені процедури управління ризиками та забезпечений людський нагляд. Крім того, такі системи мають бути зареєстровані в офіційному реєстрі ЄС, мати відповідну технічну документацію, гарантувати прозорість, безпеку, якість і можливість людського контролю. До категорій застосування високого ризику відносяться системи, що можуть застосовуватись в досить чутливих сферах таких як медицина (наприклад в діагностиці, в роботі медичних пристроїв), в правосудді (оцінювання ризику правопорушень, рецидиву), освіті (оцінювання вступних іспитів, сертифікація), критичної інфраструктурі (енергетика, водопостачання), в сфері зайнятості і управління персоналом

(рекрутинг, оцінка ефективності), а також в поліції (кримінальний аналіз, поведінковий моніторинг).

3. Обмеженого ризику (Limited Risk).

Третю групу становлять системи обмеженого ризику (Limited Risk). Це системи, які не загрожують життю, але можуть впливати на сприйняття користувача. AI Act вимагає етикетування (disclosure requirements), тобто повідомлення про те, що особа взаємодіє зі ШІ. Це стосується чат-ботів (консультування та технічна підтримка клієнтів), генератори зображень або відео (наприклад, Dall-E), голосові асистенти, генератори тексту на кшталт ChatGPT.

4. Мінімального ризику (Minimal Risk).

Найнижчий рівень ризику становлять системи мінімального ризику (Minimal Risk). Це всі інші ШІ-системи, що не потребують спеціального регулювання і застосовуються у побуті чи розважальній сфері. До таких систем можна віднести фільтри в соціальних мережах, функції автозаміни або автодоповнення MS Word/Excel.

Окрім класифікації, AI Act формує інституційну структуру регулювання, спрямовану на забезпечення контролю за дотриманням правил у сфері штучного інтелекту, де головну роль відіграє Європейська рада з питань ШІ, яка координує політику на рівні ЄС. Документ визначає повноваження національних органів нагляду що несуть відповідальність тільки межах своїх юрисдикцій, розмежовує відповідальності між постачальниками, імпортерами і користувачами ШІ-систем.

Особлива увага приділяється етичним аспектам. Регламент ґрунтується на ідеях недискримінації, пояснюваності алгоритмів, збереження людської автономії та захисту персональних даних. Попри технократичну стилістику документа, AI Act заснований на фундаментальних цінностях – верховенстві права, повазі до людської гідності та захисту приватності.

На відміну від ЄС де в центрі цього регламенту – захист основних прав людини, людської гідності, приватності та недискримінації, в Україні станом на 2025 рік відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би комплексно регулював сферу штучного інтелекту. Незважаючи на те, що Україна проголосила курс на євроінтеграцію, національне законодавство залишається фрагментарним і не охоплює належним чином питання прав людини у взаємодії з технологіями ШІ.

Перші системні ініціативи у сфері ШІ з'явилися у 2021 році, коли Міністерство цифрової трансформації України представило Концепцію розвитку штучного інтелекту до 2030 року [3]. В ній було проголошено орієнтацію на європейські принципи – ризик-орієнтованість, етичність, інноваційність та інтеграцію до цифрового ринку ЄС. Наступним кроком стала оприлюднена у 2024 році «Біла книга з регулювання ШІ» [4]. Вона визначила загальні напрями політики у сфері штучного інтелекту, однак її

положення наразі не мають сили закону і залишаються на концептуальному рівні.

Серед них саме захист прав людини є центральним орієнтиром. Але зазначені положення «Білої книзі з регулювання ШІ» не мають обов'язкового характеру, тому в Україні відсутній правовий механізм, який би гарантував громадянам ефективний захист від порушень, спричинених алгоритмами або автоматизованими рішеннями.

Всі кроки, що направлені на створення нізки інструментів, таких як створення регуляторної пісочниці, методології оцінки впливу ШІ на права людини, системи маркування (AI labeling), добровільних кодексів поведінки, а також вебпорталу відповідального ШІ, який має стати майданчиком для обговорення та підготовки до майбутнього регулювання є позитивними і дуже нагадують AI Act, що є вірним напрямом руху для адаптації українського законодавства до стандартів ЄС, однак вони лише закладають основу для майбутньої нормативної системи.

Хоча в Україні існують стратегічні документи, такі як Концепція розвитку ШІ та «Біла книга з регулювання ШІ», – вони залишаються декларативними і не забезпечують належного правозастосування. Для успішної гармонізації необхідно розробити і ухвалити окремий закон про ШІ з урахуванням положень AI Act, а також забезпечити прозорість та захист прав людини в усіх сферах використання ШІ.

Література

1. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on artificial intelligence (AI Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng> (дата звернення: 02.11.2025).

2. Shana Lynch. Stanford HAI. Analyzing the European Union AI Act: What Works, What Needs Improvement. URL: <https://hai.stanford.edu/news/analyzing-european-union-ai-act-what-works-what-needs-improvement> (дата звернення: 02.11.2025)

3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80> (дата звернення: 04.11.2025)

4. Міністерство цифрової трансформації України. Біла книга з регулювання ШІ. URL: <https://storage.thedigital.gov.ua/files/a/ba/d5da75c2613e331bb89258f950adcbae.pdf> (дата звернення: 04.11.2025)

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Бочаров В. А.

*студент 1 курсу магістратури,
Університет митної справи та фінансів
м. Дніпро, Україна*

Проблематика дотримання та реального захисту прав людини й громадянина на початку ХХІ століття постала однією з центральних для більшості правових систем. Інтенсивний розвиток інститутів прав людини впродовж останнього століття, демократизація та формування громадянського суспільства зумовили появу розгалуженої мережі міжнародних і національних нормативно-правових актів, спрямованих на визнання, гарантування та охорону основних прав, а також на створення ефективних механізмів їх реалізації та відновлення [1, с. 32–35; 3, с. 3–27]. Сучасні демократичні держави на рівні конституцій і законів закріплюють права, свободи й обов'язки людини та громадянина, а також процедурні запобіжники, що забезпечують їх здійснення та судовий контроль. У цьому контексті особливого значення набуває право на захист як ключова складова правового статусу особи [2, с. 118].

Україна виробила розгалужену нормативну базу у сфері поваги до гідності та інших фундаментальних прав, поєднавши конституційні гарантії з інституційними механізмами їх забезпечення. Попри загальну відповідність міжнародним стандартам, практика правозастосування стикається з проблемами, що ускладнюють повноцінну реалізацію положень Основного Закону про гідність, свободу та справедливість [4, ст. 3, 55]. Визнання прав і свобод людини найвищою соціальною цінністю детермінує діяльність державних органів і суспільних інститутів, а гуманістичні доктрини громадянського суспільства, природного права та правової, соціальної й демократичної держави надали цьому вектору ціннісне підґрунтя [12].

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України та запровадження правового режиму воєнного стану суттєво вплинули на всі без винятку правовідносини, організацію публічної влади й гарантії прав людини. Саме тому актуалізувалася потреба у переосмисленні оптимальних моделей захисту прав в екстраординарних умовах, з урахуванням меж допустимих обмежень і посилення позитивних зобов'язань держави [13]. Відповідно до Конституції України, право кожного «будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» є безпосередньою конституційною

гарантією доступу до правового захисту [3, ст. 55]. Доктринально підкреслюється, що йдеться саме про право кожної людини, а його реалізація обмежується лише прямими заборонами, у такий спосіб закріплюючи широкий простір автономії особи у виборі засобів захисту [4, с. 17]. Додатково наголошується на необхідності забезпечити реальну можливість вибору механізму захисту та недискримінаційний доступ до нього в умовах війни [5, с. 16].

Питання співвідношення понять «охорона» та «захист» прав у юридичній науці не має єдиного вирішення. У загальномовному вжитку «захист» ототожнюється з охороною, зосередженою на запобіганні небезпеці, гарантуванні недоторканності та запобіганні посяганням [7, с. 619]. У спеціально-юридичному сенсі низка авторів розрізняє ці категорії: охорона пов'язується зі створенням умов для нормальної реалізації прав, тоді як захист активується у випадку їх порушення, загрози порушення або перешкод у здійсненні прав [7, с. 186–190; 9, с. 166; 11]. Разом із тим змістовна спільність цілей і методів дає підстави розглядати ці дефініції як взаємодоповнювані елементи єдиного механізму забезпечення прав людини [9, с. 10; 14].

Судова практика та доктрина пропонують різні підходи до визначення способів і форм захисту. Поряд із юрисдикційними (судовими та адміністративними) процедурами значення мають неюрисдикційні моделі – самозахист, звернення до омбудсмена, громадських об'єднань, засобів масової інформації, міжнародних інституцій тощо. Є. Краснов наголошує, що захист – це усунення перешкод на шляху реалізації суб'єктивних прав, у якому беруть участь як публічні органи, так і приватні суб'єкти [11]. І.В. Берестовський підкреслює системний характер діяльності демократичної, соціальної та правової держави у запобіганні порушенням і відновленні порушених прав [14, с. 124–131].

В умовах воєнного стану особливого значення набуває питання меж дерogaцій. Основоположні права і свободи, що становлять ядро правового статусу особи, не підлягають обмеженню навіть за надзвичайних обставин, оскільки саме вони забезпечують існування правової держави та демократичного порядку. Перелік таких прав має вичерпний характер та закріплений у Конституції України; інші гарантії можуть тимчасово обмежуватися лише тоді, коли це прямо впливає з введення воєнного стану і підтверджується законом [5, ст. 3, 64; 20]. Водночас відступ від низки положень міжнародних договорів із прав людини допускається лише настільки, наскільки цього вимагає гострота загрози, за умови офіційного повідомлення та дотримання принципів законності, необхідності й пропорційності [1, с. 32–35].

Зазначені принципи утворюють універсальний «трискладовий тест» для оцінювання допустимості обмежень. По-перше, втручання має спиратися

на закон належної якості, доступний та передбачуваний. По-друге, переслідувати легітимну мету – національну безпеку, публічну безпеку чи охорону прав інших осіб. По-третє, бути необхідним у демократичному суспільстві та пропорційним: влада зобов'язана обирати найменш обтяжливі засоби, доводити реальність загрози й періодично переглядати доцільність запроваджених заходів [1, с. 32–35; 6]. Позитивні зобов'язання держави щодо захисту життя, гідності та фізичної недоторканності не припиняються, а навпаки – посилюються в умовах підвищених ризиків для цивільного населення [5, ст. 27–29].

Соціально-економічні стандарти не втрачають чинності під час війни. Навіть за умови встановлення трудової повинності мають дотримуватися гарантії мінімальної оплати праці, тривалості відпусток та міжзмінного відпочинку, так само як і процесуальні гарантії недискримінації та ефективного оскарження рішень, що обмежують права [20]. У майновій сфері ключовим є принцип справедливої компенсації у випадках примусового відчуження майна для потреб оборони: лише попереднє та повне відшкодування (або подальша компенсація в повному обсязі, якщо попереднє неможливе) відповідає критеріям законності й пропорційності та узгоджується з конституційними засадами захисту власності [5, ст. 41; 20].

Свобода вираження поглядів і доступ до інформації зазнають під час війни певних, але чітко обмежених дерогацій. Будь-які заборони чи обмеження не повинні перетворюватися на приховану цензуру; вони мають супроводжуватися переконливими обґрунтуваннями реальності загроз, підлягати швидкому незалежному перегляду та поважати вимоги недискримінаційності [1, с. 32–35]. Недопустимою є диференціація за політичними, мовними, релігійними чи іншими ознаками, якщо вона не має об'єктивного й розумного виправдання, безпосередньо пов'язаного з легітимною метою [5, ст. 24].

Судовий контроль посідає центральне місце в механізмі правового захисту. Суди перевіряють достатність і належність доказів, оцінюють наявність менш обтяжливих альтернатив, зіставляють інтенсивність втручання з досяжною метою та тестують відповідність рішень принципам рівності й належної мотивації. Значення судового захисту як найвищої форми відновлення порушених прав полягає у забезпеченні максимально можливих процесуальних гарантій і обов'язковості виконання судових приписів [13, с. 161–171]. У такий спосіб реалізується визначений Конституцією імператив ефективного засобу юридичного захисту [5, ст. 55].

Підсумовуючи, захист прав і свобод у період воєнного стану повинен здійснюватися в координатах конституційної законності, необхідності та пропорційності, з презумпцією збереження максимально можливого обсягу свобод і пріоритетом відновлення звичайного правового режиму за першої можливості. Держава зобов'язана підтримувати відкритість процедур,

інституційну сталість та реальну доступність механізмів захисту – як юрисдикційних, так і неюрисдикційних, – забезпечуючи рівний доступ до правосуддя і недискримінаційне ставлення до всіх осіб, незалежно від умов воєнного часу.

Література

1. Пащенко О. Європейські стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства. *Право України*. 2006. № 4. С. 32–35.
2. Соколенко О.Л. Захист прав громадян як основна функція правової держави. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 118–121. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_2/118.pdf
3. Петришин О.В. До питання про загальнотеоретичне поняття прав людини. *Проблеми законності*. 1997. С. 3–27.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Бойчук Д.С. Щодо питання місця права на захист у системі прав людини. *Проблеми законності*. 2017. Випуск 136. С. 15–20.
6. Кожевнікова А. Засоби захисту прав людини в умовах російсько-українського конфлікту. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 233–242.
7. Сучасний тлумачний словник української мови. За заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2011. 1008 с.
8. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 186–190. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/31.pdf>
9. Савенко М.Д. Національна система правового захисту людини. *Наукові записки*. 2007. Том 64. С. 10–15. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6982/Savenko_Nacional%60na_sy%60stema.pdf?sequence=1&isAllowed=y
10. Краснов Є.В. Особливості судового захисту прав у сфері соціального забезпечення. *Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення: монографія / кол. авт.; за заг. ред. Г.І. Чанишевої*. Одеса: Фенікс, 2015. С. 314–328. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5142/Krasnov%20Є.%20V.%20%20%20Osoblivosti%20sudovogo%20zahistu%20prav.pdf?sequ>
11. Берестовський І.В. Захист прав людини і громадянина як функція української держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 124–131.
12. Паршак С.А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 157–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_7_29

13. Гаврильців М.Т. Захист законного інтересу як передумова на звернення до адміністративного суду: поняття, сутність, види. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична. Львів: ЛьвДУВС, 2016. Вип. 4. С. 161–171.

14. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. Ст. 250.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-4>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Бошицький Ю. Л.

*кандидат юридичних наук, професор,
ректор,*

*Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Сопілко І. М.

*доктор юридичних наук, професор,
радник ректора,*

*Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Незважаючи на загальні гарантії прав і свобод людини, закріплені як у міжнародному, так і в національному праві, існують законодавчо визначені обставини, за яких держава може тимчасово відступити від частини своїх зобов'язань щодо їх забезпечення. Зокрема, це стосується періодів надзвичайного стану, коли існує безпосередня загроза життю та безпеці нації.

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, стала ключовим чинником радикальних змін у суспільному, політичному та правовому житті держави, а також вплинула на міжнародну спільноту загалом. Безпідставний напад на суверенну державу порушив фундаментальні засади міжнародного правопорядку, принципи добросусідства та норми міжнародного права.

З метою організації належної протидії агресії, керуючись пунктом 20 частини першої статті 106 Конституції України та Законом України «Про правовий режим воєнного стану», Президент України Указом № 64/2022 від 24 лютого 2022 року постановив запровадити воєнний стан на всій території

держави з 05:30 24 лютого 2022 року строком на 30 діб [1]. Цей Указ було затверджено Законом України № 2102-IX від тієї ж дати. У подальшому його дія неодноразово продовжувалася рішеннями Президента та Верховної Ради України.

Воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що може вводитися в Україні або окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності або територіальній цілісності. Його правова природа передбачає можливість тимчасового обмеження окремих конституційних прав і свобод громадян, а також законних інтересів юридичних осіб, із зазначенням строків і меж таких обмежень [2].

Отже, визначення обсягу, меж і механізму реалізації тимчасових обмежень є складовою правового режиму воєнного стану, який має адміністративно-правову природу. Такий режим виступає як надзвичайний, спеціальний і тимчасовий порядок державного управління, що встановлює особливі організаційно-правові процедури, спрямовані на забезпечення публічної безпеки та підтримання стабільності у період збройної агресії [3].

Особливої уваги потребує питання тимчасового обмеження прав і свобод громадян. Безумовно, основна загроза реалізації прав людини виходить від агресора, а тому першочерговим завданням держави є захист життя, здоров'я та безпеки населення. Водночас держава не може усунути від виконання свого конституційного обов'язку – гарантування прав і свобод у діяльності органів публічної влади та їх посадових осіб. Проте об'єктивні умови воєнного часу не дозволяють забезпечити їх у повному обсязі, що й зумовлює необхідність встановлення особливого порядку їх реалізації.

Діяльність держави у цій сфері проявляється у двох площинах. З одного боку – через забезпечення правопорядку, запобігання правопорушенням і захист суспільних інтересів; з іншого – через дотримання законності у власній управлінській діяльності. Варто зауважити, що в умовах воєнного стану змінюється характер правопорушень: з'являються явища, не властиві мирному часу, такі як мародерство, незаконне поводження зі зброєю, колабораціонізм, порушення комендантської години тощо. Це вимагає реформування системи правоохоронних органів, удосконалення їх правового статусу, розширення повноважень і забезпечення належної матеріально-технічної бази.

Згідно із Загальною декларацією прав людини, будь-які обмеження прав і свобод особи можуть застосовуватися лише за наявності законодавчо визначених підстав і виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав інших осіб, а також для підтримки моральних стандартів, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [4].

У юридичній науковій літературі окрему увагу приділяють поняттю конституційного обмеження прав і свобод людини та громадянина. Так, О. Скрипнюк трактує конституційне обмеження прав і свобод людини як встановлений Конституцією та законами України режим тимчасового, загального або індивідуально-спрямованого призупинення або звуження обсягу гарантованих Основним Законом прав і свобод. Такі обмеження запроваджуються в інтересах захисту прав інших осіб, а також для забезпечення національної безпеки та оборони України [5, с. 9]. О. В. Андрієвська розглядає конституційне обмеження як складне явище, що формується як система взаємопов'язаних конституційно-правових засобів та інших елементів (цілей, принципів, умов, підстав і форм обмежень). Воно реалізується через соціально корисну поведінку конкретного суб'єкта конституційно-правових відносин та дії уповноважених осіб, наділених правом застосовувати конституційно-правові обмеження, у рамках послідовного та комплексного процесу, спрямованого на захист цінностей, закріплених Основним Законом України, та охорону законних інтересів [6, с. 85].

Водночас ключовим залишається дотримання цих прав безпосередньо самими суб'єктами владних повноважень, адже ефективність забезпечення законності в умовах воєнного стану часто знижується. Зокрема, пункт 3 Указу Президента України № 64/2022 передбачає можливість тимчасового обмеження конституційних прав і свобод, визначених статтями 30–34, 38, 39, 41–44 та 53 Конституції України. Йдеться, зокрема, про такі права, як недоторканність житла, таємниця листування, свобода пересування, свобода думки і слова, участь у мирних зібраннях, право власності, підприємницька діяльність, право на працю, страйк та доступ до освіти.

Особливості реалізації та межі обмеження зазначених прав потребують окремого дослідження, однак варто звернути увагу на окремі адміністративно-примусові заходи, зокрема перевірку документів, огляд речей, транспортних засобів, багажу, житла та службових приміщень. У період воєнного стану такі дії здійснюються у спрощеному порядку, із розширенням кола уповноважених осіб.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» військове командування разом із військовими адміністраціями має право запроваджувати зазначені заходи, а порядок їх здійснення визначається Кабінетом Міністрів України. Постановою уряду від 29 грудня 2021 р. № 1456 затверджено відповідний порядок, яким деталізовано повноваження уповноважених осіб Національної поліції, Служби безпеки України, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, ДМС, Держмитслужби та Збройних Сил України [7].

Окремі положення цього Порядку викликають науково-практичні дискусії. Так, можливість затримання особи у разі відсутності в неї

документів, що посвідчують особу, фактично створює нову підставу обмеження особистої свободи, не передбачену Конституцією України. Подібні норми повинні бути закріплені законом, а не підзаконним актом, що відповідало б вимогам статті 29 Основного Закону.

Крім того, Кодекс України про адміністративні правопорушення не містить такої підстави затримання, як «до встановлення особи», а встановлює чіткі строки – до трьох годин або, у виняткових випадках, до трьох діб [8].

Аналогічні питання виникають і щодо огляду житла чи службових приміщень, який може застосовуватися не лише в межах кримінального провадження, але й як адміністративно-примусовий захід для порятунку життя та майна громадян.

Завершуючи, слід підкреслити, що тимчасові обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина обумовлені виключно необхідністю забезпечення дії правового режиму воєнного стану. Проте навіть у цих надзвичайних умовах діяльність органів публічної влади має ґрунтуватися на принципах верховенства права, законності, гуманізму та пропорційності.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2025).
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 11.11.2025).
3. Комзюк А.Т., Комзюк М.А., Липій Є.А. Адміністративно-правовий режим воєнного стану, введенного в Україні у зв'язку з московською військовою агресією. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 3. 2022. С. 100-106.
4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 11.11.2025).
5. Скрипнюк О. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 5–11.
6. Андрієвська О. В. Про конституційно-правовий механізм обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Альманах права. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах*. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. Вип. 7. С. 83–86.
7. Порядок перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану : затв. Постановою

Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1456. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.11.2025).

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 11.11.2025).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-5>

АХИСТ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Варгуляк О. Г.

*доктор філософії в галузі права, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ПВНЗ «Європейський університет»
м. Київ, Україна*

Проблематика захисту прав осіб з інвалідністю є однією з ключових у системі прав людини, оскільки відображає рівень гуманності, соціальної відповідальності та зрілості держави. У сфері публічного адміністрування питання забезпечення рівних можливостей для людей з інвалідністю набуває особливого значення, адже саме органи державної влади та місцевого самоврядування несуть відповідальність за реалізацію адміністративних процедур, надання публічних послуг і створення умов для соціальної інтеграції цих осіб.

В Україні нормативну основу захисту прав осіб з інвалідністю становлять Конституція України [0], Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991 р.) [0], Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2005 р.) [0], а також Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006 р.) [0], ратифікована Україною у 2009 році. Проте ефективна реалізація цих норм значною мірою залежить від адміністративно-правових механізмів їх втілення.

Аналіз нормативно-правової бази дозволив відмітити, що питання захисту прав осіб з інвалідністю у сфері публічного адміністрування треба розглядати в таких основних аспектах:

1. Публічне адміністрування у правах осіб з інвалідністю;
2. Адміністративно-правові гарантії захисту прав осіб з інвалідністю;
3. Доступність адміністративних послуг;
4. Міжнародно-правові стандарти захисту прав осіб з інвалідністю.

Публічне адміністрування охоплює організацію, координацію та контроль за діяльністю органів влади у сфері забезпечення прав людини.

Для осіб з інвалідністю це означає створення доступних адміністративних процедур, інклюзивних послуг, а також механізмів оскарження дій чи бездіяльності органів влади.

Державна політика у цій сфері має базуватись на принципах доступності, рівності, недискримінації та участі. Проте на практиці особи з інвалідністю часто стикаються з адміністративними бар'єрами: складними бюрократичними процедурами, недоступністю будівель, відсутністю адаптованих електронних сервісів, недостатньою кваліфікацією працівників органів влади.

Отже, завдання публічного адміністрування полягає не лише у формальному виконанні норм закону, а й у створенні ефективного адміністративного середовища, яке забезпечує реальне, а не декларативне здійснення прав.

По-друге, адміністративно-правовий механізм захисту прав осіб з інвалідністю повинен включати:

1. адміністративні процедури тобто порядок подання заяв, отримання соціальних послуг, проходження медико-соціальної експертизи тощо;

2. адміністративну відповідальність посадових осіб за дискримінаційні дії чи порушення прав осіб з інвалідністю;

3. право на звернення до органів державної влади та до адміністративного суду з метою захисту порушених прав.

Особливу роль відіграє діяльність уповноважених органів, зокрема Міністерства соціальної політики, Національної соціальної сервісної служби, а також Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Вони здійснюють моніторинг дотримання прав осіб з інвалідністю, розглядають скарги громадян і готують рекомендації щодо усунення порушень.

Важливою складовою гарантій є доступ до інформації – особи з інвалідністю повинні отримувати адміністративні послуги у зручній формі, включно з перекладом жестовою мовою, адаптованими текстами, електронними платформами з озвученням або великим шрифтом. Так, наприклад, з жовтня 2025 року люди з інвалідністю тепер можуть користуватися електронним кабінетом без фізичного візиту до соцзахисту [0].

Щодо доступності це питання охоплює не лише фізичну можливість потрапити до будівлі органу влади, а й інформаційну, процедурну та цифрову доступність. Фізична доступність означає наявність пандусів, ліфтів, доступних санітарних приміщень та адаптованих робочих місць.

В Україні створюється система єдиних державних веб-порталів послуг (Дія), яка поступово адаптується до потреб людей з інвалідністю [0]. Проте рівень цифрової інклюзії залишається нерівномірним, особливо в регіонах.

Міжнародно-правові стандарти захисту прав осіб з інвалідністю ґрунтуються на положеннях Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [0], де підкреслюється необхідність активної участі таких осіб у всіх процесах публічного управління.

Європейський суд з прав людини неодноразово вказував, що дискримінація за ознакою інвалідності порушує статтю 14 Європейської конвенції про захист прав людини. У справі *Glor v. Switzerland* (2009 p.) [0] Суд визнав, що навіть непрямі обмеження доступу до державної служби можуть становити дискримінацію.

Таким чином, адміністративні органи мають обов'язок не лише утримуватися від дискримінаційних дій, а й вживати позитивних заходів, спрямованих на створення умов для рівного користування правами. Це включає забезпечення розумного пристосування, адаптацію процедур і навчання державних службовців.

У висновках відмітимо, що по-перше, захист прав осіб з інвалідністю у сфері публічного адміністрування є невід'ємною складовою реалізації принципу верховенства права та соціальної справедливості. Адміністративне право має не лише регулювати діяльність органів влади, а й створювати умови для рівного доступу кожного громадянина до публічних послуг.

По-друге, публічне адміністрування повинно ґрунтуватися на принципах інклюзивності, прозорості й орієнтації на потреби людини. Забезпечення ефективного адміністративного захисту прав осіб з інвалідністю сприятиме формуванню довіри до влади, зменшенню соціальної ізоляції та зміцненню демократичних засад суспільства.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>].
2. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні від 21.03.1991 р. № 875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 21. ст. 252. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> зі змінами відповідно до Закону України від 19.12.2017 р. № 2249-VIII].
3. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні від 06.10.2005 р. №2961-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 2-3. ст. 36. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.
4. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text].
5. Люди з інвалідністю тепер можуть користуватися електронним кабінетом без фізичного візиту до соцзахисту. URL. <https://invak.info/zakony-i-prava/lyudy-z-invalidnistyu-teper-mozhut-korystuvatysya-elektronnym-kabinetom-bez-fizychnogo-vizytu-do-sotszhahystu.html>].
6. Веб-портал Дія. URL. <https://bf.diiia.gov.ua/categories/lyudu-z-invalidnistyu>].
7. Глор проти Швейцарії. URL. <https://share.google/1Pp27FGHnqcu7vug7>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Васецький В. Ю.

*кандидат юридичних наук,
науковий співробітник, відділ теорії держави і права,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Особливістю забезпечення прав і свобод людини є безпосередня взаємодія і взаємна відповідальність держави і особи. Події в Україні в останні часи, що безпосередньо пов'язані з агресією РФ, актуалізують проблему взаємного балансу реалізації прав людини і забезпечення безпеки як держави в цілому, так і її громадян. Таке питання викликає увагу правової спільноти України. О. Скрипнюк зазначає, що в умовах правового режиму воєнного стану відбувається посилення централізації публічної влади, виникають питання, що пов'язані з реалізацією форм демократії та народовладдя [1]. Питанням розвитку інститутів громадянського суспільства, посиленням їх взаємодії з державою, результатом чого стало визначення НАН України одним із суб'єктів публічної влади в сфері забезпечення правотворчого процесу присвячено дослідження Н. Пархоменко [2]. Н. Оніщенко досліджує питання взаємовідносин держави і громадянського суспільства не тільки в умовах воєнного стану, а й майбутнього миробудівництва [3].

У цьому зв'язку основною спрямованістю роботи є дослідження необхідного взаємозв'язку двох складових у сучасних умовах в Україні: питання безпеки держави і забезпечення прав і свобод людини, що також активізує додаткові гарантії безпеки з боку громадянського суспільства.

У наш час процес реалізації права по відношенню до забезпечення прав людини стоїть на першому місці і відбувається незалежно від типу і особливостей правової системи. Доктрина прав людини та її втілення у правову практику має довгу історію розвитку. Витоки доктрини прав і свобод людини, як фундаментальних прав і свобод, що мають позадержавне походження, виникають із констатації ідеї про природне походження цих прав – принцип, відомий ще з часів античності. Ідея прав людини почала набувати свого звичного для сьогодення значення лише через призму реалізації ідеалів класичного європейського конституціоналізму наприкінці XVIII – на початку XIX ст. [4, с. 32]. У другій половині XIX ст. поряд з

розвитком природного права виникає позитивістський підхід. Розрив позитивізму з моральними, особистими, соціальними цінностями дав змогу використовувати його тоталітарними режимами, де вважалося, що народ отримує свої права та свободи з милості держави. М. Козюбра зазначає, що концепція правової держави, згідно з якою норми закону повинні відповідати природно-правовим критеріям, була витіснена винятково номінальним її поняттям, а верховенство права правлінням за допомогою закону. Це дозволило навіть нацистам іменувати свою державу правовою [5].

Жахи Другої світової війни поставили перед міжнародною спільнотою завдання створення нової організації колективної безпеки, яка б забезпечувала міжнародний мир і співробітництво між державами. Такою організацією стала ООН, головна відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки була покладена на Раду Безпеки. Майже одночасно правова доктрина в галузі прав і свобод людини стала Загальна декларація прав людини 1948 р. Декларація, не маючи юридичної сили міжнародного договору, залишається пріоритетним джерелом правозахисної діяльності і визначальним актом у сфері загального руху на захист прав людини [4]. На Європейському континенті важливим документом, що регулює взаємовідносини держави і особи стала Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р. Міжнародним органом, в діяльності якого встановлена юридична відповідальність держави перед особою, став Європейський суд з прав людини. Юрисдикція Суду визнана обов'язковою всіма державами, що приєдналися до Конвенції. Україна приєдналася до Конвенції у 1995 р. та ратифікувала її у 1997 р. Конституція України згідно зі ст. 22 є правовим актом прямої дії, тобто конституційні права і свободи людини не тільки проголошуються, але й повинні реалізовуватися за допомогою відповідного механізму, вони не можуть бути скасовані, при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Однак безпрецедентна воєнна агресія РФ показала неспроможність сучасних міжнародних інституцій гарантувати мирне співіснування держав [6, с. 15]. Комплекс правових обмежень, пов'язаних з обов'язком держав по забезпеченню прав і свобод людини не став достатнім гальмом проти агресивних дій авторитарних держав.

О. Кваша наголошує про актуальність в сучасних умовах посилення держави у співвідношенні між забезпеченням прав людини і безпекою держави, оскільки слабка держава не здатна захистити права і свободи своїх громадян, гарантовані Конституцією України [7].

На наш погляд, незважаючи на воєнний стан, вже зараз необхідно проводити правотворчу роботу по знаходженню контурів післявоєнного устрою з недопущення воєнних конфліктів, а також створення умов з відсторонення країн-агресорів від впливу на рішення міжнародних органів.

У післявоєнні часи в Україні можна передбачити, що в системі юридичних моделей буде знайдений баланс між питаннями безпеки держави і питаннями утвердження і забезпечення прав і свобод людини, що є головним обов'язком держави. Є надія, що роль громадянського суспільства зміниться у бік безпосереднього впливу і більшої відповідальності за стан безпеки держави, взаємодії з державними інститутами, підсилюючи їх в цьому напрямі.

Література

1. Скрипнюк О.В. Верховенство права як правова і політична цінність. *Альманах права. Правові засади нормотворчої діяльності: національний і зарубіжний досвід*. Вип. 15. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2024. С. 13-17. DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-13-17. С. 15.
2. Пархоменко Н.М. Наукова концепція розвитку законодавства як прогностичний документ публічної політики. *Правова держава. Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України*. 2024. Вип. 35. С. 82-94. DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-82-94.
3. Оніщенко Н.М. Правотворчість: проблеми сьогодення. *Альманах права. Трансформація законодавства України в сучасних умовах*. Вип. 14. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2023. С. 20-26. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-20-26.
4. Оніщук М. Проблеми забезпечення прав людини в Україні: від загальної декларації прав людини до сьогодення. *Право України*. 2009. № 4. С. 29-35.
5. Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 30–63.
6. Правотворення і правотворчість в умовах воєнного стану та миробудівництва: монографія. До 75-річчя Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України / Н.М. Пархоменко, О.В. Скрипнюк, Н.М. Оніщенко та ін.: кер. авт. кол. та за ред. Н.М. Пархоменко. Київ: Парламентське видавництво, 2023. 312 с.
7. Кваша О.О. Кримінально-правова охорона державної безпеки України. *Альманах права. Правові засади нормотворчої діяльності: національний і зарубіжний досвід*. Вип. 15. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2024. С. 44-51. DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-44-51.

THE PROBLEM OF PROTECTING RIGHTS AND WELFARE OF UKRAINIAN REFUGEES UNDER CONDITIONS OF MILITARY AGGRESSION

Vasilenko O. V.

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor of the Language Training Department
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine*

The full-scale war in Ukraine that began on February 24, 2022 forced millions of Ukrainians to flee their homes in search of security, either inside or outside the country. Missile and rocket attacks have caused widespread death, destruction of homes and businesses and severely damaged energy infrastructures across Ukraine. The energy crisis is disrupting public access to water, electricity, heating, healthcare, education and social protection. Water, education and health-care facilities have been significantly damaged. As the armed aggression in Ukraine is in its fourth year in 2025, the country continues facing extensive destruction and human suffering. Sustained attacks along the front lines and shelling of critical infrastructure and residential areas across Ukraine have devastated civilian lives and essential services. More than 2.5 million homes in the country – 13 percent of the housing stock – were damaged or destroyed, leaving many Ukrainians in damaged homes or in buildings ill-prepared for life-threatening freezing temperatures [3].

As the war continues, humanitarian needs are multiplying and spreading. As a result of heavy shelling and fighting, 3.7 million people, according to the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), have been driven from their homes and are internally displaced, while 6.9 million people have crossed into neighboring countries in the region including Poland, Hungary, Moldova or other countries globally, and have sought refuge in Europe and beyond. According to the UNHCR calculations, the largest number of Ukrainians in search of temporary asylum stays in the Republic of Poland – 1.56 million, Germany – 1.02 million, and the Czech Republic – 483 thousand [4]. A staggering 12.7 million people in Ukraine are in urgent need of humanitarian assistance, and poverty levels are soaring due to displacement. The humanitarian crisis stretches beyond the borders of Ukraine, as it also affects over 2 million refugees in neighboring countries who are in desperate need of support. Many of these refugees, especially women, children and girls, are confronted with relentless challenges as they strive to rebuild their lives, including psychological distress, protection risks and economic hardship [1].

While the full impact of the war is not yet clear, people continue to flee and there remains large-scale displacement in and out of the country. One third of Ukraine's total population has been forcibly displaced by the war and forced to flee to safer areas within Ukraine or across borders to neighboring countries. So, the United Nations High Commissioner for Refugees has reinforced its operations in Ukraine and in neighboring countries, sending more resources, staff and stockpiles. The UNHCR is the leading organization dedicated to protecting the rights and welfare of refugees, asylum seekers and stateless persons worldwide. One of the key ways to implement the mandate of this organization is to collect, analyze, and disseminate data on the situation of the relevant population groups. UNHCR collects data on refugees in a variety of ways, including direct observation and measurement, sociological surveys, and analysis of secondary sources such as government statistics and other reports. UNHCR is working with national authorities to identify and support people forced to flee within Ukraine and scaling up response in neighboring countries currently receiving refugees. In the first year of the war, UNHCR provided 4.32 million people with humanitarian assistance in Ukraine and neighboring host countries [4].

As for internally displaced persons (IDPs), in the definition of national legislation, IDPs can be any people, regardless of citizenship, who were forced to change their place of residence within the country. According to the Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons" Part 1 of Art. 1, dated October 20, 2014, internally displaced persons are: citizens of Ukraine, foreigners, or stateless persons who legally stay on the territory of Ukraine and have the right to permanent residence in Ukraine, who were forced to leave or abandon their place of residence as a result of or in order to avoid the negative consequences of an armed conflict, temporary occupation, widespread violence, violations of human rights and natural or man-made emergencies [4].

The status of Ukrainians abroad affects the calculation of their numbers. Taking into account the circumstances and depending on the national legislation of the host country, forcibly displaced citizens of Ukraine have a different status: from refugees to persons for whom a temporary or other similar protection mechanism has been applied. In some countries, such as the countries of the European Union, the Implementing Decision (EU) 2022/382 of March 4, 2022, activated the Directive 2001/55/EC of July 20, 2001 on temporary protection for Ukrainians.

According to the 1951 Convention relating to the Status of Refugees (the "Geneva Convention"), the "refugee" status may be granted to persons who, as a result of a well-founded fear, have been the victims of persecution on the grounds of race, religion, nationality, citizenship (allegiance), membership in a particular social group or political views, and who stay outside the country of their citizenship and cannot enjoy the protection of that country, or who do not wish to enjoy this protection as a result of such fears. National legislation, for example,

Ukrainian (paragraph 1 of Part 1 of Art.1 of the Law of Ukraine “On Refugees and Persons in Need of Subsidiary or Temporary Protection” of July, 8, 2011) contain similar definitions [4].

“Temporary protection”, for example in accordance with Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001, means an exceptional procedure for ensuring, in the event of a massive or imminent mass influx of displaced persons from third countries who are unable to return to their country of origin, immediate temporary protection of such persons, especially if there is a risk that the asylum system will not be able to cope with such an influx without adverse consequences for its efficient functioning, the interests of the persons concerned, as well as other persons seeking protection. On the other hand, “displaced persons” are third-country nationals or stateless persons who have been forced to leave their country or region of origin or who have been evacuated, such as in response to appeals from international organizations, and who cannot return in safety and security because of the situation prevailing in that country, and who are subject to Article 1A of the “Geneva Convention” or other international or national instruments providing international protection, in particular persons who have fled areas of armed conflict or outbreak of violence.

Since the start of the war in February 2022 and in response to growing humanitarian needs, a number of migration-related organizations like International Organization for Migration (IOM), the European Union Agency for Asylum (EUAA), UNHCR etc., have been working tirelessly to address the most urgent needs, build resilience and facilitate recovery. These organizations focus on internally displaced persons, refugees, returnees, third-country nationals, and host and affected communities. It delivers life-saving aid while scaling up efforts to address long-term socioeconomic impacts in Ukraine and neighbouring countries. The safety and protection of all those within and fleeing the country, and their ability to access assistance have remained a priority. This and other organizations also collaborate with national and regional stakeholders to support government partners and local authorities in their response to the war. This includes providing emergency assistance to the most vulnerable populations and implementing recovery initiatives that empower households to pursue durable solutions, both in Ukraine and refugee-hosting nations. For instance, IOM in Ukraine plays a pivotal role in responding to immediate humanitarian needs while simultaneously laying the groundwork for long-term recovery and resilience. Operating at the nexus of emergency response, community stabilization, and sustainable development and livelihoods, IOM’s portfolio spans support to internally displaced persons and returnees, promotion of social cohesion in conflict-affected communities, and tailored assistance to veterans and their families. Through its multi-sectoral approach, IOM contributes to Ukraine’s broader recovery agenda, supporting national and local actors in building inclusive, durable solutions that leave no one behind [2].

The European Union Agency for Asylum has strengthened its capacity to combine near to real-time situational awareness, data collection in the field and forecasting, as the aggression on Ukraine continues and the situation in Ukraine remains volatile. The aim is to go beyond reactive analysis and ensure Member States are equipped to manage not just today's asylum-related migration flows, but tomorrow's as well. The EUAA's intelligence-led activities are anchored in its legal mandate to gather and analyse information on root causes, migratory and refugee flows in support of early warning and Member State preparedness. They feed into scenario development, capacity planning, and contingency plans including regular updates to asylum trends, structured foresight exercises, and the integration of both traditional and non-traditional data sources. Thus, the EUAA supports Member States with agile, evidence-driven tools in the dynamic operational landscape of the ongoing war in Ukraine [1].

While the war continues, the pace of migration remains high. One of the key issues on the agenda today is the political reintegration of Ukrainian citizens who have found their temporary refuge abroad. The international community, host countries, and the Ukrainian government should create policies for the integration of Ukrainians into Ukraine's recovery strategy and to involve them in the post-war socio-political life.

Literature

1. Anticipating Displacement: EUAA looking into Migration Trends in Ukraine. 21 July, 2025. URL: <https://euaa.europa.eu/news-events/displacement-euaa>
2. Crisis in Ukraine. IOM UN migration. URL: <https://www.iom.int/crisis>
3. More Facts About the War in Ukraine. URL: <https://www.unrefugees.org/emergencies/ukraine/>
4. The impact of a full-scale war on the migration of Ukrainian people. February 15, 2023. URL: <https://www.oporaua.org/en/viyna/24523>

ВПЛИВ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ПОНЯТТЯ ЮРИСДИКЦІЙНОГО ІМУНІТЕТУ ДЕРЖАВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Ващинець І. І.

*кандидат юридичних наук, доцент,
керівник,*

*Науково-консультативний центр (м. Ужгород)
Київського університету права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

На сучасному етапі розвитку міжнародного приватного права великий вплив на нього справляють права і свободи людини. Загалом цей вплив проявляється у багатьох аспектах, однак особливої актуальності він набирає в міжнародному приватному праві, зокрема через тривалий розвиток галузі без взаємодії з правами людини. Для нашої національної правової системи вплив прав і основоположних свобод людини на регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом перш за все визначається практикою застосування Європейським судом з прав людини Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року.

У вітчизняному міжнародному приватному праві важливим питанням нині є обмеження юрисдикційного імунітету держави. Чітке встановлення випадків, коли держава не може посилатися на цей імунітет, дасть змогу забезпечити дотримання принципу правової визначеності у спорах за участю іноземних держав.

У цьому контексті варто звернути увагу на практику Європейського суду з прав людини щодо заяв про порушення права на справедливий суд у спорах, де стороною є держава, яка посиляється на юрисдикційний імунітет як підставу відмови в залученні її до судового провадження без її згоди.

Протягом останнього півтора десятка років сформувалася послідовна позиція ЄСПЛ про обмеження юрисдикційного імунітету держав у спорах з фізичними особами, що мають трудовий характер. Практика Суду свідчить, що питання обмеження судового імунітету розглядається через призму пропорційності між обмеженням суверенітету держави та правом на справедливий суд. Відзначаючи, що ні юрисдикційний імунітет, ні право на справедливий суд не є абсолютними і підлягають певним обмеженням, ЄСПЛ розробив підхід, який полягає у з'ясуванні, чи обставини конкретної справи обґрунтовують обмеження права на доступ до суду з огляду на юрисдикційний імунітет.

Цей підхід особливо актуальний для вітчизняного права, яке наразі розглядає юрисдикційний (судовий) імунітет як абсолютний. Зокрема, стаття 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлює загальне правило, за яким пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України [1].

Вплив практики ЄСПЛ на застосування цього положення яскраво виявився у справі №466/674/18, де було розглянуто трудовий спір про незаконне звільнення перекладача Генерального Консульства Республіки Польща у Львові. Позивачка просила визнати незаконним звільнення, поновити її на посаді та стягнути середній заробіток за час вимушеного прогулу [2].

Зазначена справа розглядалася судами неодноразово. При цьому під час першого розгляду судами першої та апеляційної інстанцій спір був розглянутий по суті, однак Верховний Суд скасував прийняті ними рішення та направив справу до суду першої інстанції для нового розгляду. Постанова Верховного Суду від 30.06.2021 у цій справі була мотивована тим, що кожна суверенна держава може бути відповідачем в судах іншої держави тільки з її явно вираженої або мовчазної згоди, висловленої через уповноважених на це осіб.

Під час нового розгляду суд першої інстанції закрити провадження у справі, оскільки не отримав згоди відповідача на розгляд справи в судах України. Апеляційний суд підтримав зазначене рішення суду першої інстанції, змінивши лише посилання на положення процесуального законодавства. Постановою від 20.03.2024 Касаційний суд вдруге скасував рішення судів у цій справі та направив її на новий розгляд до суду першої інстанції, вказавши на необґрунтованість висновків апеляційного суду. Верховний Суд зауважив, що при укладенні трудового договору Генеральне Консульство Республіки Польща у Львові як роботодавець діяло самостійно, що випливає із змісту трудового договору, а також із вчинених дій, які пов'язані із виконанням вказаного договору, без отримання згоди інших державних органів Республіки Польща [2].

Слід також зазначити, що в обґрунтування свого рішення Верховний Суд звернув увагу на рішення у справі *Cudak v. Lithuania* (скарга № 15869/02) від 23 березня 2010 року, в якому ЄСПЛ дійшов висновку про те, що застосування судового імунітету держави в рамках позову щодо незаконного звільнення з боку співробітниці посольства є

порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. При цьому ЄСПЛ відхилив заперечення з боку уряду-відповідача щодо можливості заявниці оскаржити своє звільнення в польських судових інстанціях та вказав, що, навіть якщо припустити теоретичну можливість для заявниці звернутись до польських судових органів, такий позов не був би ані доступним, ані ефективним з огляду на те, що, будучи литовською громадянкою і працюючи в Литві в рамках контракту, що укладено відповідно до литовського законодавства, заявниця мала би серйозні практичні труднощі, аби скористатися такою можливістю [2].

Крім того, Верховний Суд процитував позицію ЄСПЛ у вказаній справі та іншій, *Oleynikov v. Russia* (скарга № 36703/04), рішення від 14 березня 2013 року), де Європейський суд зазначив, що застосування абсолютного державного імунітету явно розмивалося протягом багатьох років, зокрема, у зв'язку із прийняттям Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй Конвенції про юрисдикційні імунітети держав та їх власності у 2004 році.

З урахуванням позиції ЄСПЛ у наведених та інших справах, а також з огляду на статтю 12 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 р., яка встановлює т.зв. «деліктний виняток» (підставу для обмеження судового імунітету іноземної держави внаслідок завдання фізичної шкоди особі або збитків майну), Верховний Суд виснував, що у питанні застосування імунітету держави від юрисдикції відповідні норми не можна тлумачити абстрактно або у відриві від встановлених фактичних обставин справи. Необхідно повністю враховувати особливості та обставини кожної справи, а також фактори, що лежать в її основі. Відповідно, суд касаційної інстанції не знайшов підстав для застосування юрисдикційного імунітету Польської держави у даній справі.

Загалом погоджуючись із висновками Верховного Суду про відсутність підстав для закриття провадження у зв'язку із застосуванням заперечення про державний імунітет у вказаному спорі, необхідно все ж таки приділити більшу увагу позиції ЄСПЛ у цитованих Верховним Судом справах.

Послідовна позиція ЄСПЛ у подібних справах полягає в тому, що надання державі імунітету в цивільному провадженні переслідує легітимну мету – дотримання норм міжнародного права для підтримання взаємної поваги та добрих відносин між державами через визнання суверенітету іншої держави [3, §60] [4, §52] [5, §60]. У той же час, на думку Суду, безконтрольне вилучення державою з юрисдикції судів цілих категорій цивільних справ або надання окремим категоріям осіб імунітету від цивільно-правової відповідальності було б несумісним із принципом верховенства права у демократичному суспільстві, а також із основоположним принципом, закріпленим у пункті 1 статті 6 Конвенції, – а

саме, що цивільні позови мають підлягати розгляду судом [3, §58]. Задля вирішення питання про наявність порушення права на справедливий суд ЄСПЛ встановлює, чи було втручання у це право розумно співмірне указаний легітимній меті.

Справи *Cudak v. Lithuania* та *Sabeh El Leil v. France* (скарга № 34869/05), рішення від 29 червня 2011 року), яке також згадувалося у вказаній вище постанові Верховного Суду, були подібними до спору, що розглядався українськими судами, оскільки в них також йшлося про звільнення працівників посольств. Водночас, обмеження юрисдикційного імунітету держав ЄСПЛ обґрунтовував не «деліктним винятком», а статтею 11 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, яка встановлює обмеження юрисдикційного імунітету держав у правовідносинах, що випливають з трудового договору: якщо інше не погоджено між заінтересованими державами, держава не може посилається на імунітет від юрисдикції перед судом іншої держави, який є компетентним у справі, що стосується трудового договору між цією державою та фізичною особою щодо роботи, виконаної або такої, що має бути виконана повністю чи частково на території цієї іншої держави [6].

Власне, зауваження як у рішеннях ЄСПЛ, так і в постанові Верховного Суду про те, що колишні працівники посольств перебували на посадах, не пов'язаних із здійсненням державної влади, не виконували роботу, пов'язану із здійсненням суверенних функцій, а також не мали доступу до конфіденційної інформації, зокрема могла знайомитися з документами, які містять державну таємницю, стосуються якраз визначених параграфом другим статті 11 Конвенції ООН випадків, коли застосування судового імунітету держав можливе. Оскільки у справі №466/674/18 щодо позивачки таких обставин не було встановлено, не було підстав і для застосування судового імунітету.

Таким чином, практика Європейського суду з прав людини має помітний вплив на формування підходів українських судів до застосування судового імунітету іноземної держави у трудових спорах. Водночас ця проблематика залишається складною та багатоаспектною, оскільки межа між реалізацією суверенних функцій держави та її участю у приватноправових відносинах не завжди є чіткою. Відсутність усталеної вітчизняної судової практики, а також поступовий розвиток прецедентного права ЄСПЛ свідчать про необхідність подальшого наукового осмислення цього питання.

Література

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 року № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005 р. №32. Ст. 422.

2. Постанова Верховного Суду від 20 березня 2024 року у справі № 466/674/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117849248> (дата звернення – 20.10.2025).

3. Cudak v. Lithuania, Application no. 15869/02. European Court of Human Rights, Judgment of 23 March 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97879> (дата звернення – 20.10.2025).

4. Sabeh El Leil v. France, Application no. 34869/05. European Court of Human Rights, Judgment of 29 June 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105378> (дата звернення – 20.10.2025).

5. Oleynikov v. Russia, Application no. 36703/04. European Court of Human Rights, Judgment of 14 March 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117124> (дата звернення – 20.10.2025).

6. United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property. Adopted by the General Assembly of the United Nations on 2 December 2004. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/4_1_2004.pdf (дата звернення – 20.10.2025).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-9>

PROVISION OF THE RIGHT TO ALTERNATIVE (NON-MILITARY) SERVICE DURING MARTIAL LAW: NATIONAL LEGISLATION AND INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS STANDARDS

Volokhov O. S.

*Candidate of Sciences (Law), Attorney at Law,
Partner of SLA Attorneys
Kyiv, Ukraine*

The right to alternative non-military service is an important institution that guarantees the freedom of conscience and belief in democratic states. Both international legal standards and the legislation of many countries, including Ukraine, recognize this right. Ukrainian citizens have the right to alternative service if performing military duty conflicts with their religious beliefs that prohibit the use of weapons. At the same time, its implementation in wartime poses new challenges for legal systems, which require deep reflection and amendments to legislation [1, p. 351-352].

Article 35 of the Constitution of Ukraine guarantees citizens whose religious beliefs prevent them from performing military service the right to perform alternative (non-military) service. The 1991 Law of Ukraine “On Alternative

(Non-Military) Service” details this right, allowing military service to be replaced by civilian service for persons whose beliefs conflict with military duty, mainly for religious reasons. Alternative service may include work in social institutions, health care, or other civilian areas, and its duration is usually longer than military service.

Despite the constitutional enshrinement of the right to alternative (non-military) service, current Ukrainian legislation does not provide adequate legal regulation for its implementation in exceptional circumstances, particularly during mobilization or the declaration of martial law. The wording of part one of Article 1 of the Law of Ukraine “On Alternative (Non-Military) Service” limits its application only to cases of replacement of conscription military service, and not to service under conscription during mobilization. Part two of the same article provides for the possibility of terminating alternative service in wartime, without creating a mechanism for exercising the right to such service during this period. However, Article 1 of this Law raises specific considerations.

Yes, the legal regime of martial law, as defined by the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law,” allows for the temporary restriction of constitutional rights (Article 64 of the Constitution of Ukraine). Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 does indeed restrict the rights under Articles 30–34, 38, 39, 41–44, and 53 of the Constitution of Ukraine. Still, Article 35 (freedom of conscience) is not included in this list. In fact, the right to alternative service is preserved, since its restriction is possible only with an explicit indication in the Decree on Martial Law (as provided for in Article 1 of the Law of Ukraine “On Alternative (Non-Military) Service”).

However, in practice, the situation is more complicated. The Law of Ukraine “On Mobilization Preparation and Mobilization” does not provide for alternative service during mobilization or martial law. Court decisions also confirm this. The Criminal Cassation Court of the Supreme Court, after considering case 573/406/24, stated that the state's legal regime of martial law is a compelling reason to discuss the need for all citizens of Ukraine to perform military duty, regardless of their religion.

In 2024–2025, this issue attracted the attention of the Venice Commission. In March 2025, the Venice Commission issued an *Amicus Curiae* Opinion No. CDL-AD(2025)006, which provides a detailed analysis of the legal regulation of this institution through the prism of European and international standards. Paragraph 71 of this document, prepared at the request of the Constitutional Court of Ukraine, summarizes international standards on conscientious objection to military service as follows:

- Article 9 ECHR and Article 18 ICCPR, relating to freedom of thought, conscience, and religion, guarantee the right to conscientious objection.

- Conscientious objection is based on religious or other convictions comprising a firm, permanent, and sincere objection to any involvement in war or

the bearing of arms; States may require some level of substantiation of genuine belief.

- Under the ECHR, restrictions on the right to conscientious objection must be clearly provided for by law, pursue a legitimate aim, and be strictly limited to what is demonstrably necessary for the fulfilment of the legitimate aim pursued, and proportionate to this aim.

- Under the ECHR, derogations to the right to conscientious objection are possible, but only to the extent strictly required by the exigencies of the situation.

- Under the ECHR as well as under the ICCPR, States have a positive obligation to establish a system of alternative service that must be separate from the military system, shall not be punitive, and shall remain within reasonable time limits. Access to alternative services must be non-discriminatory and subject to fair and transparent mechanisms [2, p. 18].

In paragraph 72 of the aforementioned *amicus curiae* opinion No. CDL-AD(2025)006, the Venice Commission noted that the very nature of conscientious objection to military service implies that it cannot be completely excluded during wartime, although states have limited discretion, especially in the case of general mobilization [2, p. 18]. According to the experts of the Venice Commission, under no circumstances may a person who refuses military service on grounds of conscience be obliged to bear or use arms, even for the self-defense of the country [2, p. 18].

The Venice Commission has effectively established that restricting access to alternative service during mobilization is contrary to Article 9 of the ECHR and Article 18 of the ICCPR, and the Commission has emphasized the positive obligation of the state to ensure the civilian nature of alternative service and the inadmissibility of coercing conscientious objectors to perform military functions. In other words, international law, namely international human rights standards, recognizes the right to conscientious objection as a derivative of freedom of thought, conscience, and religion.

A comparison of Ukrainian national legislation with international standards reveals discrepancies: although the Constitution of Ukraine and specialized legislation provide for the right to alternative service, the legal regime of martial law effectively blocks its implementation, which contradicts Ukraine's international obligations. This also leads to potential human rights violations, as the lack of alternatives forces individuals to violate their beliefs or face criminal liability for evading mobilization.

On the same issue, Human Rights Commissioner Dmytro Lubinets recommended in February 2024 that the Ministry of Defense amend the law to regulate alternative service in wartime. The Commissioner emphasized that frequent cases of citizens being sent to military service despite their religious beliefs not allowing them to perform military duty contradict their right to freedom of conscience guaranteed by Article 35 of the Constitution of Ukraine [3]. Given

the constitutional nature of the right to freedom of conscience and the Venice Commission's conclusions on states' obligation to ensure its implementation regardless of the state of peace or war, it is necessary to align Ukrainian legislation with international standards. [4, p. 26].

Amendments to Ukrainian legislation should stipulate that alternative service can serve as a replacement for general military duty at any time, both during peacetime and in times of war, and accordingly act as a full-fledged alternative to any military service. In other words, limited alternative service in rear areas, such as medical assistance or logistics, should be introduced by law. This would be in line with international standards, as ensuring the right to alternative service during martial law is not only a legal but also an ethical imperative that promotes respect for human dignity in times of crisis.

References

1. Пирога І. С., Белова М. В., Фрідманська В. І. Альтернативна (невійськова) служба в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету Серія ПРАВО. 2025. Випуск 87: частина 4. С. 347-352. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/56-1.pdf>
2. CDL-AD(2025)006 Ukraine – Amicus curiae brief on alternative (non-military) service, adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14-15 March 2025). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2025\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2025)006-e)
3. Омбудсман: законопроект про мобілізацію має відповідати усім нормам Конституції. Правами людини не можна нехтувати. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-zakonoprojekt-pro-mobilizaciyu-maye-vidpovidati-usim-normam-konstituciyi-pravami-lyudini-ne-mozhna-nehtuvati
4. Митровка Я. В. Альтернативна (невійськова) служба в Україні та Чеській Республіці: порівняльне дослідження. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету Серія ПРАВО. 2025. Випуск 89: частина 3. С. 22-27. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/4-3.pdf>

**ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ У ЦИФРОВУ ДОБУ
КРИЗЬ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ УКРАЇНИ
ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Гарашенко В. В.

*аспірант відділу теорії держави і права,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
м. Київ, Україна*

<https://orcid.org/0009-0004-8389-0869>

Питання захисту приватності у цифрову добу виходить за межі суто прикладного правозастосування та стає центральною темою теоретико-правових досліджень. Право на приватність трансформується з класичного елементу особистих немайнових прав у самостійний міждисциплінарний феномен, що поєднує в собі правові, етичні, технологічні та соціальні аспекти.

У теорії права спостерігається переосмислення традиційних категорій, зокрема публічного й приватного, меж державного втручання, дискреційності у правозастосуванні та принципу правової визначеності. Право на приватність у цифровому контексті викликає потребу в оновленні правових доктрин і формуванні нових понять, таких як «цифрова автономія», «алгоритмічна дискримінація» чи «інформаційний суверенітет особи».

Таким чином, тема приватності є надзвичайно важливою для теорії права, адже дозволяє не лише адаптувати класичні концепти до умов цифрового суспільства, а й розробляти нові правові механізми, які відповідатимуть викликам майбутнього.

У цифровому суспільстві саме інформація про особу, її персональні дані, стає ключовим об'єктом втручання у приватну сферу. Тому захист приватності дедалі частіше реалізується через механізми правового регулювання обробки персональних даних. Іншими словами, право на приватність виступає ширшим концептом, тоді як захист персональних даних є його конкретним інструментом і юридичною формою реалізації. Саме тому аналіз приватності в цифрову епоху органічно переходить до вивчення системи міжнародних і національних норм щодо захисту персональних даних.

Захист персональних даних є одним із ключових напрямів розвитку сучасного права, як на міжнародному рівні, так і на рівні національного законодавства.

На міжнародному рівні правове регулювання захисту персональних даних ґрунтується на багаторівневій системі джерел, яка включає універсальні та регіональні міжнародні договори, стандарти Ради Європи та нормативні акти Європейського Союзу. Цифровізація суспільства та зростання ролі штучного інтелекту в ухваленні рішень актуалізували потребу в оновленні підходів до забезпечення фундаментального права на приватність, гарантованого статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Першим універсальним міжнародним документом у сфері захисту персональних даних стала Конвенція Ради Європи № 108 (1981 р.) [1], яка заклала принципи законності, пропорційності, безпеки та справедливості обробки персональної інформації. Модернізований Протокол CETS № 223 (Конвенція 108+) [2] адаптував ці положення до цифрової епохи, посиливши гарантії щодо транскордонного обміну даними та передбачивши створення незалежних наглядових органів. Стаття 14 Конвенції 108+ встановлює, що передача даних до інших держав можлива лише за умови наявності належних правових гарантій.

Вагомим доповненням до міжнародних стандартів стали Керівні принципи ОЕСР щодо захисту приватності та транскордонних потоків персональних даних (*OECD Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data*) [3], які визначають базові засади обробки даних: обмеження збору, пропорційність, безпека, відкритість та підзвітність.

Європейський підхід до приватності еволюціонував від Директиви 95/46/ЄС до Регламенту (ЄС) 2016/679 (GDPR) [4], який закріплює пріоритет приватності над економічною доцільністю. Згідно зі статтею 45 GDPR, передача даних до третіх країн дозволена лише за умови визнання Європейською Комісією «належного рівня захисту».

В Україні правове регулювання здійснюється на основі Закону «Про захист персональних даних» [5], гармонізованого відповідно до Конвенції 108 та GDPR. У 2022 р. Україна приєдналася до Протоколу CETS № 223, підтвердивши орієнтацію на європейські стандарти.

Нова редакція Закону передбачає створення незалежного органу – Національної комісії з питань захисту персональних даних, запровадження дієвих санкцій та чітких правил транскордонної передачі. Ці кроки є необхідними для визнання Україною статусу держави з «належним рівнем захисту» відповідно до статті 45 GDPR, що відкриває перспективу інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС.

Верховний Суд у своїй практиці послідовно імплементує міжнародні стандарти захисту приватності у національне правозастосування. У постановках від 6 лютого 2025 р. у справах № 420/26651/23 [6] та № 420/14124/23 [7] Суд визнав правомірність використання Єдиного

державного демографічного реєстру та біометричних даних, зазначивши, що втручання у приватне життя є допустимим за умови дотримання принципу пропорційності та відповідності статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Важливою складовою судової практики є також питання доступу до медичної інформації. У постанові від 11 листопада 2020 р. у справі № 442/4791/17 [8] Верховний Суд підтвердив, що право особи на отримання повної інформації про стан свого здоров'я є елементом права на приватність та захищається нормами цивільного, інформаційного та медичного законодавства. Відмова медичного закладу надати копії медичних документів була кваліфікована як порушення права на інформацію та права на захист персональних даних. Це рішення узгоджується з європейськими підходами до тлумачення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою право на приватне життя охоплює не лише заборону розголошення конфіденційних даних, а й позитивний обов'язок держави забезпечити особі доступ до інформації про стан її здоров'я.

Суд ЄС демонструє розширене тлумачення права на приватність у цифровому контексті. У справі *Lindenapothke* (C-21/23, 2024 р.) [9] він визнав, що навіть дані про замовлення безрецептурних ліків становлять інформацію про стан здоров'я, а отже, належать до категорії чутливих персональних даних і потребують посиленого захисту.

У справі *Meta Platforms Ireland v. EDPB* (T-319/24, 2025 р.) [10]. Суд розглянув модель «consent or pay» та підкреслив, що економічні інтереси не можуть переважати над вимогою вільної та усвідомленої згоди суб'єкта даних. Це рішення закріпило пріоритет автономії особи над комерційними практиками цифрових платформ.

У рішенні *Girginova v. Bulgaria* (№ 4326/18, 4 березня 2025 р.) [11] ЄСПЛ досліджував баланс між національною безпекою і відкритістю правосуддя. Суд встановив, що повна відмова журналісту в доступі до мотивувальної частини судового рішення становила непропорційне втручання в свободу вираження поглядів (стаття 10 Конвенції) і порушувала принципи публічності судового розгляду. ЄСПЛ наголосив, що навіть з міркувань державної безпеки держава має застосовувати менш інвазивні засоби, зокрема часткове закриття або редагування рішень.

Отже, право на приватність у цифрову добу зазнає якісної трансформації, виходячи за межі традиційного розуміння як особистого немайнового права та набуваючи міждисциплінарного виміру. У сучасних умовах центральним об'єктом його захисту стають персональні дані, що зумовлює зближення права на приватність із правом на захист персональної інформації. Саме тому механізми регулювання обробки персональних

даних розглядаються як ключова форма реалізації приватності у цифровому суспільстві.

Формування нормативної моделі захисту приватності визначається впливом міжнародних стандартів – Конвенції 108 та 108+, Загального регламенту ЄС (GDPR), Керівних принципів ОЕСР. У цих актах закріплюються базові принципи законності, пропорційності, підзвітності, прозорості та незалежного контролю обробки даних. У праві Європейського Союзу утверджено принцип, згідно з яким захист людської гідності та автономії особи превалює над економічними інтересами як держави, так і суб'єктів господарювання.

Національне законодавство України демонструє поступову гармонізацію з європейською правовою моделлю. Закон «Про захист персональних даних», приєднання України до Протоколу СЕТС № 223 та підготовка нової редакції закону із запровадженням незалежного органу з питань захисту даних свідчать про прагнення до імплементації стандартів ЄС. Водночас залишається низка системних викликів, серед яких – відсутність повноцінної функціонуючого наглядового органу, недостатня ефективність санкційного механізму та обмежене практичне застосування положень GDPR у національній правозастосовній діяльності.

Судова практика відіграє ключову роль у визначенні змісту права на приватність. Верховний Суд імплементує стандарти пропорційності та визнає право на доступ до медичної інформації як складову приватного життя, орієнтуючись на підходи ЄСПЛ. Суд ЄС розширює трактування персональних даних, відносячи до них навіть інформацію про придбання безрецептурних ліків, і наголошує, що згода на обробку даних має бути вільною, а не обумовленою економічним тиском. ЄСПЛ розвиває концепцію позитивних обов'язків держави у сфері приватності, підкреслюючи необхідність не лише утримання від втручання, а й забезпечення доступу до інформації та відкритості судового процесу, навіть за умов державної безпеки.

Водночас цифровізація посилює ризики масового спостереження, маніпулятивних технологій, алгоритмічної дискримінації та комерціалізації особистих даних. У цих умовах ефективна реалізація права на приватність можлива лише за умови системного, узгодженого з міжнародними стандартами правового регулювання, розвитку інституційного контролю, належного судового захисту та підвищення рівня цифрової обізнаності громадян.

Таким чином, приватність у цифрову добу перестає бути суто індивідуальним правом і набуває значення структурного елементу демократичної правової системи та довіри до цифрового середовища.

Література

1. Конвенція Ради Європи № 108 «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» (1981 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326
2. Протокол CETS № 223 до Конвенції № 108 (Конвенція 108+) «Про захист осіб щодо автоматизованої обробки персональних даних» від 18.05.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_363#Text
3. OECD Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data. Paris: OECD, 2001. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2002/02/oecd-guidelines-on-the-protection-of-privacy-and-transborder-flows-of-personal-data_g1gh255f/9789264196391-en.pdf
4. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) / Європейський Парламент і Рада ЄС. URL: <https://gdpr-text.com/uk/>
5. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
6. Постанова Верховного Суду від 06 лютого 2025 року у справі № 420/26651/23 (провадження № К/990/16336/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125011966>
7. Постанова Верховного Суду від 06 лютого 2025 року у справі № 420/14124/23 (провадження № К/990/15489/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125011971>
8. Постанова Верховного Суду від 11 листопада 2020 року у справі № 442/4791/17 (провадження № 61-37882св18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93666639>
9. Court of Justice of the European Union. *Lindenapothke v Germany*, C-21/23: Judgment (Grand Chamber) of 4 October 2024. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=290696&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2925415>
10. General Court of the European Union. *Meta Platforms Ireland Ltd v European Data Protection Board*, справа T-319/24: Постанова (Десята палата) від 29.04.2025 р. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=298762&pageIndex=0&doclang=en&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=200344>
11. *Girginova v. Bulgaria*, заява № 4326/18: Рішення Європейського суду з прав людини від 04.03.2025 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-242053%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-242053%22]})

**ПОНЯТТЯ «ПЕРЕДАЧА ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК»
ТА «НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ»
В ЗАКОНОДАВСТВІ ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ**

Гургач А. Є.

аспірант,

Інститут держави і права імені В. М. Корецького

м. Київ, Україна

ORCID: 0009-0004-4270-7036

Відповідно до ст. 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Тобто, актуальність земельних відносин зумовлена їхнім значенням як основного національного багатства України та місцем розташування норм щодо земельних відносин в «тілі» Конституції України. Відтак, беручи за основу висновок про те, що ст. 14 в Конституції України розміщена в розділі I «Загальні засади» Конституції України в юриспруденції слід вести мову про те, що земля є складовим елементом конституційного ладу України.

Відповідно до ст. 79 Земельного кодексу України земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами [1].

Стаття 373 Цивільного кодексу України, в якій передбачено, що «земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується Конституцією України. Право власності на землю (земельну ділянку) набувається і здійснюється відповідно до закону» [2], також підтверджує зроблений вище висновок про актуальність дослідження земельних відносин.

Звертаємо увагу на те, що в ст. ст. 14, 41 Конституції України, ст. 373 Цивільного кодексу України термін «набуття» використано в значенні «набуття права власності на земельну ділянку». Так, наприклад, ст. 41 Конституції України передбачено, що право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Принагідно зазначимо, що відповідно до ст. 316 Цивільного кодексу України правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

В словнику української мови розкрито зміст «набуття» як дії в значенні набути, набувати [3]. Здійснивши аналіз змісту цього терміну, розміщеного

в тлумачних словниках української мови, наукових статтях, підручниках з української мови тощо, дійдемо висновку про те, що термін «набуття» має декілька значення, одне з яких означає те, що особа стає власником певної речі, оскільки вчиняє дії щодо отримання, здобуття, купівлі, переходу до неї речі тощо.

Звертаємо увагу на те, що в Цивільному кодексі України глава 24 має назву «Набуття права власності». Відтак згідно із ст. 328 цього Кодексу право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів. Право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не випливає із закону або незаконність набуття права власності чи необґрунтованість активів, які перебувають у власності, не встановлені судом. Наприклад, в ст. 334 цього Кодексу йдеться про особу, яка є набувачем майна, а з моменту державної реєстрації права власності на земельну ділянку набуває статусу власника майна. Тобто в процесі набуття права власності на земельну ділянку особа йменується набувачем майна, а з моменту державної реєстрації права власності на земельну ділянку – власником майна. Так, згідно із ст. 334 Цивільного кодексу України право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації відповідно до закону.

Правова конструкція «передача земельних ділянок» в Цивільному кодексі України використана в ст. 597-4, згідно з якою якщо об'єктом довірчої власності є земельна ділянка, передача її в користування іншим особам здійснюється в порядку, визначеному Земельним кодексом України. Тобто, йдеться про набуття права користування земельною ділянкою.

В Земельному кодексі України правова конструкція «передача земельних ділянок» використана в багатьох статтях. Наприклад, в ст. 6 Земельного кодексу України йдеться про «передачу земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб відповідно до цього Кодексу», в ст. 12 цього Кодексу про «передачу земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб відповідно до цього Кодексу», в ст. 25 Кодексу про «безкоштовну передачу у власність землі сільськогосподарського призначення», в ст. 37-1 Кодексу про «передачу в оренду земельних ділянок державної чи комунальної власності», ст. 92 Кодексу про «передачу земельної ділянки сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності у постійне користування», у ст. 116 Кодексу про «передачу земельних ділянок безоплатно у власність громадян», у ст. 117 Кодексу про «передачу земельних ділянок державної власності у комунальну власність чи навпаки», ст. 124 Кодексу про «передачу в оренду земельних ділянок» тощо.

Тобто, узагальнивши ці та інші правові конструкції, використані в Земельному кодексі України, дійдемо висновку про те, що під «передачею земельної ділянки» розуміються дії осіб, в результаті яких набувається право користування чи право власності на земельну ділянку у порядку та в спосіб, визначені законом.

Звертаємо увагу на те, що термін «передача» земельної ділянки був об'єктом розгляду в Конституційному Суді України. Так, відповідно до позиції Конституційного Суду України в аспекті конституційного подання термін «передача», який вживається у словосполученні «звільняються від оподаткування операції з передачі земельних ділянок, що знаходяться під об'єктами нерухомості, або незабудованої землі» підпункту 5.1.17 пункту 5.1 статті 5 Закону України «Про податок на додану вартість», означає набуття (перехід) права на вказані земельні ділянки (права власності, права користування) на підставі відповідних юридичних актів, у тому числі за договорами купівлі-продажу, коли така передача дозволена Земельним кодексом України (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Світязької сільської ради Шацького району Волинської області про офіційне тлумачення терміна «передача», який вживається у підпункті 5.1.17 пункту 5.1 статті 5 Закону України «Про податок на додану вартість» (справа про тлумачення терміна «передача земельних ділянок») від 5 лютого 2004 року № 2-рп/2004) [4].

Тобто, правові конструкції «набуття права власності на земельну ділянку» та «передача земельної ділянки», використані в цивільному, конституційному та земельному законодавстві України, мають різне значення, однак стосуються одного об'єкта – земельної ділянки, право власності та право користування на яку набувається в порядку та в спосіб, визначені законом України.

Література

1. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Набуття. Словник UA. URL: [https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F#:~:text=%D0%9D%D0%90%D0%91%D0%A3%D0%A2%D0%A2%D0%AF%2C%20%D1%8F%2C%20%D1%81%20,%2C%2030.1%201962%2C%202\).](https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F#:~:text=%D0%9D%D0%90%D0%91%D0%A3%D0%A2%D0%A2%D0%AF%2C%20%D1%8F%2C%20%D1%81%20,%2C%2030.1%201962%2C%202).)
4. 2.8. Земельне право. Конституційний Суд України. Офіційний Веб-Сайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/28-zemelne-pravo>

ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНУ ВЛАСНІСТЬ В УКРАЇНІ ТА ЯПОНІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Єремізіна Є. Ю.

*студентка кафедри порівняльної філології східних
та англomовних країн,*

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

Інтелектуальна власність людини це об'єкти, які створюються внаслідок інтелектуальної діяльності людини. Дане визначення дуже широке і включає у себе абсолютно все: від простих авторських творів до цілих промислових зразків і комерційних таємниць. Охорона інтелектуальної власності громадянин певної країни – залог процвітання у перспективі, адже креативність завжди була рушієм прогресу, а її захист, в наслідку – невід'ємним правом людини. Отже, законодавчі органи та акти повинні спрямовувати свою діяльність на забезпечення охорони інтелектуальної діяльності своїх мешканців.

Україна та Японія, хоч і належать до різних правових традицій, мають не лише розвинене законодавство в цій сфері на своїх національних рівнях, а й активно імплементують міжнародні стандарти в них.

Основні законодавчі акти, які будуть розглянуті у цих тезах, базуються на трьох міжнародних актах: Паризька конвенція (1883) [8], Гаазька угода (Женевський акт, 1999) [7], та угода TRIPS (Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, 1994) [5]. Паризька угода була створена з метою забезпечення уніфікації правової охорони інтелектуальної власності у всіх державах-учасниках, надаючи однаковий рівень захисту як громадянам своєї держави, так і іноземної. Україна доєдналася до конвенції у 1991 р, Японія – у 1899 р. Гаазька угода фактично створила міжнародну систему подання заявок на промислові зв'язки, що дозволяє отримати охорону в кількох країнах одночасно строком на 5 років з можливістю продовження до 15 або 25 років, згідно з національним законодавством, через одну заявку. Україна стала учасницею у 2002, коли Японія – у 2015. ТРІПС уніфікувала стандарти охорони інтелектуальної власності у глобальному масштабі, проголосивши дотримання прав інтелектуальної власності – ледь не основною умовою міжнародної торгівлі. Японія була учасницею більше, ніж Україна – з 1995 та 2008 рр. відповідно.

Розглянемо основні закони щодо охорони авторства та суміжних прав в обидвох країнах. В Україні основним законом є закон України «Про

авторське право і суміжні права» [1], який був прийнятий 01.12.2022 (але набув чинності він лише 01.01.2023 р.), і наразі діє як оновлена версія тотожного закону минулої редакції (1993 р.). У Японії охорону авторського і суміжних прав забезпечує закон 著作権法 (chosakukenhō, або Copyright Act в англійському перекладі) [6], прийнятий 06.05.1970 р. Обидва закони регулюють набуття, здійснення та захист особистих майнових і немайнових авторських та суміжних прав. Згідно з обома актами, захист авторського права надається власнику протягом усього його життя (і 70 років після його смерті) автоматично, без необхідності офіційного реєстрування.

Проте в цих законах є і відмінності. Японське законодавство інколи карає незаконне використання матеріалів, захищеним авторським правом, жорстокіше, ніж українське, з розповсюдженою практикою ув'язнення строком до 10 років, коли українське законодавство обмежується виключно штрафами і компенсаціями до 200 прожиткових мінімумів.

Коли мова заходить про патентне право, українське законодавство покеровується законом «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [2], від 15.12.1993, тоді як японське керується одразу двома законами: 特許法 (tokkyohō; Patent Act)[9], для патентів і 実用新案法 (jitsuyōshin'anhō; Utility Model Act) [11], для практичних моделей, обидва від 13.04.1959. Окрім відмінності у розмежуванні систем для регуляції, у Японії існує спеціалізований вищий суд з інтелектуальної власності (IP High Court), коли в Україні справи розглядаються спеціалізованою палатою Касаційного господарського суду. Окрім того, в Україні експертиза винаходів вважається обов'язковою і проводиться без запиту заявника, коли в Японії експертиза та її проведення залишаються за власником, який сам вирішує чи проходити її (але обов'язково протягом перших трьох років від подачі заявки на патент). Також, згідно з японським законодавством, винахід, який був створений на робочому місці, належить роботодавцю, а працівник, який його створив, може отримати компенсацію за відкриття, тоді як в Україні – навпаки: роботодавець може викупити передачу права на патент за винагороду (яка регулюється відповідним контрактом), але початково право власності належить винахіднику. Проте, японське та українське законодавство також розділяють деякі засади з захисту патентного права. Умови для визнання чогось новим винаходом або корисною моделлю однакові, так як і перелік того, що охороні не підлягає. В обидвох країнах патент і, відповідно, його захист надається на 20 років від дати подання заявки з можливим подовженням для фармацевтичних засобів до 25 років. Для корисних моделей ситуація трішки інша – захист на 10 років від подання заявки.

В Україні промислові зразки охороняє закон «Про охорону прав на промислові зразки» [4], від 15.12.1993, тоді як у Японії – 意匠法

(ishōhō; Design Act) [12], від 13.04.1959. Тут японське та українське законодавство мають кардинально різні системи, які перетинаються лише у тривалості охорони з максимальним терміном у 25 років (в Україні мінімальний – 5, коли в Японії він взагалі не передбачений) та можливістю міжнародної реєстрації на основі Гаазької системи, але на цьому схожість закінчується. В Україні задля швидшої реєстрації дизайну перевірок фактично немає, що підвищує ризик виникнення диспутів. Японська система у цьому плані розвинута дещо краще, адже окрім ретельної перевірки у країні є ціла база схожих дизайнів та окремі механізми їх захисту. Окрім того, Японський закон передбачає захист не лише фізичних елементів, а й віртуальних об'єктів, коли Україна лише на шляху інтеграції даного виду об'єктів у своє законодавство.

І, наостанок, про захист торговельних марок. В Україні основним актом є закон «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [3], від 15.12.1993, тоді як у Японії – 商標法 (shōhyōhō; Trademark Act) [10], від 13.04.1959. Обидва закони були створені для захисту як традиційних (словесних, графічних, комбінованих) так і нетрадиційних (звукових, кольорових, запахових, голографічних або анімаційних) торговельних марок протягом 10 років з необмеженими можливостями подовження, проте у Японії цей відлік починається від дати реєстрації, коли в Україні – від дати подання заявки. У Японії за розгляд справ відповідають спеціалізовані суди з інтелектуальної власності, тоді як в Україні – загальні суди та апеляційна палата.

Отже, обидві країни забезпечують належну правову охорону результатів інтелектуальної діяльності, постійно вдосконалюючи її відповідно до викликів нового часу.

Література

1. Про авторське право і суміжн... | від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20/ed20221201#Text> (дата звернення: 13.10.2025)
2. Про охорону прав на винаход... | від 15.12.1993 № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> (дата звернення: 14.10.2025)
3. Про охорону прав на знаки д... | від 15.12.1993 № 3689-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> (дата звернення: 17.10.2025)
4. Про охорону прав на промисл... | від 15.12.1993 № 3688-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text> (дата звернення: 16.10.2025)

5. AGREEMENT ON TRADE-RELATED ASPECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS. URL:

<https://www.worldtradelaw.net/document.php?id=uraagreements/tripsagreement.pdf> (звернення: 18.10.2025)

6. Copyright Act – Japanese/English – Japanese Law Translation. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/4207#:~:text> (дата звернення: 13.10.2025)

7. Geneva Act (1999) (Authentic text). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/285198> (дата звернення: 18.10.2025)

8. Paris Convention for the Protection of Industrial Property URL: https://www.unido.org/sites/default/files/2014-04/Paris_Convention_0.pdf (дата звернення: 18.10.2025)

9. Patent Act – Japanese/English – Japanese Law Translation. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/4097#:~:text> (дата звернення: 14.10.2025)

10. Trademark Act – Japanese/English – Japanese Law Translation. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/4032#:~:text> (дата звернення: 17.10.2025)

11. 実用新案法-日本語／英語-日本法令外国語訳DBシステム. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/ja/laws/view/4259#:~:text> (дата звернення: 14.10.2025)

12. 意匠法-日本語／英語-日本法令外国語訳DBシステム. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/ja/laws/view/3269#:~:text> (дата звернення: 16.10.2025)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-13>

**АДВОКАТ ЯК ЗАХИСНИК У СФЕРІ МИТНОЇ СПРАВИ:
АКТУАЛЬНІСТЬ ПОЗАСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ**

Єфіменко В. Д.

*аспірант кафедри приватного та публічного права,
Київський національний університет технологій та дизайну
м. Київ, Україна*

У науковому дискурсі, присвяченому дослідженню захисної функції адвокатури та визначенню ролі адвоката як суб'єкта надання правничої допомоги, переважає підхід, який зводить зміст захисту переважно до судової стадії вирішення спорів. Така позиція, на наш погляд, істотно

обмежує сприйняття комплексного значення адвокатської діяльності, редукуючи її виключно до процесуального виміру. Водночас, відсутність чіткої нормативної регламентації функцій адвоката у сфері митних правовідносин лише підсилює правову невизначеність цього питання.

Безперечно, саме у площині судового представництва адвокат найповніше реалізує свою фахову компетенцію, забезпечуючи професійний захист прав і законних інтересів клієнта. Проте результативність адвокатської діяльності не обмежується лише судовими формами – досягнення аналогічних правових наслідків можливе й через інші механізми правового впливу.

Зокрема, як зазначає Анікеєв Г. Б. у своїй дисертаційній роботі, серед загальних способів судового захисту прав та законних інтересів можна виокремити такі:

- припинення всіх дій, що порушують право;
- відновлення правової ситуації до рівня status quo;
- припинення правовідносин;
- визнання незаконними рішень, дій або бездіяльності органів державної влади і їхніх посадових осіб [1, с. 30].

Статистика, яка міститься в Звіті щодо стану розгляду судами справ за участі митниць Держмитслужби, доступному у відкритих джерелах в мережі інтернет дозволяє помітити ще один неочевидний наслідок такого підходу.

За період з 01.01.2024 по 30.06.2024 загальна кількість судових справ, які знаходились на розгляді митниць у судах всіх інстанцій, становить – 11 800 справ на суму 5 512 587 тис. грн (у тому числі: 8 207 справ на суму 3 871 125 тис. грн – справи, провадження по яких було порушено у минулих роках та 3 593 справи на суму 1 641 462 тис. грн – справи, провадження по яких було порушено у звітному році).

Розглянуто 3 341 справу на суму 1 146 484 тис. грн, з них:

- на користь митниць Держмитслужби вирішено 455 справ на суму 317 948 тис. грн. Справ про оскарження рішень про коригування митної вартості товарів – 286 на суму 79 564 тис. грн.
- на користь позивачів вирішено 2 886 справ на суму 828 536 тис. грн. Справ про оскарження рішень про коригування митної вартості товарів – 2 735 на суму 701 929 тис. грн.

За позовами до митниць Держмитслужби – 11 737 справ на суму 5 413 356 тис. грн, у тому числі:

- 133 справи на суму 239 888,76 тис. грн – про оскарження податкових повідомлень-рішень;
- 10 122 справи на суму 2 913 055,37 тис. грн – щодо оскарження рішень про коригування митної вартості товарів;

- 363 справ на суму 72 467,04 тис. грн – про оскарження класифікаційних рішень;
- 29 справ на суму 5 106,77 тис. грн – щодо оскарження рішень про країну походження товарів;
- 26 справ на суму 4 145,43 тис. грн – про оскарження відмови у наданні податкових пільг;
- 126 справ на суму 202 958,10 тис. грн – спори про повернення з держбюджету сплачених податків;
- 77 справ на суму 55 139,51 тис. грн – спори про стягнення збитків, спричинених здійсненням (не здійсненням) митного контролю та оформлення;
- 507 справ на суму 1 904 330,83 тис. грн – інші спори;
- 16 справ на суму 3 740,91 тис. грн – спори щодо звільнення у зв'язку з люстрацією;
- 338 справ на суму 12 523,12 тис. грн – інші спори пов'язані з проходженням публічної служби [2].

Аналізуючи вищенаведені статистичні показники розгляду адміністративних справ у митній сфері, з урахуванням результатів вирішення спорів, можна констатувати, що суди ухвалюють рішення на користь позивачів у середньому у 5–6 разів частіше, ніж на користь митних органів Держмитслужби. Така диспропорція свідчить не лише про достатній рівень обґрунтованості вимог позивачів, але й про суттєве навантаження, яке створює реалізація адвокатами функції захисту як форми професійної правничої допомоги на стадії судового розгляду спору в межах адміністративно-судової площини.

Водночас, розглядаючи поняття «захисту» в контексті митної справи, доцільно акцентувати увагу на необхідності посилення ролі позасудових механізмів врегулювання спорів між учасниками митних правовідносин та структурними підрозділами Державної митної служби. Адже більшість таких конфліктів виникає внаслідок протиправних дій або бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації, а тому особа має право відстоювати свої інтереси як самостійно, так і за участю адвоката не лише з урахуванням механізмів, наданих адміністративним судочинством.

З огляду на наведене, можна зробити висновок, що «захист» у митній сфері – це одна з ключових форм професійної правничої допомоги адвоката, що має конституційні гарантії та нормативне підґрунтя. Його сутність полягає у забезпеченні особі можливості отримати кваліфіковану підтримку адвоката, іншого фахівця у галузі права чи уповноваженого представника для реалізації свого права на захист як в судовому так і в позасудовому порядку.

Література

1. Анікеєв Г.Б. Захисна функція юридичної допомоги в адміністративному процесі : дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. 2012. 188 с.

2. Звіт щодо стану розгляду судами справ за участі митниць Держмитслужби протягом січня – грудня 2024 року. URL: <https://customs.gov.ua/rozgliad-sporiv-u-sudovomu-poriadku>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-14>

ЗАХИСТ ПРАВА НА ЖИТТЯ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ: ПІДХІД ЄСПЛ

Іщенко О. О.

*студентка 3 курсу факультету слідчої та детективної діяльності,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Право на життя є однією з фундаментальних гарантій, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, і виступає базовою передумовою реалізації інших прав і свобод. У сучасних умовах збройного конфлікту на території України це право набуває особливого значення, адже його дотримання безпосередньо пов'язане з захистом цивільного населення, військовослужбовців та інших осіб, що перебувають у зоні бойових дій [5, с. 27]. Порушення права на життя у збройних конфліктах не лише становить загрозу національній безпеці та конституційному ладу, але й тягне міжнародно-правову відповідальність держави [3, с. 212]. У практиці Європейського суду з прав людини сформувалася доктрина захисту права на життя в умовах збройних конфліктів, що особливо важливо для України в контексті міждержавних справ проти Російської Федерації [1].

В Європейській конвенції з прав людини (ЄКПЛ) стаття 2 встановлює обов'язки держав щодо захисту життя: держава зобов'язана не тільки утримуватися від свавільного позбавлення життя, а й вживати превентивних заходів для захисту життя під час збройних конфліктів [4, с. 45–58]. ЄСПЛ у своїй практиці наголошує, що порушення права на життя може виникнути як внаслідок прямого застосування сили державою, так і через її бездіяльність, зокрема неналежну організацію захисту

цивільного населення та відсутність ефективного розслідування випадків загибелі осіб. Так, у справі “Ukraine and the Netherlands v. Russia” (2025) Суд підкреслив, що держава, яка здійснює ефективний контроль над певною територією, несе обов’язок захищати життя осіб на цій території [1]. Аналогічно, у справі “Ukraine v. Russia (re Eastern Ukraine)” (2023) ЄСПЛ зазначив, що держава повинна забезпечувати виконання своїх позитивних зобов’язань навіть в умовах бойових дій [2].

Крім того, аналітичні дослідження, зокрема звіт Харківської правозахисної групи та аналітичний огляд Expert Centre for Human Rights, підтверджують, що дотримання права на життя під час воєнних дій вимагає не лише законодавчого врегулювання, а й практичного забезпечення ефективних механізмів контролю та розслідування порушень [5]. Дослідження “Casebook/CRC” також показує, що у випадках порушення права на життя під час війни критично важливим є дотримання стандартів пропорційності та необхідності при застосуванні сили [7, с. 3]. Таким чином, міжнародно-правові стандарти захисту права на життя поєднують обов’язки держав утримуватися від порушень і забезпечувати ефективні превентивні та розслідувальні заходи навіть у складних умовах збройних конфліктів.

Європейський суд з прав людини відіграє ключову роль у формуванні стандартів захисту права на життя під час збройних конфліктів. Практика Суду охоплює як міждержавні, так і індивідуальні справи, які дозволяють окреслити рамки відповідальності держав за порушення ст. 2 Європейської конвенції з прав людини. Серед ключових рішень можна виділити справи: «Ісаєва проти Росії», «Тагаєва та інші проти Росії» та «Україна та Нідерланди проти Росії», де Суд оцінював дії держави у контексті застосування сили та захисту цивільного населення під час бойових дій. Наприклад, у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» ЄСПЛ встановив порушення права на життя у випадках масового застосування непропорційної сили та недостатніх превентивних заходів, підкресливши обов’язок держави здійснювати ефективний контроль над особами, які перебувають під її юрисдикцією. Підхід Суду передбачає диференціацію між негативними та позитивними зобов’язаннями держави. До негативних відноситься утримання від свавільного позбавлення життя, а до позитивних – забезпечення превентивних заходів для захисту життя, а також проведення ефективних і об’єктивних розслідувань у випадках смерті або тяжких ушкоджень [3, с. 210-218].

Критерії оцінки дій держави включають такі аспекти: пропорційність застосованих заходів або сили; необхідність вжитих дій у конкретних умовах бойових дій; ефективність розслідувань порушень права на життя, включно з доступом потерпілих до правосуддя та компенсації шкоди [6, с. 25]. Таким чином, практика ЄСПЛ створює чіткі орієнтири для держав,

які беруть участь у збройних конфліктах, визначаючи межі законного застосування сили та обов'язки щодо захисту життя, що є критично важливим для імплементації у національне законодавство та правозастосовчу практику України [7, с. 10].

В Україні застосування стандартів ЄСПЛ у сфері захисту права на життя стикається з певними проблемами. По-перше, часткова адаптація норм Конвенції до національного законодавства обмежує ефективність їхнього виконання. По-друге, існує потреба підвищення правової культури серед суддів щодо практики ЄСПЛ. Нарешті, механізми контролю за виконанням рішень Суду залишаються недостатньо розвиненими. У зонах активних бойових дій виникають додаткові труднощі: обмежений доступ до місць подій, загроза безпеці слідчих та недостатня кількість незалежних експертів. Практика ЄСПЛ підкреслює, що навіть за таких обставин держава зобов'язана забезпечити незалежність та ефективність розслідування. Наприклад, у справі *Ukraine and the Netherlands v. Russia* Суд наголосив на необхідності належного документування фактів порушень і контролю за діями державних органів у зоні конфлікту. ЄСПЛ розмежовує негативні та позитивні обов'язки держави щодо права на життя. Негативні зобов'язання передбачають утримання від свавільного позбавлення життя, тоді як позитивні – вживання всіх можливих заходів для запобігання загрозі життю, захисту цивільного населення та забезпечення ефективного розслідування [3, с. 212]. Для української практики доцільно імплементувати стандарти ЄСПЛ безпосередньо у національне законодавство, створити механізми контролю за виконанням рішень Суду та забезпечити незалежність і безпеку слідчих у зонах бойових дій [4, с. 50]. Дотримання цих стандартів сприятиме розвитку правової науки, підвищенню ефективності правозастосування та захисту права на життя в умовах збройного конфлікту.

Література

1. European Court of Human Rights. *Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22)* : Grand Chamber, 09 July 2025 / European Court of Human Rights. – Strasbourg : HUDOC, 2025. – URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/echr/2025/en/150269>
2. European Court of Human Rights. *Ukraine v. Russia (re Eastern Ukraine) (Case of inter-State application)* : Grand Chamber, 25 January 2023 / European Court of Human Rights. – Strasbourg : HUDOC, 2023. – URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-14493>
3. Kravchenko O. B. Право на життя у практиці Європейського суду з прав людини / О. В. Kravchenko // Право України. – 2022. – № 6. – С. 210–218.

4. Венгер В. (Venher V.). The right to social protection of citizens in the conditions of the armed conflict in Eastern Ukraine : legislative challenges / V. Venher // Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal. – 2018, № 4. – С. 45–58.

5. Kharkiv Human Rights Protection Group. Право на життя (Right to Life) : звіт / Kharkiv HPRG. – Харків : Kharkiv HPRG, 2021. – 120 с.

6. Expert Centre for Human Rights. Ukraine's right to derogate from its international obligations in time of emergency threatening the life of the nation : аналітичний огляд / Expert Centre for Human Rights. – Київ : ECHR, 2023. – 40 с.

7. Casebook / ICRC. ECHR, *Khatsiyeva v. Russia – Law Protects in War Case Study* : case study / ICRC Casebook. – Женева : ICRC, 2019. – URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/echr-khatsiyeva-v-russia>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-15>

**ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ
ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБОЮ УКРАЇНИ НЕЗАКОННОМУ
ПЕРЕПРАВЛЕННЮ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Кліщун А. В.

*здобувач вищої освіти,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький, Україна*

Ніколаєнко Т. Б.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної
діяльності, Національна академія Державної прикордонної служби
України імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький, Україна*

Державна прикордонна служба України (далі – Держприкордонслужба) стикається з низкою проблем у сфері протидії незаконному переправленню осіб через державний кордон [1]. Однією з ключових проблем є зростання активності організованих злочинних груп, які використовують сучасні технології та засоби для здійснення протиправної діяльності. Так, у 2023 р. було виявлено 40 таких груп, що свідчить про масштабність проблеми та необхідність посилення заходів протидії [2].

Крім того, існує проблема недостатнього технічного оснащення та фінансування підрозділів та органів Держприкордонслужби, що обмежує їхню спроможність ефективно реагувати на виклики, пов'язані з незаконною міграцією. Відсутність сучасних засобів спостереження, комунікації та мобільності ускладнює процес виявлення та затримання правопорушників, особливо в умовах складного рельєфу та протяжності кордону.

Перспективи удосконалення діяльності Держприкордонслужби у цій сфері пов'язані з комплексним підходом, що включає як організаційні, так і технічні заходи. Одним із напрямків є реформування прикордонних підрозділів з урахуванням сучасних викликів та загроз. Запровадження нової моделі охорони кордону передбачає інтеграцію зусиль різних відомств та використання передових технологій для підвищення ефективності контролю. Важливим аспектом є також удосконалення методик планування та проведення прикордонних операцій. Зокрема, розробка та впровадження рекомендацій щодо протидії використанню безпілотних літальних апаратів у протиправній діяльності сприятиме підвищенню оперативності та ефективності дій підрозділів Держприкордонслужби.

Першочергово слід модернізувати технічне оснащення підрозділів Держприкордонслужби: безпілотники, тепловізори та системи нічного бачення мають підвищити контроль на ризикових ділянках і забезпечити швидке виявлення та затримання порушників [3]. Паралельно необхідне системне підвищення кваліфікації: регулярні тренінги з сучасних методів протидії нелегальній міграції, роботи з новими технологіями, виявлення підроблених документів і ознак торгівлі людьми, а також відпрацювання взаємодії з міжнародними партнерами через обмін інформацією, спільні навчання та операції.

Важливо удосконалити правове регулювання: переглянути акти з урахуванням сучасних викликів і міжнародних стандартів, посилити відповідальність за сприяння незаконній міграції та гарантувати механізми захисту прав затриманих. Розвивати аналітику й ризик-менеджмент: методики оцінки ризиків, моніторинг тенденцій і сучасні інформаційні системи для обробки даних мають забезпечити оперативність та обґрунтованість рішень, зокрема через єдині бази, розпізнавання облич і документів та надійну інфраструктуру передачі й зберігання даних.

До охорони кордону варто ширше залучати громади: гарячі лінії, мобільні застосунки, відкриті зустрічі та спільні ініціативи допоможуть швидше фіксувати підозрілі ситуації, особливо у гірських і малонаселених районах. Паралельно слід підтримувати морально-психологічний стан особового складу: належні умови служби, житло, харчування, регулярна ротація, доступ до психологічної допомоги, підвищення зарплат і соціальних гарантій зменшать корупційні ризики та зміцнять кадрове ядро.

Антикорупційні заходи мають включати ефективний внутрішній контроль, захист і мотивацію викривачів та зовнішній нагляд громадських і спеціалізованих інституцій. З огляду на транскордонний характер проблеми, потрібна постійна міжнародна взаємодія з сусідніми державами та ЄС: координаційні зустрічі, спільні бази даних, транскордонні операції, технічна допомога, навчальні проєкти та інвестиції в прикордонну інфраструктуру. Публічна комунікація Держприкордонслужби, демонстрація результатів і дотримання прав людини підвищуватимуть довіру та підтримку суспільства.

Отже, ефективна протидія незаконному переправленню осіб через державний кордон України потребує комплексного підходу: профілактики, модернізації, навчання, правового забезпечення, аналітики, залучення громад, міжнародної підтримки й гнучкого управління ризиками, що дає підстави для оптимізму щодо підвищення результативності.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

2. Нацполіція заблокувала 11 каналів незаконного переправлення громадян за кордон. Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL: <https://surl.li/dldvhf>.

3. Держприкордонслужба закупила дрони, які допомагатимуть з повітря охороняти кордон URL: https://mvs.gov.ua/press-center/news/derzprikordonsluzba-zakupila-60-sucasnix-droniv-yaki-z-povityra-dopomagatimut-oxoronяти-kordon?utm_source=chatgpt.com.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-16>

КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВІ МЕТОДИ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Красногор О. В.

*кандидат юридичних наук, приватний нотаріус
м. Чернігів, Україна*

Міністерство юстиції України є юридичною особою публічного права, центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Міністерство юстиції України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику [1]. У межах

своїх повноважень Міністерство безпосередньо виконує надзвичайно важливу роль у забезпеченні державної політики щодо захисту прав людини, що включає гарантування верховенства права, реалізацію конституційних прав і свобод громадян та контроль за дотриманням законності органами публічної влади.

Одним із ключових інструментів у сфері захисту прав людини є контрольно-наглядові методи, що передбачають систематичне відстеження дотримання правових норм суб'єктами владних повноважень, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами, а також своєчасне застосування заходів реагування у разі виявлення порушень. Контрольно-наглядові функції є невід'ємним елементом державної політики в усіх сферах державного регулювання. Ця форма реалізації державно-владних повноважень має надзвичайно важливе значення як для досягнення загальних цілей державної політики, так і для підвищення ефективності функціонування об'єктів контролю, забезпечуючи дотримання законності та правопорядку [2, с. 342]. В умовах євроінтеграційних процесів, імплементації міжнародних стандартів у сфері прав людини та активної цифровізації суспільних відносин ефективність таких методів набуває особливого значення, оскільки без належного контролю забезпечення прав громадян залишається декларативним.

Проблематика контрольно-наглядових функцій Міністерства юстиції вивчалася низкою вітчизняних науковців. Значний внесок у розвиток теоретичних та практичних аспектів адміністративного права та адміністративного процесу внесли О.Ф. Андрійко, В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, О.М. Бандурка, І.С. Гриценко, Р.А. Калужний, А.М. Колодій, О. Кузьменко, Н.В. Максименко, С. Стеценко, В.І. Теремецький та Н.М. Хоменко. Їхні наукові праці охоплюють питання організації адміністративної юстиції, принципів забезпечення законності, гарантій захисту прав людини та застосування адміністративно-правових механізмів. Разом із тим, комплексне дослідження саме контрольно-наглядових методів Міністерства юстиції як інструменту забезпечення прав людини в умовах сучасних викликів лишається недостатньо розробленим, що обумовлює актуальність даної статті.

Контрольно-наглядові методи Міністерства юстиції є сукупністю адміністративно-правових заходів, що поєднують функції контролю та нагляду. Вони передбачають перевірку законності дій і рішень органів державної влади та посадових осіб, моніторинг діяльності органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання у сфері прав людини, а також застосування адміністративних, дисциплінарних та процесуальних заходів у разі виявлення порушень. Нормативно-правовою основою діяльності є Конституція України [3], Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» [4], постанова «Про затвердження Положення про Міністерство

юстиції України» [5], Кодекс адміністративного судочинства України [6], закони про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, нотаріат, безоплатну правову допомогу та інші спеціальні нормативні акти. Важливим аспектом є також імплементація положень міжнародних договорів і стандартів у сфері прав людини, які Україна зобов'язалася виконувати.

Контрольно-наглядова діяльність охоплює різні напрями. Одним із них є перевірка законності дій державних реєстраторів та нотаріусів, що передбачає контроль за своєчасністю та правильністю здійснення державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, речових прав на нерухоме майно, виконання нотаріальних дій. У разі якщо в результаті проведеної перевірки державних реєстраторів чи суб'єктів державної реєстрації прав виявлено прийняття такими державними реєстраторами чи суб'єктами державної реєстрації прав рішень з порушенням законів, що має наслідком порушення прав та законних інтересів фізичних та/або юридичних осіб, Міністерство юстиції України вживає заходів до негайного повідомлення про це відповідних правоохоронних органів для вжиття необхідних заходів, а також заінтересованих осіб [7]. Такі перевірки дозволяють виявляти порушення термінів реєстрації, ненадання належної інформації громадянам або здійснення неправомірних дій, які можуть призвести до порушення прав третьої особи. Ще одним важливим напрямом є контроль за виконанням судових рішень та рішень інших органів влади, що забезпечує фактичне здійснення прав і законних інтересів громадян. Додатково Міністерство здійснює моніторинг діяльності центрів безоплатної правової допомоги, оцінюючи якість надання консультацій, складання процесуальних документів та доступ до правових сервісів.

У практичній діяльності контрольно-наглядові методи стикаються з певними проблемами. Серед них – формалізм перевірок, обмежені кадрові та матеріально-технічні ресурси, недостатнє використання цифрових інструментів, що ускладнює оперативне отримання даних та аналіз порушень. Часто суб'єкти владних повноважень протидіють виконанню приписів Міністерства, затримуючи виконання рішень або надаючи неповну інформацію. Недосконалість нормативно-правової бази іноді призводить до невизначеності у застосуванні методів реагування, що знижує ефективність контролю.

Вдосконалення контрольно-наглядових методів передбачає комплекс заходів. По-перше, необхідне чітке закріплення повноважень Міністерства у законодавстві та встановлення механізмів відповідальності за порушення. По-друге, слід впроваджувати сучасні цифрові платформи, електронні реєстри, системи моніторингу та обміну даними для оперативного виявлення порушень і прозорого контролю. По-третє, важливим є

підвищення рівня правової культури посадових осіб органів державної влади через освітні програми, тренінги та методичну підтримку. По-четверте, варто зміцнювати механізми взаємодії з громадськістю та правозахисними організаціями для забезпечення прозорості та об'єктивності контролю.

Ефективна реалізація контрольно-наглядових методів Міністерства юстиції дозволяє не лише своєчасно запобігати порушенням прав людини, а й формувати атмосферу законності, підвищувати рівень довіри громадян до державних інституцій, зміцнювати верховенство права та сприяти розвитку правової держави. Врахування цих факторів є ключовим для побудови ефективної системи захисту прав і свобод людини в Україні, особливо в умовах соціально-політичних трансформацій та євроінтеграційних процесів.

Література

1. Брода А.Ю., Присяжнюк А.Г. Правовий статус міністерства юстиції України у сфері експертного забезпечення правосуддя. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. №8. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-8-01-16/2023-8-01-16>
2. Бортняк К. В. Особливості реалізації контрольно-наглядової функції держави в сфері науки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Випуск 36. С. 341-348.
3. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
4. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>
5. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: постанова від 2 липня 2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
7. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01 липня 2004 року. № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ УПРАВЛІННЯ МІГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Крутько Д. О.

*аспірант кафедри публічного управління та митного адміністрування,
Університет митної справи та фінансів
м. Дніпро, Україна*

Повномасштабна військова агресія рф радикально змінила міграційний ландшафт України, перетворивши її здебільшого на країну походження найбільшої хвилі вимушеної міграції у Європі з часів Другої світової війни. Управління цими процесами вимагає не просто адміністративних рішень, а формування нової концептуальної політики, в основі якої лежить неухильний захист прав людини, незалежно від місця перебування. Масштаб проблеми (мільйони внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) та зовнішніх біженців) вимагає переходу від реагування на надзвичайну ситуацію до системного кризового управління. Про це у своїх працях зазначають науковці з різних галузей науки, зокрема: О. Поєдинок [1] досліджує міжнародно-правові аспекти міграції щодо правового статусу біженців та ВПО й імплементації міжнародних стандартів захисту прав мігрантів; У. Садова, Т. Степура, О. Гринькевич [2] акцентують увагу на розвитку концепції регіональної політики створення нових робочих місць як інструменту регулювання міграційної активності населення; Е. Лібанова [3] та О. Гладун [4] оцінюють масштаби міграційних процесів та розглядають демографічні наслідки міграції в контексті демографічної безпеки.

Управління міграційними процесами в Україні в умовах війни, не зважаючи на певну правову визначеність та урегульованість, зіштовхується з низкою критичних викликів, які безпосередньо загрожують реалізації прав людини, що зазначені в Європейській конвенції з прав людини [5] та Загальній декларації прав людини Генасамблеї ООН [6] (табл. 1).

Таблиця 1

**Основні виклики та проблеми управління міграційними процесами
в контексті захисту прав людини**

Проблема	З'вязок з правами людини	Сутність проблеми
1. Виклики, пов'язані з внутрішнім переміщенням (ВПО)		
<i>Фрагментарність реєстрацій та обліку</i>	<i>Право на соціальний захист</i>	Система реєстрації ВПО, попри її існування, часто є бюрократизованою та не повною. Це створює проблеми з <i>адресністю соціальних виплат</i> , доступом до освітніх та медичних послуг, а також ускладнює <i>планування відновлення громад</i> .
<i>Проблема житла та стійкості</i>	<i>Економічні та соціальні права</i>	Незважаючи на програми, більшість ВПО досі проживає в тимчасових або неадаптованих приміщеннях. Відсутність <i>гарантованого та доступного житла</i> гальмує їхню інтеграцію у нових громадах, заважає працевлаштуванню та створює ризики <i>маргіналізації</i> .
<i>Інтеграція та дискримінація</i>	<i>Право на рівність</i>	У громадах, що приймають, можуть виникати приховані форми дискримінації або соціальної напруги між ВПО та місцевим населенням, зокрема щодо доступу до дефіцитних ресурсів (робота, бюджетні місця в дитсадках).
2. Проблеми управління зовнішньою міграцією та реінтеграцією		
<i>Правова невизначеність повернення</i>	<i>Право на громадянство та свободу пересування</i>	Українська держава має <i>обмежені інструменти</i> впливу на правовий статус громадян за кордоном (які переважно користуються Директивою ЄС про тимчасовий захист). Відсутність чіткої <i>державної стратегії повернення та реінтеграції</i> (Return and Reintegration Strategy) ускладнює планування післявоєнного відновлення людського капіталу.
<i>Вразливість за кордоном</i>	<i>Захист від торгівлі людьми та насильства</i>	Мільйони жінок та дітей, які перебувають за кордоном, є <i>вкрай вразливими</i> до ризиків торгівлі людьми, примусової праці та сексуального насильства. Недосконала координація між консульськими службами та міжнародними партнерами створює "сірі зони" захисту.
<i>Проблема збереження ідентичності</i>	<i>Право на освіту та культуру</i>	Діти-біженці часто випадають з українського освітнього простору. Забезпечення <i>дистанційного навчання та культурних зв'язків</i> є критичним для запобігання втраті зв'язку з Батьківщиною та успішної реінтеграції.

Джерело: складено автором з урахуванням матеріалів [5, 6]

Окрім означених в таблиці 1 викликів і проблем необхідно окремо вказати на інституційну слабкість управління процесами міграції в Україні, що проявляється через дуалізм та некоординованість управлінських дій і рішень, адже управління міграцією розпорошене між різними відомствами (Мінсоцполітики сім'ї та єдності України, ДМС України, МЗС України, ПФУ), що характеризується відсутністю єдиної міграційної політики й бази даних про міграційні процеси і призводить до дублювання функцій різними інституціями та запізнілими й неефективними управлінськими рішеннями, що врегульовують цей процес. Також до інституційних недоліків варто віднести відсутність прогностичного аналізу щодо розвитку міграційних процесів, адже управління здебільшого є реактивним, а не проактивним. Відсутність надійних моделей прогнозування динаміки міграційних потоків (хвилі відтоку/притоку) унеможливає ефективне планування ресурсів, зокрема на регіональному рівні. Інституційна слабкість системи управління міграційними процесами має негативні наслідки особливо в період криз і суспільних потрясінь, що активізують процеси вимушеної мобільності громадян, які сьогодні переживає Україна. Це зумовлює необхідність розроблення нових концептуальних підходів до вирішення накопичених проблем, формування й реалізації міграційної політики.

Вирішення міграційних проблем у кризових умовах вимагає переходу до *антропоцентричної (людиноцентричної) концепції* управління міграційними процесами, де захист прав людини є одночасно і метою, і інструментом міграційної політики. Такі підходи мають бути покладені в основу державної Концепції розвитку державної міграційної політики, яка орієнтуватиметься на захист прав людини та матиме як мінімум три основні розділи (табл. 2).

На сьогодні різні експертні групи розробляють програмні документи у цьому напрямі, зокрема Всеукраїнська асоціація компаній з міжнародного працевлаштування, Інститут демографії та проблем якості життя НАНУ та Маріупольській державний університет, за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», працюють над реалізацією проєкту «Міграційна політика України: шляхи вдосконалення» за результатами якого планують розробити Стратегію державної міграційної політики на період до 2035 року [7].

Таким чином управління міграційними процесами в Україні є перевіркою на стійкість та відданість верховенству права, зокрема в частині захисту прав людини. Криза інституційної довіри вимушено мобільних громадян до міграційних органів та держави в цілому може бути подолана лише через трансформаційні людиноорієнтовані зміни, які забезпечать прозорість, швидкість та антропоцентричний підхід у захисті прав усіх вимушено переміщених громадян як в середині країни, так і за кордон. Успішна реалізація цих концептуальних напрямів дозволить Україні не

лише ефективно пройти кризовий період, але й використати людський капітал мігрантів як ключовий ресурс для повоєнної модернізації країни.

Таблиця 2

**Концептуальні підходи розвитку міграційної політики
з акцентом на захист прав людини**

Концептуальні напрями	Заходи з реалізації
1. Пріоритети внутрішньої міграційної політики (ВПО)	
<i>Перехід до концепту «Гідна інтеграція»</i>	Політика щодо ВПО має змістити фокус з «тимчасового притулку» на створення економічних стимулів та гарантованого доступу до житла. Необхідне впровадження довгострокових програм компенсації/іпотеки для ВПО, інтегрованих у регіональні програми відновлення.
<i>Цифровізація обліку та послуг</i>	Створення єдиного цифрового реєстру «Міграційний паспорт українця» (інтегрованого в «Дія»), що забезпечить прозорість, швидкість надання послуг та адресність допомоги.
<i>Розширення прав громад, що приймають ВПО</i>	Надання органам місцевого самоврядування (ОМС) більшої фінансової та адміністративної автономії для розробки локальних планів інтеграції ВПО, включаючи стимулювання створення робочих місць.
2. Концепція «Дипломатія захисту та повернення» (Зовнішня міграція)	
<i>Інституціоналізація захисту прав за кордоном</i>	Розширення мандату та ресурсів Консульської служби для надання проактивної правової та соціальної підтримки, а також нульова толерантність до випадків торгівлі людьми та трудової експлуатації українців.
<i>Угода про довгостроковий «Спеціальний статус»</i>	Розробка та просування через МЗС спільно з ЄС нової правової рамки, яка замінить «Тимчасовий захист» на <i>Спеціальний (або Перехідний) статус</i> з фокусом на: збереження соціальних прав в Україні, спрощення умов повернення та гарантії працевлаштування після репатріації.
<i>Мобілізація людського капіталу</i>	Запуск цільових державних програм стимулювання повернення (грантова підтримка бізнесу у регіонах, що відновлюються, пріоритетне житло) для фахівців, чії навички є критичними для повоєнної відбудови.
3. Посилення інституційної спроможності	
<i>Створення єдиного координуючого центру</i>	Необхідне формування <i>Єдиного координаційного центру з питань міграції</i> (або посилення повноважень Мінсоцполітики, сім'ї та єдності) з управління міграційними процесами, який відповідатиме за розробку єдиної політики, збір даних та прогнозний аналіз
<i>Марківське управління</i>	Перехід до <i>проактивного, Марківського управління</i> міграцією, де рішення базуються на <i>прогнозах ймовірності</i> подальшого переміщення, повернення чи інтеграції. Це дозволить ефективно розподіляти обмежені ресурси та запобігати кризам

Джерело: розроблено автором

Література

1. Поєдинок О. Р. Інститут міжнародно-правового захисту прав біженців: місце у системі міжнародного права, сучасний стан і перспективи розвитку. *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип. 2. С. 250-262. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2010_2_22.

2. Садова У.Я., Степура Т.М., Гринькевич О.С. Концепція регіональної політики створення нових робочих місць як інструмент регулювання міграційної активності населення. Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. С. 142-152. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf>.

3. Лібанова Е. Академік Елла Лібанова в інтерв'ю про міграцію, людський капітал і майбутнє країни // Головний портал Національної академії наук України. 19 червня 2025. URL: https://www.nas.gov.ua/media_about_us/ukrana-ta-demografichni-vikliki-viyni-akademik-ella-libanova-v-intervyu-pro-migraciyu-lyudskiy-kapital-i-maybutnye-krani

4. Гладун О. Демограф Олександр Гладун про велику міграцію, нестандартний ринок праці та "соціальну фотографію" країни. *Дискусійний клуб ДС 2 квітня 2025*. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/interviu/oleksandr-gladun-01042025-519486>

5. Європейська конвенція з прав людини: ратифіковано Законом України від 17.07.97 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n362

6. Загальна декларація прав людини, 1948 рік. Основні документи з прав людини. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. URL: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/ukrainian-ukrayinska>

7. Від депопуляції до зростання: стратегія міграційної політики України до 2035 року. Міжнародний фонд «Відродження» URL: <https://www.irf.ua/vid-depopulyacziyi-do-zrostannya-strategiya-migracijnoyi-polityky-ukrayiny-do-2035-roku/>

**IMPLEMENTATION OF ACCOUNTABILITY MECHANISMS
FOR VIOLATION OF LEGISLATION ON ENSURING EQUAL
RIGHTS AND OPPORTUNITIES FOR WOMEN AND MEN
IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS
FOR IMPROVEMENT**

Kuzava V. I.

PhD Student,

Lesya Ukrainka Volyn National University

Lutsk, Ukraine

The Universal Declaration of Human Rights of 1948 [1] proclaims that all people are born free and equal in dignity and rights, regardless of sex, which has become a fundamental principle for the formation of the modern understanding of gender equality. The Constitution of Ukraine [2], as the fundamental law of the state, also guarantees the equality of citizens and prohibits any privileges or restrictions on the basis of sex. It enshrines the equal rights of women and men in all spheres of public life, in particular in labor, education and political activity.

Despite the presence of an appropriate regulatory and legal framework at the highest level, implementation of gender equality in Ukraine remains a challenging task. The mechanisms of accountability for violations of legislation in this area still raise significant concerns about their effectiveness and practical implementation.

According to the article 24 of the Law of Ukraine “On ensuring equal rights and opportunities of women and men” [3] and article 16 of the Law of Ukraine “On the principles of preventing and combating discrimination in Ukraine” [4], persons guilty of violating the requirements of the legislation on ensuring equal rights and opportunities of women and men shall bear civil, administrative and criminal liability in accordance with the law.

However, the Code of Ukraine on Administrative Offenses still does not have an article that would provide administrative liability for discrimination in Ukraine, despite the explicit requirement in both laws. Accordingly, Ukraine still does not even have an effective mechanism for administrative liability for violating the principle of equality. For example, the Code of Ukraine on Administrative Offenses does not have relevant norms that propose liability for this behavior, nor does it have sanctions that could provide liability for violating the principle of equality. Furthermore, the legislative level has not regulated the procedure for bringing administrative liability in these cases, and the agencies that would have the power to decide the cases, as well as formalize the offenses, have also not been

defined [5, p. 34]. The absence of these mechanisms complicates effective enforcement of the principle of equality through administrative liability [6, p. 28].

Of particular concern is the approach to combating discrimination in the Ukrainian labor sphere. According to Article 60-2 of the Labor Code [7], “an employee may request from the employer a temporary transfer to remote work for a period of up to two months if actions containing signs of discrimination were committed against him at the workplace. At the same time, the employer may refuse the employee such a transfer if remote work is not possible, taking into account the employee’s job function, as well as if the employee has not provided facts confirming that discrimination, sexual harassment, or other forms of violence have taken place”. This norm is extremely problematic, as it shifts the burden of proving the fact of discrimination to the victim himself and, in fact, does not provide for any mechanism for punishment for the violator [5, p. 35]. Thus, the existing legislative regulation not only does not guarantee the protection of persons who have been discriminated against, but also creates additional obstacles to the exercise of their rights [8, p. 13].

To remedy the situation, it is necessary to comprehensively strengthen accountability for violations of gender legislation by improving legal mechanisms.

First of all, it is necessary to amend the Code of Ukraine on Administrative Offenses, providing for a separate article that will establish administrative liability for violations of the principle of equality. This norm should contain sanctions in the form of fines for individuals and legal entities that commit discriminatory actions or fail to ensure an appropriate response to such cases. Furthermore, fines for violation of equality legislation should be sufficiently significant to ensure a preventive effect. It would be reasonable to introduce a differentiated scale of sanctions: a minimum fine for individuals (for example, heads of enterprises or institutions that allow discriminatory actions) of UAH 17,000, and for legal entities – up to UAH 80,000 with the possibility of increasing the fine in case of repeated violation [9, p. 86-87].

Secondly, one of the institutional weaknesses of Ukraine's anti-discrimination regime is the lack of diversified system of sanctions. The introduction of a more differentiated system of sanctions, such as reputational penalties or varying fines based on the nature and frequency of the violation, or the status of the violator (individual or legal entity), is a necessary condition for ensuring that anti-discrimination norms are not merely symbolic [5, p. 35-36]. For example, in Portugal, besides fines, administrative sanctions include in particular the following measures, which are available for all types of discrimination: publication of the decision; confiscation of property; prohibition of the exercise of a profession or activity which involves a public capacity or which depends on authorisation or official approval by the public authorities; removal of the right to participate in public markets; prohibition of access to establishments; suspension

of licences and other authorisations; removal of the right to the benefits granted by public bodies or services [10, p. 28].

Thirdly, equally critical is the need to revise formalistic procedures that place the full burden of proof on the claimant, disregarding the nature of discriminatory practices and conflicting with European standards. In line with the relevant EU directives, Ukraine should adopt a model in which the initial presentation of facts suggesting discrimination triggers a shift in the burden of proof to the employer [11]. Such a mechanism reflects the recognition that direct evidence of discriminatory intent is rarely available to claimants, and that employers are generally in a better position to provide objective justification for their actions [5, p. 36].

In conclusion, the current mechanism of accountability for violations of the right to equal rights and opportunities for women and men contains a number of gaps. Without the introduction of comprehensive and stricter sanctions, as well as a burden of proof to the employer, the implementation of the principles of equality will continue to be inconsistent and ineffective. These changes are appropriate and necessary to establish an effective legislative framework that will harmonize Ukrainian legislation with international obligations and contribute to the practical implementation of gender equality.

Bibliography

1. Universal Declaration of Human Rights: adopted and proclaimed by UN General Assembly Resolution 217 A (III) of December 10, 1948 // Database "Legislation of Ukraine". URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 21.10.2025).

2. The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996, No. 254k/96-VR / Verkhovna Rada of Ukraine. *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1996, No. 30, Art. 24.

3. On ensuring equal rights and opportunities for women and men: Law of Ukraine No. 2866-IV of September 8, 2005 / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (accessed: 21.10.2025).

4. On the principles of preventing and counteracting discrimination in Ukraine: Law of Ukraine No. 5207-VI of September 6, 2013 / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (accessed: 22.10.2025).

5. Kuzava V. Gender inequality in access to leadership positions in Ukraine's public sector: legal analysis and the impact of war : *final assignment submitted in fulfilment of the requirements for post-graduate diploma in International Gender Studies*. GRÓ Gender Equality Studies and Training Programme. Reykjavík, 2025. 46 p.

6. Uvarova N. V. Legal liability of the employer for manifestations of discrimination against the employee. *Dnipro Scientific Journal of Public*

Administration, Psychology, Law. 2021. № 4. Article 5. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.4.5>

7. Labor Code of Ukraine: Law of Ukraine of December 10, 1971, No. 322-VIII / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (accessed: 21.10.2025).

8. Vyshnovetska S. V. Remote work as a means of countering discrimination in labor law. *Current Issues of Private and Public Law: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Online Conference Dedicated to the 92nd Anniversary of the Birth of Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Academician of the International Personnel Academy, Honored Scientist of Ukraine, Doctor of Law, Professor O.I. Protsievskyi*. (Kharkiv, 02.04.2021). Kharkiv, 2021. P. 333.

9. Kuzava V. I. *Gender equality in the public service system: a comparative legal analysis of Ukraine and Iceland: Master's thesis*. Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 2025. 111 p.

10. Tobler C. Remedies and sanctions in EC non-discrimination law. *Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities*. 2005. 46 p.

11. European Union. Council Directive 97/80/EC of 15 December 1997 on the burden of proof in cases of discrimination based on sex. *Official Journal of the European Communities*. 1998. L 14. P. 6-8.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-19>

МЕЖІ СФЕРИ ДІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА ДОМАШНЯ РОБОТА: ФЕМІНІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Луценко О. Є.

кандидат юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри трудового права,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

У світовій парадигмі гендер фігурує в побудові ринків праці та трудових правовідносин, у цьому контексті багато зарубіжних дослідників із трудового права з феміністичними налаштуваннями наголошують на важливості включення домашньої праці (*domestic labour*) та домашньої

роботи (*household labour*)¹, оплачуваної чи неоплачуваної відповідно, виконуваної в приватному домогосподарстві, до сфери дії трудового права [1, с. 271].

Концепція гендеру у контексті трудо-правових аспектів традиційно сприймається як «жіноча» та «чоловіча» діяльність, однак насправді такі ролі та цінності не є природними наслідками біологічних відмінностей, а є соціально сконструйованими. Гендер – це соціальний процес, за допомогою якого значимість і цінність приписуються статевим відмінностям за допомогою умовних категорій та інститутів [2, с. 253].

Національне трудове право традиційно діє в межах певної держави, відповідно і юрисдикція трудового законодавства пов'язана з певною державою. Утім, нині часткова детериторіалізація трудового законодавства, яка є найбільш поширеною в Європейському Союзі, а також останнім часом стала помітною в усьому світі завдяки великій кількості трудових мігрантів, що змушує феміністок та науковців у царині трудового права задуматися над новими нормативними засадами трудового законодавства, які не обмежуються поняттями національного громадянства [3, с. 291].

Правове становище домашніх робітниць-мігранток є підґрунтям для викриття загальноприйнятих обмежень сфери дії трудового права. Широка сфера дії трудового права, є чутливою щодо того, як непропорційна відповідальність жінок за неоплачувану роботу по догляду за іншими призводить до нестабільної зайнятості протягом їхнього життєвого циклу [4, с. 333].

Багато жінок, які виїжджають на заробітки, є тимчасовими трудовими мігрантами, які не користуються ані правом стати постійними мешканцями в країні перебування, ані правом вільно стати повноправними учасницями ринку праці. З огляду на базовий гендерний розподіл праці в країнах призначення, жінки-мігрантки часто обмежені традиційно «жіночими» професіями – домашня робота, робота з догляду за дітьми, догляд за хворими, – які часто є нестабільними та характеризуються низькою заробітною платою, відсутністю соціальних гарантій та неналежними умовами праці [5, с. 38]. У той же час, незважаючи на те, що рішення жінок про міграцію може збільшити їхню фінансову автономію та збільшити їхній фінансовий внесок у домашнє господарство через грошові перекази, все ж їхнє «поглинання» закордонними ринками праці має тенденцію посилювати гендерний характер вищезгаданих робіт.

¹ В англomовному юридичному контексті категорії «*household*» і «*domestic*» labour не є тотожними, позаяк перша категорія означає саме домашню роботу в аспекті хатньої роботи, а друга – домашню працю, в аспекті використання найманої праці для ведення домашнього господарства.

У 2011 році Міжнародні організації праці прийняла Конвенцію про гідну працю для домашніх працівників, яка віднесла регулювання оплачуваної домашньої праці безпосередньо до сфери трудового законодавства [6]. Незважаючи на цей міжнародний стандарт, національні законодавства держав розходяться в підходах на те, де трудове законодавство проводить межу між приватною сферою домогосподарства та публічною сферою зайнятості, та коли вони взаємодіють [7, с. 242].

Приміром, в Англії Положення про робочий час передбачає, що домашні працівниці, зайняті в приватному домогосподарстві, не мають права, серед інших стандартів, на максимальний щотижневий робочий час, обмеження тривалості нічної роботи та щотижневий період відпочинку [8]. Згідно з приписами про мінімальну заробітну плату в Англії, якщо домашні працівники вважаються частиною певної сім'ї, то вони не мають права на отримання мінімальної заробітної плати. Домашні працівниці також спеціально виключені зі сфери дії ключових документів Європейського Союзу, які регулюють умови праці, таких як Директива про робочий час та Директива про вагітних працівниць [9, с. 116].

Підпадає домашня робота під сферу дії сімейного права чи все ж трудового права, – це пов'язано з регулятивними методами, які, в свою чергу, можуть розумітися не тільки в категоріях інституційних можливостей і раціональності, але і в соціальних постулатах. У цьому контексті зарубіжні вчені-трудовики належною правовою канвою для регулювання неоплачуваного догляду та домашньої роботи вважають сімейне, а не трудове законодавство. Чому ж зарубіжні колеги характеризують неоплачувану роботу, яку жінки виконують у домашньому господарстві, як питання сімейного права?

Історично склалася ситуація, коли економічна залежність заміжніх жінок від заробітної плати чоловіків зміцнювала чоловічі привілеї та владу в домашньому господарстві. Домашнє господарство поступово відокремлювалося від робочого місця, тоді як саме заробітна плата стала основним джерелом доходу. Водночас шлюбно-сімейне законодавство так би мовити кодифікувало обов'язок дружин надавати домашні послуги, а приписи про соціальне забезпечення для таких залежних жінок традиційно виходили з того, що члени сім'ї, особливо дружини та матері, несуть особисту так би мовити природню відповідальність за надання неоплачуваного догляду. У цьому контексті базові правові норми – податкове, трудове та соціальне² право, – які формували та підтримували (конституювали) специфічні сімейні структури, відійшли на задній план, а

² У зарубіжному досвіді існує галузь соціального права, а не права соціального забезпечення як нині в Україні.

сфера сімейного права стала розглядатися як унікально відповідний спосіб вирішення «особливих» сімейних відносин [10, с. 757].

Зарубіжна вчена *Katherine Silbaugh* аргументує своє міркування про те, що вона називає домашньою роботою, яку авторка не розглядає як продуктивну роботу, оскільки вона відбувається в афективному та сімейному контексті. При цьому вчена не заперечує афективного та реляційного виміру цієї роботи, але наголошує на глибоких розподільчих наслідках для жінок (і для чоловіків) характеристики домашньої роботи як насамперед питання сімейного права, що регулюється приватними нормами сімейної прихильності та близькості [11, с. 26].

Інший зарубіжний учений *Zatz* хоча і підтримує концепцію широкої сфери дії трудового права, але все ж виключає з його обсягу неоплачувану роботу по догляду, яку виконують жінки у домашньому господарстві [12, с. 875]. Науковець пояснює, що сімейна робота виникає поза традиційними ринковими відносинами і, таким чином, є так би мовити непридатною для регулювання за допомогою трудового права.

Резюмуючи, вважаю, що у сучасних умовах трудове право має бути поширене на всі процеси суспільного відтворення, включно з неоплачуваною домашньою роботою, що надається вдома для інших членів родини, однак я не виступаю «за» те, щоб уся така робота охоплювалася чинним трудовим законодавством, а я лише підтримую концепцію широкої сфери дії трудового права і я «за» те, щоб культивувати критичний погляд на відносини між такою «жіночою працею» у домашньому господарстві та сферою дії трудового права. Такий підхід, на моє переконання, впливає із негласної, але все ж суспільно сформованої, такої, що диктується умовами розвитку суспільства та ринку праці, «вимоги» розширення сфери дії трудового права, що спонукає замислитися над тим, чому певні форми підпорядкування та сегрегації є прийнятними у контексті поширення сфери дії трудового права, а інші – ні, і які існують для цього обґрунтування.

Література

1. Davies, Anne. Identifying 'exploitative compromises': The role of labour law in resolving disputes between workers. *Current Legal Problems*. 2012. No 65(1). P. 269–294.
2. Fudge, Judy. Rungs on the labour law ladder: Using gender to challenge hierarchy. *Saskatchewan Law Review*. 1997. No 60(2). P. 237–263.
3. Mundlak, Guy. De-territorializing labor law. *Law and Ethics of Human Rights*. 2009. No 3(2). P. 189–222.
4. Fredman, Sandra, and Judy Fudge. 2013. The legal construction of personal work relations and gender. *Jerusalem Review of Legal Studies*. 2013. No 7(1). P. 321–340.

5. Antonopoulos, Rania. The unpaid care work-paid work connection. *The Levy Economics Institute of Bard College, Working paper*. 2008. No 541. <http://www.levyinstitute.org/publications/?docid=1081>
6. Domestic Workers Convention, 2011 (No. 189). URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::p12100_ILO_CODE:C189
7. Albin, Einat. From “Domestic Servant” to “Domestic Workers”. In *Challenging the legal boundaries of work regulation*, ed. Judy Fudge, Shae McCrystal, and Kamala Sankaran, Oxford and Portland: Hart. 2012. P. 231–250.
8. Regulation 19, Working Time Regulations 1998 (No. 1833 of 1998). URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukxi/1998/1833/contents>
9. McCann, Deirdre. New frontiers of regulation: Domestic workers, working conditions and the holistic assessment of nonstandard work norms. *Comparative Labor Law and Policy Journal*. 2012. No 34. P. 101-127.
10. Halley, Janet, and Kerry Rittich. Critical directions in comparative family law: Genealogies and contemporary studies of family law exceptionalism. *The American Journal of Comparative Law*. 2010. No 58. P. 753–775.
11. Silbaugh, Katherine. Turning labor into love: Housework and the law. *North Western University Law Review*. 1996. No 91(1). P. 1–86.
12. Zatz, Noah. Working at the boundaries of markets: Prison labor and the economic dimension of employment relationships. *Vanderbilt Law Review*. 2008. No 61. P. 857–958.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-20>

РОЛЬ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мельничук Р. В.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ПВНЗ «Європейський університет»
м. Київ, Україна

Одним із ключових завдань сучасної правової держави є забезпечення ефективної діяльності правоохоронних органів при одночасному дотриманні прав і свобод людини. У цьому контексті адміністративне право посідає особливе місце, адже воно не лише регулює організацію та функціонування системи органів публічної влади, а й визначає межі їхніх повноважень, порядок застосування заходів примусу, гарантії законності та

підзвітності держави перед громадянином. Оскільки створення ефективної системи управління органами правопорядку, орієнтованої на досягнення конкретних результатів їх діяльності відповідно до визначених завдань та функцій, успішну реалізацію передбачених законом повноважень цих органів [0].

Важливою складовою частиною загальної концепції реформи є її людино-центристський аспект. Мається на увазі створення належних умов для реалізації людських потреб у соціальній, економічній, побутовій сферах. При наближенні влади на місця, розмежуванні повноважень та відповідальності органів публічного адміністрування не слід забувати про проблеми, пов'язані з особистим життям. На продовження демократичного курсу спрямована загальнодержавна програма «Стратегія реформ – 2020» [0], яка включає реформування державних інституцій, у тому числі й тих, які відповідають за подальше впровадження демократичного (соціального) управління та наближення українського суспільства до європейських стандартів [0].

Адміністративно-правові норми створюють правову основу для забезпечення балансу між публічними інтересами та правами людини, що є фундаментом демократичного правопорядку.

Відмітимо, що адміністративне право це галузь, що регулює суспільні відносини у сфері публічного управління, включно з діяльністю органів, які здійснюють охорону правопорядку, запобігання правопорушенням і захист прав громадян. Його значення для правоохоронної діяльності проявляється у трьох ключових аспектах:

1. Організаційно-правовому – визначає статус, структуру та компетенцію органів внутрішніх справ, Національної поліції, прикордонної, податкової та антикорупційної служб;
2. Процесуальному – регулює процедури адміністративного провадження, порядок прийняття управлінських рішень і застосування адміністративних заходів;
3. Гарантійному – забезпечує дотримання прав, свобод і законних інтересів громадян у відносинах із представниками державної влади.

Саме завдяки адміністративному праву забезпечується законність дій правоохоронців, що перешкоджає зловживанням владою й порушенням прав людини.

Правоохоронна діяльність має подвійний характер: вона водночас спрямована на охорону публічного порядку та на реалізацію конституційних прав громадян. Адміністративне право відіграє ключову роль у формуванні цього балансу, адже встановлює правила взаємодії громадянина і держави.

Конституція України (статті 3, 8, 19) [0] закріплює принцип верховенства права та обов'язок органів влади діяти лише на підставі, у

межах повноважень та у спосіб, передбачений законом. Саме адміністративне право наповнює ці положення конкретним змістом, визначаючи правові процедури контролю, нагляду, розгляду скарг і дисциплінарної відповідальності посадових осіб.

Адміністративно-правові механізми дозволяють забезпечити прозорість діяльності правоохоронних органів, їхню підзвітність суспільству й відповідальність за порушення прав людини під час виконання службових обов'язків.

До основних адміністративно-правових інструментів, що підвищують ефективність і законність роботи правоохоронних органів, належать:

1. Адміністративні процедури – чітко визначений порядок прийняття владних рішень, який гарантує прозорість та передбачуваність дій суб'єктів владних повноважень.

2. Адміністративний примус – система заходів впливу (припинення правопорушень, адміністративне затримання, арешт, вилучення предметів тощо), що застосовується лише за умови дотримання принципів законності, необхідності та пропорційності.

3. Адміністративна відповідальність – правовий механізм забезпечення дисципліни та невідворотності покарання за порушення службових обов'язків.

4. Контроль і нагляд – діяльність органів влади, парламентських комітетів, омбудсмена та громадських інституцій, спрямована на перевірку законності дій правоохоронців.

5. Публічність і доступ до інформації – реалізація Закону України «Про доступ до публічної інформації» [0] забезпечує громадський контроль над діяльністю правоохоронних структур.

У сукупності ці інструменти формують правове середовище, у якому правоохоронна система діє ефективно, але в межах закону.

Особливе місце в адміністративному праві займає адміністративна юрисдикція, тобто діяльність органів виконавчої влади та судів щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення. Саме тут найбільш відчутним є вплив державної влади на особу, тому дотримання прав людини є критично важливим.

Законодавство передбачає низку гарантій, серед яких:

- право на захист і юридичну допомогу;
- право бути вислуханим;
- заборона самовільного обмеження свободи;
- можливість оскарження рішень, дій або бездіяльності посадових осіб.

Важливим досягненням останніх років є розвиток адміністративного судочинства, що забезпечує реальний механізм захисту громадян від незаконних дій органів публічної влади. Судовий контроль виступає запобіжником проти порушення прав людини у правоохоронній практиці.

У висновках відмітимо, що адміністративне право є системоутворюючим елементом правового механізму забезпечення ефективності правоохоронної діяльності. Саме воно визначає межі владних повноважень, забезпечує правовий порядок у сфері публічного управління та гарантує дотримання прав людини при застосуванні державного примусу.

Посилення ролі адміністративного права у сфері правоохоронної діяльності є запорукою формування демократичної, підзвітної та правової держави, у якій реалізація публічних інтересів відбувається з безумовною повагою до гідності, свобод і прав кожної людини.

Література

1. Наукова концепція законодавчого забезпечення діяльності органів правопорядку України. С. 4. URL. <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33251.pdf>.
2. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. Офіційний вісник України. 2015. №4. Ст. 67. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>
3. Забезпечення прав людини правоохоронними органами. С.В. Петков. І.В. Іванов, Ю.В. делія; за заг. Ред.. д.ю.н., проф.. С.В. Петкова. К. : КНТ, 2022. С. 4. URL. <https://tnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/B8-1.pdf>
4. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. №2939. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. ст. 314. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-21>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДІВ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Михайленко О. О.

*аспірант кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності,
Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого,
«Міжрегіональна Академія Управління Персоналом»
м. Київ, Україна*

В умовах воєнного стану в Україні стала очевидною необхідність криміналізації діянь колабораціонізм [1, с. 8]. З 2022 року Кримінальний

кодекс України передбачає форми колабораціонізму, а також підстави відповідальності [2] та має дві нові статті – колабораціонізм (стаття 111-1) та пособництво державі-агресору (стаття 111-2) [2]. Так, в Україні станом на 15 червня 2024 року правоохоронні органи відкрили 9179 кримінальних проваджень за статтею про колабораційну діяльність [3]. На думку деяких науковців сучасний термін «колабораціонізму» є змістовним соціально-психологічним та етичним явищем-феноменом. Таке правове явище як «колабораціонізм» охоплює деякі із форм державної зради-співробітництва населення з окупаційною владою, її представниками, країною-агресором через різноманітні дії у військовій, економічній, політичній, інформаційній та інших сферах життєдіяльності [4, с. 72]. Інші автори пропонують подібний підхід а саме: «колабораціонізм характеризується співробітництвом або взаємодією з противником (державою-агресором), така поведінка завдає шкоди інтересам держави. Розуміння цієї діяльності як свідомої, добровільної та стратегічної за своєю природою [5, с. 36]. На думку Ю. В. Василенко до ознак колабораційної діяльності відносяться наступні: (а) діяльність осіб (як правило, громадян України), спрямована на співпрацю з державою-агресором на шкоду Україні; (б) така діяльність має місце під час періоду окупації, (в) така діяльність може бути як вимушеною, так і добровільною [6, с.3]. Зазначимо, що метою колабораційної діяльності є завдання шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та безпеці країни [4, с. 73]. Виходячи із положень Кримінального кодексу України [2] колабораційною діяльністю згідно з законодавством визнається:

- публічна підтримка агресії проти України або заперечення її факту: публічне заперечення збройної агресії проти України та окупації частини території; заклики до підтримки рішень та дій держави-агресора, окупаційної адміністрації, співпраці з ними; невизнання державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях;

- організація й проведення політичних заходів та спільна інформаційна діяльність з державою-агресором, окупаційною владою: проведення чи взяття участі у різноманітних заходах політичного характеру: з'їздах, зборах, мітингах, демонстраціях на підтримку держави-агресора й окупаційної влади; інформаційна діяльність зі створення, використання, поширення інформації спільно з державою-агресором та окупаційною владою [2];

- пропаганда в закладах освіти: підтримка та пропаганда військової агресії проти України; підтримка країни-агресора та окупаційної влади; впровадження стандартів освіти держави-агресора [2]. А також співпраця та зайняття посад в окупаційних та воєнізованих формуваннях країни-агресора, передача різноманітних матеріальних цінностей країни-агресора [2].

Єдиних підходів визначення видів колабораціонізму в наукових працях не існує.

Окремі автори розрізняють види колабораціонізму, а саме: (1) вимушений колабораціонізм; (2) добровільний колабораціонізм,

(3) ідеологічний колабораціонізм [7, с. 252]. Деякі автори розмежовують види колабораціонізму, що (1) передбачає політичну угоду з окупантом; (2) «кооперування» з окупаційною владою у цивільних галузях; (3) колабораціонізм як «спільне ведення війни» на боці окупаційних сил, (4) гуманітарний колабораціонізм, (5) побутовий та (6) політичний колабораціонізм тощо [8, с.97]. Інші автори наводять також такі типи колабораціонізму: (а) воєнний колабораціонізм; (б) економічний колабораціонізм; (в) політико-адміністративний колабораціонізм; (г) побутовий колабораціонізм [1, с. 5; 9, с. 194]. Зазначимо, що національна судова практика та окремі автори виокремлюють інші види колабораціонізму, зокрема «адміністративний» колабораціонізм [10] у сфері охорони здоров'я. Відмітимо, також що колабораційна діяльність в українському кримінальному праві охоплює різні форми співпраці з державою-агресором, які поділяються на два основні види: публічний і приватний. Публічна колаборація включає співпрацю з окупаційними органами влади та військовими, тоді як приватна стосується економічної співпраці з підприємствами країни-агресора [11, с.108]. Отже, кримінально-правовий аспект видів колабораційної діяльності полягає в тому, що вона є злочином проти основ національної безпеки, що передбачає відповідальність за публічне заперечення збройної агресії, підтримку дій держави-агресора, співпрацю з окупаційною владою та пропаганду. Відповідальність встановлюється статтею 111-1 Кримінального кодексу України.

Література

1. Волков М. С. Міжнародно-правові механізми боротьби з колабораціонізмом в умовах міжнародних конфліктів. *Академічні візії*. 2024. Вип.32. С.1-12. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12635732>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. В Україні за колабораціонізм відкрили понад 9 тисяч проваджень, а третина вироків – за пости в однокласниках. URL.: <https://zmina.info/news/v-ukrayini-za-kolaboraczionizm-vidkryly-ponad-devyat-tysyach-provadžhen-a-tretyna-vyroktiv-za-posty-v-odnoklasnykah/>
4. Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Випуск 4(56). С.71-76. URL: [https://doi.org/10.20535/2308–5053.2022.4\(56\).269622](https://doi.org/10.20535/2308–5053.2022.4(56).269622)
5. Матюшенко О. І., Лігун А. І. Колабораційна діяльність: проблемні питання та перспективи їх вирішення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 6. С. 36-42. <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.2.6>
6. Василенко Ю.В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис*

Київського університету інтелектуальної власності та права. № 1 (2022). С. 3-8 DOI 10.32782/chasopyskiiivp/2022-1-1

7. Часник М. І. Міжнародні підходи до визначення і кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність (на прикладі Австрії та Ліхтенштейну). *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 251-255. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.51>

8. Vyhivskiy I. Countering collaborationism in the context of armed conflict. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2024. No.10(3) pp.96-103. doi: 10.30525/2256-0742/2024-10-3-96-103.

9. Сьомін С. В., Комашко В. В. Сучасна парадигма колабораціонізму в умовах російського вторгнення в Україну: історико-правовий аналіз. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 194-201.

10. Колабораціонізм у медицині: національна судова практика та вимоги міжнародного гуманітарного права. URL: <https://mipl.org.ua/kolaboraczionizm-u-medyczyni-naczionalna-sudova-praktyka-ta-vymogy-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava/>

11. Ємельянов Р. О., Єлаєв Ю. Л. Кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності. *Публічне право*. 2023. № 3 (51). С.100-108. DOI 10.32782/2306-9082/2023-51-11

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-22>

КІБЕРБЕЗПЕКА ТА ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ДЕРЖАВНИХ ЕЛЕКТРОННИХ СЕРВІСАХ

Морозова П. О.

*студентка факультету міжнародного та європейського права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Кібербезпека та захист даних громадян набувають особливого значення в умовах цифрового розвитку державного управління. Сьогодні електронні реєстри й застосунки, включно з платформою «Дія», виступають ключовим каналом комунікації та надання послуг між владою та громадянами. Під час війни ризики несанкціонованого доступу до інформаційних систем, кібератак і витоку персональних даних зростають, що ускладнює захист прав людини. Надійний захист персональної інформації вимагає не лише технічних рішень, а й ефективного адміністративно-правового регулювання, оскільки саме правові процедури формують систему захисту громадян у цифровому середовищі. Тому вивчення адміністративно-

правових способів захисту персональних даних у роботі державних електронних ресурсів під час воєнних загроз є особливо актуальним для посилення інформаційної безпеки та захисту прав людини.

Ст. 32 Конституції України гарантує право на приватність і недоторканність, але за певних умов ці права та інші права можуть тимчасово обмежуватися (ч. 2 ст. 64 Конституції України). Одна з ключових проблем, що постає перед органами державної влади у царині кібербезпеки, – знаходження балансу між інтересами національної безпеки та правами осіб. Основні нормативні акти, що регулюють відповідну сферу суспільних відносин: Закон України «Про захист персональних даних» № 2297-VI (2010), що встановлює правила обробки та захисту даних; Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» № 2163-VIII (2017), який визначає державні електронні ресурси як об'єкти критичної інфраструктури. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (2015) дозволяє обмежувати доступ до інформаційних ресурсів у надзвичайних умовах, що наразі здійснюється в умовах режиму воєнного стану [2, с.133–136]. Одним із важливих орієнтирів для України у сфері захисту персональних даних є дотримання європейських стандартів, зокрема Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR). Він визначає принципи, такі як мінімізація даних, обмеження цілей їх обробки, отримання згоди суб'єкта та право бути забутим. В. Теремецький та Д. Цвірюк наголошують, що ефективний захист персональних даних можливий лише за умов гармонізації українського законодавства з європейськими нормами, включаючи створення незалежного органу контролю – так званого "інформаційного омбудсмена" [3, с. 73–75]. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) встановив низку важливих стандартів тлумачення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка закріплює право на повагу до приватного життя. У рішенні у справі *Leander v. Sweden* (1987) Суд визнав, що зберігання інформації у державних реєстрах та відмова у доступі до неї становлять втручання у приватне життя. У справі *Breyer v. Germany* (2020) ЄСПЛ підтвердив, що процедура збору та зберігання персональних даних також є втручанням у право на приватність. Однак таке втручання може бути допустимим лише за умови дотримання принципів пропорційності та законності [4, с. 612].

Незважаючи на наявність базових норм щодо захисту персональних даних та кібербезпеки у національному законодавстві, існують значні прогалини, що суттєво знижують ефективність їх реалізації. Це, наприклад, відсутність чітко визначених процедур швидкого реагування на масові витоки даних із державних електронних реєстрів, що, у свою чергу, створює критичні виклики і загрози для нормального функціонування суспільства і держави. Законодавство здебільшого обмежується загальними

положеннями про зобов'язання розпорядників інформації забезпечувати її збереження, проте не передбачає конкретного алгоритму дій у випадках порушення конфіденційності. Це ускладнює оперативне відновлення прав громадян, що потрапили під вплив таких інцидентів. Крім того, залишається неврегульованим питання використання технологій блокчейн у державних електронних реєстрах. Хоча ці технології розглядаються як перспективний інструмент для забезпечення прозорості та незмінності даних, їхнє впровадження супроводжується конфліктами із правом на видалення інформації (так зване «право бути забутим»), закріпленим у європейському праві та частково імplementованим у законодавство України. Така правова невизначеність створює серйозні ризики для інтеграції інноваційних технологій у сферу електронного урядування. Варто зазначити, що Міністерство оборони України ухвалило новий перелік кризових ситуацій та розробило алгоритм оперативного реагування на них. Проте це рішення здебільшого зосереджене на організаційно-адміністративному аспекті оборонної системи, а його зв'язок із питаннями кібербезпеки залишився недостатньо деталізованим у публічних документах. Наприклад, у повідомленнях відсутній опис механізмів взаємодії цього алгоритму з процесами обробки персональних даних в контексті масових витоків або несанкціонованого доступу до інформації. Не зрозуміло, яким чином алгоритм оперативного реагування узгоджується із нормативним забезпеченням захисту даних, чи передбачено процедуру інформування суб'єктів даних про такі порушення, а також яка відповідальність запроваджується за недотримання відповідних заходів безпеки?. Таким чином, хоча державними органами сформовані базові нормативні рамки для реагування на кризові ситуації, відсутність деталізації механізмів захисту інформаційних систем свідчить про наявність значних прогалин у правовому регулюванні кібербезпеки в межах державних електронних сервісів.

Дослідження показують, що навіть при застосуванні криптографічного захисту та електронного підпису залишається проблема перевірки достовірності даних, які вносяться у реєстри [2, с.144]. Це пов'язано з тим, що відсутність цифрового підпису підтверджує лише технічну цілісність запису, але не його правдивість з точки зору змісту. Застосунок «Дія» (Єдиний портал державних послуг «Дія») став зручним інструментом для цифрової взаємодії, однак водночас він створив нові виклики у царині кібербезпеки. Наприклад, у 2024 році масштабна кібератака призвела до недоступності послуг програми для багатьох користувачів. У наступному році відбувся витік даних у мережу Інтернет, проте представники «Дії» заперечують, що ці дані походять саме з їх системи. Важливим є те, що в єдиній платформі концентрується значний обсяг конференційної інформації, що може призвести до ризиків масового витоку даних. У цьому

випадку доцільно застосовувати механізми токенізації доступу, трьохфакторної автентифікації та обов'язкового виконання принципу «Privacy by Design», який визначено як у європейському законодавстві (ст. 25 GDPR), так і в вітчизняних нормативах.

Слід також враховувати, що під час війни значно зростає кількість кібератак на державні системи. Державні реєстри, які зберігають дуже важливу інформацію, стають основною мішенню зловмисників. 19 грудні 2024 році російські хакери “зламали” сайти Національних інформаційних систем та Міністерства юстиції України, що на деякий час зробило неможливим доступ до них користувачів. У 2022 році було ухвалено Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення функціонування публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану», якою заборонено для обробки даних використовувати центри обробки даних та хмарні середовища, розташовані на тимчасово окупованих територіях України. Навпаки, для забезпечення додаткових гарантій безпеки і захисту даних, було рекомендовано перенести всі ресурси до закордонних центрів [1, с.79]. Реалізація відповідних вимог і обмежень істотно зменшує ризики витоків інформації. Вважаємо, що удосконалення система захисту персональних даних має здійснюватися одночасно у двох напрямках: технічному (використання шифрування, токенізації, гібридних блокчейн-моделей) та правовому (прийняття нових законопроектів, адаптованих до реалій воєнного стану).

Таким чином, забезпечення прав людини під час воєнного стану залежить від кібербезпеки та захисту персональних даних державних електронних послуг. Відсутність чітких процедур реагування на витoki даних і правова невизначеність щодо новітніх технологій, особливо блокчейн, створюють значні ризики і загрози. Узгодження вітчизняного законодавства і практики його застосування з міжнародними стандартами, зокрема GDPR, разом із комплексом технічних і юридичних процедур дозволить підвищити стійкість інформаційних систем і підвищити довіру громадян до державних електронних послуг.

Література

1. Худолей Я.Г., Загребельна Н.А. Захист персональних даних у період дії в Україні правового режиму воєнного стану: загальнотеоретичні аспекти. *Legal Bulletin*. 2023. № 8. С. 75–82. URL:<https://doi.org/10.31732/2708-339x-2023-08-75-82>.

2. Балацька В.С. Підвищення ефективності захисту персональних даних користувачів в умовах цифрової інформатизації державних реєстрів України: дис. ... д-ра філософії : 125/ Нац. ун-т “Львівська політехніка”. Львів, 2025. 231 с.

3. Теремецький В. І., Цвірюк Д. В. Застосування зарубіжного досвіду правового захисту персональних даних в Україні. Часопис Академії адвокатури України. 2014. Т. 7, № 2 (23). С. 73–82. URL:

4. Пашинський В. Й., Цюменко А. В. Захист персональних даних Європейським судом з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 610–613.

5. Мізіна І. В. Особливості правового регулювання фінансування оборонної сфери в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 141–145. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221444>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-23>

РОЛЬ ПРАВА НА ЗАБУТТЯ В РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Мудрисівська Л. М.

*кандидат філософських наук, кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри теорії держави і права, конституційного права
та державного управління,*

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

У зв'язку з повною зміною характеристик інформаційного простору і виникненням реального світового інформаційного суспільства виникають нові прояви вже давно існуючих прав людини, які надають нове розуміння сутності особистих прав людини. В науковій літературі є дискусійним питання віднесення нових прав, що виникають в постіндустріальному суспільстві, до четвертого або п'ятого покоління прав людини. Тому автор вирішив розглянути природу такого права, як права на забуття. Це право деякі автори відносять до четвертого покоління прав (О. Совгіря, В. Батиргарєєва), які пов'язані, в першу чергу, з виникненням інформаційних цифрових прав. На нашу думку, це право має подвійну природу: з одного боку, воно пов'язано з групою особистих прав людини – права на повагу до честі та гідності, особисту недоторканність, свободу слова і думки і т.д. З іншого, за своєю сутністю, воно, так би мовити, механізоване право, бо безпосередньо пов'язано з технічними можливостями та конфіденційною політикою світових і національних інформаційних платформ та месенджерів.

Також необхідно відзначити, що це право може бути пов'язано з багатьма аспектами персональної інформації: достовірність або неточність

інформації [1], обсяг внеску інформації в обговорення питань, які становлять громадський інтерес [2], те, чи має інформація будь-який історичний, дослідницький чи статистичний інтерес [3], негативні наслідки для особистого життя особи постійної доступності інформації в Інтернеті [3], а також кількість часу, що спливає з моменту подій, про які йдеться у статті, або з моменту публікації інформації [3]. Це ще розширює перелік випадків, коли може бути порушено це право.

«Право на забуття» вперше було визнано Судом справедливості Європейського Союзу у рішенні у справі «Гугл проти Іспанії» (Google vs. Spain) [4] ще в 2014 році як аспект права на приватність суб'єктів даних, який пов'язаний з опрацюванням персональних даних онлайн пошуковими системами в контексті запитів про виключення з переліку. Після визнання «права на забуття» в практиці Суду ЄС його було прямо встановлено статтею 17 Загального регламенту про захист даних («GDPR») «Право на стирання («право бути забутим»)). У результаті поєднання з правом на стирання, право на забуття може застосовуватися й до інших ситуацій, відмінних від поширення персональних даних у ЗМІ чи пошукових системах. Зокрема, воно може стосуватися вимог про вилучення персональних відомостей із публічних реєстрів після закінчення певного строку або про видалення незаконно оброблених персональних даних, незалежно від того, чи були вони оприлюднені.

В Регламенті Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) зауважується, що «Захист фізичних осіб під час опрацювання персональних даних є фундаментальним правом. Статтею 8(1) Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу («Хартія») і статтею 16(1) Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) встановлено, що кожна особа має право на захист своїх персональних даних» [5].

Але також відзначається, що це право не є абсолютним правом; воно повинне розглядатися в зв'язку з його функцією в суспільстві та бути збалансованим з іншими фундаментальними правами згідно з принципом пропорційності. Принцип пропорційності реалізується в кожній індивідуальній справі, тому буде залежати від рішення суду, бо конкретного визначення пропорційності не міститься в міжнародних нормативних актах, а національні суди, в цьому випадку, будуть звертатися до судової практики Європейського Суду з прав людини. Це стосується і України, бо в національному чинному законодавстві немає закріплення права на забуття.

Також, бажано відзначити реалізацію цього права неповнолітніми особами. Нажаль, межі приватності для дітей дуже розмиті, вони не можуть прогнозувати наслідків оприлюднення тієї чи іншої інформації, що стосується особистого життя і здоров'я. Контролювати цей процес батькам доволі складно, особливо в умовах воєнного стану, як це відбувається зараз в Україні. Тож нагально необхідно випрацювати положення майбутнього

закону (в необхідності якого автор не вагається), враховуючи і вікові особливості суб'єктів цього права.

Закріплення в національному законодавстві «права на забуття» може мати свої як позитивні, так негативні наслідки. До позитивних можна віднести можливість кожної особи захистити свою приватність, забути складні або важкі моменти свого життя, свідки кримінальних справ, що потрапили до засобів масової інформації в репортажі також отримують захист своїх персональних даних. На жаль, в більшості випадків, окремі особи чи представники ЗМІ не замислюються над наслідками поширюваної інформації, фотографуючи місця злочинів і поміщуючи їх у месенджерах.

З іншого боку, публічні особи можуть скрити негативну інформацію про себе ще до того, як вони такими стали. Цим правом можуть зловживати компетентні орган чи посадові особи, використовуючи цензуру на законних підставах.

Тож треба визначити, що перш ніж приймати закон, що буде регламентувати право на забуття, треба прорахувати можливі наслідки його застосування для окремо взятої особи, для суспільства, для держави.

Література

1. Рішення Суду ЄС від 08 грудня 2022 року у справі «Гугл» (Google) (Розіменування ймовірно неправдивої інформації), C-460/20, EU:C:2022:962, § 65. URL: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/right-to-be-forgotten-ukr>.

2. ЄСПЛ, «Фухсманн проти Німеччини» (Fuchsmann v. Germany), № 71233/13, §§ 34–39, 19 жовтня 2017 року; ЄСПЛ, «М.Л. і В.В. проти Німеччини» (M.L. and W.W. v. Germany), №№ 60798/10 і 65599/10, §§ 98–105, 28 червня 2018 року. URL: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/right-to-be-forgotten-ukr>.

3. Affaire Hurbain c. Belgique : Requête no 57292/16 22 juin 2021 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-210467>.

4. ЄСПЛ, Рішення у справі *Google Spain v. Agencia Española de Protección de Datos* проти корпорації Google Іспанії. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62012CJ0131>.

5. Регламенти Європейського Парламенту І РАДИ (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text.

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕМІЩЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Назарова Ж. С.

*здобувачка бакалаврського рівня вищої освіти факультету
міжнародної торгівлі та права,
Державний торговельно-економічний університет
м. Київ, Україна*

Тімашов В. О.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права,
Державний торговельно-економічний університет
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-8368-8856*

Актуальність теми гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану важко переоцінити: Україна переживає безпрецедентні виклики, що торкаються всіх сфер життя – від охорони здоров'я та освіти до соціального захисту й інфраструктури. Масштабна агресія російської федерації спричинила різке зростання потреб у міжнародній гуманітарній допомозі та поставила перед державою завдання забезпечити швидкий, прозорий і ефективний механізм її переміщення через митний кордон. Мільйони громадян, вимушені залишати свої домівки, руйнування критичної інфраструктури та постійні гуманітарні виклики роблять це питання надзвичайно актуальним для сучасної України.

Сучасні реалії вимагають створення гнучких і прозорих механізмів управління гуманітарними потоками, де чіткі алгоритми взаємодії, контроль за рухом вантажів і прозора система звітності забезпечують своєчасну допомогу та мінімізують ризики зловживань.

Гуманітарна допомога – це цільова, адресна та безоплатна підтримка у грошовій чи натуральній формі, у вигляді фінансових пожертвувань, добровільних внесків, робіт чи послуг, яка надається вітчизняними та іноземними донорами отримувачам в Україні або за кордоном. Вона призначена для осіб, які потребують допомоги через соціальну незахищеність, матеріальні труднощі, воєнний або надзвичайний стан, надзвичайні ситуації, тяжку хворобу, а також для підготовки і захисту держави у разі збройної агресії чи конфлікту [1].

Гуманітарна допомога має міжнародне значення, оскільки її переміщення регламентується не лише національним законодавством, а й нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема Конвенціями про захист прав людини [2].

Суб'єктами, які беруть участь у процесі переміщення гуманітарної допомоги, є як донори, так і отримувачі вантажу, а також державні органи, відповідальні за контроль, координацію та розподіл гуманітарної допомоги.

Підставою для започаткування процедури визнання допомоги гуманітарною є письмова пропозиція донора про її надання. У період воєнного або надзвичайного стану, а також протягом трьох місяців після його завершення, уряд має право спростити процедуру визнання допомоги гуманітарною, використовуючи декларативний принцип, без окремого рішення спеціально уповноваженого органу. Крім того, Кабмін може розширювати перелік отримувачів допомоги, приймаючи відповідні рішення у спрощеному порядку [1].

Основним митним органом України є Державна митна служба, яка реалізує державну митну політику, забезпечує митну безпеку, захист митних інтересів, сприяє розвитку зовнішньоекономічної діяльності та запобігає порушенням митних правил і контрабанді [3]. Митний кордон України збігається з державним кордоном, окрім штучних островів, установок і споруд у виключній (морській) економічній зоні, на які поширюється виключна юрисдикція України [3].

Переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України здійснюється із застосуванням попередніх операцій, які умовно поділяють на три етапи. Перший етап передбачає попереднє повідомлення органів доходів і зборів про намір ввезти товари на територію України. Другий етап полягає у поданні документів та відомостей органам доходів і зборів у пунктах пропуску через державний кордон України. Третій етап включає доставку товарів і документів у місце, визначене органом доходів і зборів. [4, с. 14].

Щодо митного оформлення вантажів, які вважаються гуманітарною допомогою, то воно здійснюється за спеціальною процедурою і не передбачає сплати митних зборів. У мирний час таке оформлення потребує рішення уповноваженого державного органу, який визнає вантаж гуманітарною допомогою. В умовах воєнного чи надзвичайного стану, під час надзвичайної ситуації та протягом трьох місяців після її завершення порядок оформлення встановлюється Кабінетом Міністрів України [1].

Унаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України було внесено низку суттєвих змін до порядку переміщення товарів через митний кордон. Так, відповідно до Наказів Міністерства охорони здоров'я від 2 березня 2022 року № 394 та від 19 березня 2022 року № 503,

на території України заборонено закупівлю та використання лікарських засобів, вироблених у Російській Федерації та Республіці Білорусь [5–6].

Окрім цього, встановлено низку обмежень щодо імпорту. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 9 квітня 2022 року № 426 запроваджено заборону на ввезення в режимі імпорту товарів з російської федерації [7]. Також відповідно до Постанови КМУ від 30 грудня 2015 року № 1147 до 31 грудня 2022 року діяла заборона на ввезення визначених у переліку товарів походженням з Російської Федерації [8]. Окремо заборонено переміщення через кордон продукції, що несе загрозу національній безпеці. До останньої належать друковані матеріали, аудіо– та відеозаписи, зображення й інші інформаційні носії, які містять пропаганду війни, расизму, геноциду або спрямовані проти територіальної цілісності та суверенітету України.

Додатково було припинено видачу дозволів на ввезення видавничої продукції з Російської Федерації та анульовано всі раніше видані дозволи, що фактично означає повну заборону на імпорт книг, журналів, підручників, газет та іншої друкованої продукції держави-агресора [9].

В умовах воєнного стану ключовою проблемою переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України є відсутність єдиної та чітко визначеної процедури її оформлення. Незважаючи на наявність норм у Митному кодексі України [3] та Законі «Про гуманітарну допомогу» [1], їхня системність залишається недостатньою. Це створює підґрунтя для різного тлумачення положень у регіонах, через що процес оформлення гуманітарних вантажів може значно відрізнятись: десь застосовується спрощена процедура, а десь потрібен додатковий пакет документів. У воєнних умовах такі затримки особливо критичні, адже від оперативності доставки залежить життя та безпека громадян.

Ще однією проблемою є надмірна бюрократизація процедур. Донори та отримувачі гуманітарної допомоги часто змушені неодноразово подавати документи, підтверджувати автентичність товаросупровідних паперів та отримувати дозволи від кількох інстанцій. Це уповільнює доставку допомоги та знижує довіру міжнародних партнерів до державних механізмів розподілу, що у воєнний час є особливо небезпечним.

Недостатня координація між митними органами та іншими уповноваженими структурами – МОЗ, Держпродспоживслужбою та ДСНС – також ускладнює процес.

Вирішення цих проблем можливе шляхом налагодження міжвідомчої взаємодії на основі чітко визначених алгоритмів. Це дозволить уникнути ситуацій, коли один і той самий вантаж проходить кілька перевірок поспіль або затримується через відсутність узгодженості між органами. Запровадження єдиної електронної системи координації та контролю, яка б об'єднала роботу митниці, МОЗ, Держпродспоживслужби та ДСНС, могло

б значно зменшити ризики зловживань, прискорити проходження процедур і забезпечити прозорість процесу.

Отже, переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України є важливою складовою забезпечення прав та потреб громадян в умовах воєнного стану та надзвичайних ситуацій. Аналіз чинного законодавства показує наявність як чітких норм, так і прогалин, що впливають на швидкість та ефективність розподілу допомоги. У період воєнного стану значення гуманітарної допомоги для України особливо зростає, оскільки вона забезпечує базові потреби населення, підтримує функціонування соціальної сфери та пом'якшує наслідки збройної агресії. Спрощені законодавчі процедури оформлення допомоги дозволяють оперативно реагувати на нагальні потреби, проте для повноцінної реалізації цих норм необхідна активна координація між органами та контроль за цільовим використанням ресурсів.

Література

1. Закон України «Про гуманітарну допомогу» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 51, ст.451) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text> (дата звернення: 16.10.2025).

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 16.10.2025)

3. Митний кодекс України : Кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI : станом на 4 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 16.10.2025).

4. Коваль Наталія Олексіївна. Підстави та порядок переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса, 2014. 21 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50595183.pdf> (дата звернення: 16.10.2025).

5. Про заборону застосування на території України лікарських засобів, походженням з Республіки Білорусь : Наказ МОЗ України від 19.03.2022 р. № 503 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0503282-22#Text> (дата звернення: 16.10.2025).

6. Про заборону застосування на території України окремих лікарських засобів : Наказ МОЗ України від 02.03.2022 р. № 394 [Електронний ресурс]. URL: <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-02032022--391-pro-zaboronu-zastosuvannja-na-teritorii-ukraini-okremih-likarskih-zasobiv> (дата звернення: 16.10.2025).

7. Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації : Постанова Каб. Міністрів України від 09.04.2022 № 426 : станом на 17 черв.

2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2022-п#Text> (дата звернення: 16.10.2025).

8. Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації : Постанова Каб. Міністрів України від 30.12.2015 № 1147 : станом на 30 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2015-п#Text> (дата звернення: 16.10.2025).

9. Вигівська І.М., Селецька Д.О. Особливості митного оформлення гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану в Україні | *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. Вип 2 (52), 2022 р. С. 3-9. URL: <https://pbo.ztu.edu.ua/article/view/265558?> (дата звернення: 16.10.2025).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-25>

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ У ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕТИНАННЮ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Ніколаєнко Т. Б.

*полковник юстиції, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960)
м. Хмельницький, Україна*

Лисенко Ж. А.

*курсант 341 навчальної групи, 4-го навчального курсу,
факультету правоохоронної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960)
м. Хмельницький, Україна*

Державна прикордонна служба України (далі – Держприкордонслужба) реалізовує заходи для гарантування національної безпеки, а також виконує превентивні та правоохоронні функції у системі захисту державного кордону, які спрямовані на недопущення незаконного переміщення через державний кордон як людей, так і вантажів. Основне завдання

Держприкордонслужби як правоохоронного органу у сфері охорони державного кордону полягає у організації превентивних та контролюючих заходів на основі аналітичного підходу, а також у тісній взаємодії з іншими правоохоронними структурами [1].

Профілактична діяльність Держприкордонслужби полягає у реалізації дій та заходів, які спрямовані на запобігання порушень правил прикордонного режиму та режиму державного кордону. Вона включає у себе моніторинг прилеглих до кордону територій за допомогою спеціальних технічних засобів, патрулювання та роботи з місцевим населенням, а також облаштування інформаційними показниками лінії державного кордону [2]. Ключовою складовою такої діяльності є аналітична робота та прогнозування потенційних загроз, що в свою чергу дозволяє оцінювати ризики та своєчасно реагувати на них. Останнім часом Держприкордонслужба активно використовує сучасні технології контролю (сенсорні системи, камери спостереження та безпілотні літальні апарати) та створює й використовує електронні бази даних для обліку порушень та координації дій підрозділів охорони державного кордону. Особлива увага приділяється інформаційно-роз'яснювальній роботі з громадянами щодо правил та порядку перетинання кордону та режимних правил в контрольованих прикордонних районах України. Здійснення цих заходів допомагає оптимізувати діяльність підрозділів та підвищує охорону кордону в цілому.

Одним із ключових чинників охорони державного кордону є налагодження ефективної взаємодії Держприкордонслужби з іншими правоохоронними органами як Національною поліцією, Службою безпеки України та Міграційною службою для забезпечення скоординованих і комплексних заходів, що дозволяють своєчасно виявляти правопорушення.

Так, у взаємодії з Національною поліцією України Держприкордонслужба забезпечує контроль за дотриманням законодавства в контрольованих прикордонних районах та оперативно реагує на його порушення. У випадках надзвичайних ситуацій або правопорушень, що потребують координації спільних заходів Національна поліція надає підтримку підрозділам Держприкордонслужби [3,4]. Також у рамках взаємодії Держприкордонслужби та Національної поліції здійснюється спільні патрулювання, оперативно-розшукові заходи та превентивні перевірки, а також забезпечуються інформаційно-аналітичне супроводження оперативної діяльності, виявлення правопорушень та запобігання незаконному перетинанню державного кордону.

У взаємодії з органами Служби безпеки України здійснюється протидія загрозам національній безпеці, реалізуються заходи щодо боротьби з тероризмом, контрабандою та організованою злочинністю у прикордонних районах [5]. Також така діяльність передбачає взаємний обмін

розвідувальною інформацією, здійснення спільного виявлення потенційних загроз та координації заходів щодо їх локалізації. Служба безпеки України активно бере участь у заходах, пов'язаних з проведенням оперативно-розшукових операцій, перевірці підозрілих осіб чи об'єктів, а також здійснення моніторингу ситуації на державному кордоні для своєчасного реагування на ризики, що можуть призвести до загрози національній безпеці. Завдяки такій взаємодії підвищується ефективність заходів із протидії злочинності, що забезпечує мінімізацію загроз для держави й її громадян.

У взаємодії із Державною міграційною службою України Держприкордонслужба здійснює контроль за законністю перебування іноземців та осіб без громадянства на території країни, перевіряє дійсність їхніх документів і веде облік таких осіб [6]. Також проводиться координація заходів щодо своєчасного виявлення порушень міграційного законодавства, обміну інформацією про осіб, які перетинають державний кордон, та спільного реагування на випадки нелегальної міграції. Такий підхід дозволяє ефективно запобігати порушенням і забезпечує комплексний контроль на кордоні.

Отже, проведений аналіз діяльності Держприкордонслужби щодо протидії незаконному перетинанню державного кордону України засвідчила, що ефективне забезпечення охорони державного кордону можливе лише за умов комплексного поєднання превентивних заходів, контролю та правоохоронної діяльності. Доведено, що Держприкордонслужба виступає ключовим учасником системи охорони державного кордону, забезпечуючи його безпеку та законність перетинання. Встановлено, що у тісній взаємодії Держприкордонслужби з іншими правоохоронними органами як Національною поліцією, Службою безпеки України та Державною міграційною службою України забезпечує своєчасне виявлення порушень законодавства. Використання сучасних технологій контролю, проведення аналітичної оцінки та інформаційно-роз'яснювальної роботи з громадянами сприяють підвищенню ефективності охорони державного кордону та зниженню загроз національній безпеці.

Література

1. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» від 11.12.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/661-15>
2. Постанова Кабінету Міністрів України № 1147 від 27.07.1998 «Про затвердження Положення про прикордонний режим». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1147-98-%D0%BF>
3. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>

4. Постанова Кабінету Міністрів України № 740 від 15.11.2022 «Про затвердження Порядку організації взаємодії Державної прикордонної служби України та Національної поліції України під час забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1502-22>

5. Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-12>

6. Закон України «Про державну міграційну службу» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF3P900A>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-26>

ГАРМОНІЗАЦІЯ УМОВ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДВОКРИТЕРІАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ЄСПЛ

Оверчук С. В.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін,
Рівненський інститут Київського університету права
Національної академії наук України
м. Рівне, Україна*

Реформування інституту правової допомоги в Україні та визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) вимагають імплементації універсальних європейських стандартів. Ключова проблема полягає у чіткому визначенні умов доступу особи до юридичної допомоги за рахунок бюджетних коштів. Метою цього дослідження є комплексний аналіз судових прецедентів ЄСПЛ, які регулюють забезпечення права особи на захист відповідно до статті 6 § 3 (с) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у контексті надання безоплатної правничої допомоги.

Право на безоплатну правничу допомогу (БПД) є конституційним правом кожної людини в Україні (ст. 59 Конституції України) і має найвищу юридичну силу. У доктринальному розумінні, як зазначала професор О. Г. Яновська, надання безоплатної правової допомоги повинно розглядатися не як акт благодійності стосовно малозабезпечених, а як зобов'язання, покладене на суспільство в цілому [1, с. 202]. Європейський суд неодноразово підкреслював, що Конвенція гарантує практичне і ефективне здійснення прав, а не їх теоретичний чи ілюзорний характер. Це

положення є особливо актуальним для права на захист, оскільки просте призначення захисника державою ще не забезпечує його ефективності, якщо адвокат ухиляється від виконання своїх обов'язків (*Artico v. Italy*).

Право на безоплатну юридичну допомогу не є безумовним. Згідно з прецедентною практикою ЄСПЛ, це право є кумулятивним і залежить від одночасного дотримання двох умов (критеріїв):

1. *«Умова стану» (Тест на нужденність)*: Фінансовий критерій, який вимагає, щоб особа не мала достатніх коштів для оплати послуг захисника.

2. *«Умова суті» (Інтереси правосуддя)*: Надання допомоги має бути необхідним для забезпечення належного та справедливого судового розгляду.

Рішення про надання або відмову в допомозі мають бути мотивованими, а процедура розгляду – прозорою та зрозумілою. Держава несе позитивний обов'язок діяти активно, щоб особа дізналася про можливість вимагати безкоштовного адвоката (*Talat Tuns v Turkey*) [2, с. 367].

Фінансовий критерій («Умова стану»). Визначення фінансового критерію залишається на розсуд національного законодавця, проте система повинна забезпечувати ефективний характер права. Тягар доказування відсутності достатніх коштів покладається на заявника, але Суд може задовольнитися ознаками скромного фінансового стану (*Pakelli v. Germany*). ЄСПЛ допускає, що держава може вимагати компенсації витрат на БПД після завершення провадження, якщо згодом виявляється, що особа платоспроможна (*Croissant v. Germany*).

Проте в Україні спостерігаються системні проблеми в цьому питанні. Існує суперечність між Законом «Про безоплатну правничу допомогу» [3] (який вимагає врахування середньомісячного сукупного доходу сім'ї) та положеннями КПК України (ст. 49), що дозволяє залучення захисника на підставі простого клопотання підозрюваного про відсутність коштів. Крім цього, суб'єкти, які мали б перевіряти фінансовий стан, часто самоусуваються від цієї функції, що призводить до неформального встановлення «презумпції бідності». Це суперечить вимогам ЄСПЛ щодо кумулятивного застосування умов.

Критерій «Інтересів правосуддя» («Умова суті»). Цей критерій забезпечує належне здійснення правосуддя. ЄСПЛ виділяє три ключові взаємопов'язані фактори для його оцінки:

1. *Тяжкість кримінального правопорушення та суворість покарання*. Ризик позбавлення волі (навіть на невеликий термін) є універсальним критерієм, що вимагає обов'язкового забезпечення адвокатом (*Benham v. UK*). Враховуються також значні фінансові зобов'язання (штрафи) (*Pham Hoang v France*).

2. *Юридична або фактична складність справи*. Професійна допомога необхідна, якщо справа містить складні правові чи фактологічні питання. Відмова можлива лише у винятково простих справах (*Barsom and Varli v*

Sweden). Складність може стосуватися й спектра потенційних каральних заходів (*Quaranta v. Switzerland*).

3. *Соціальний стан та особисті обставини*. Враховуються чинники, що знижують здатність особи до самозахисту: фізичні вади (порушення слуху), мовний бар'єр, вік, освіта (*Timergaliyev v. Russia; Biba v. Greece*). Суд вимагає персоналізованої оцінки здатності обвинуваченого до ефективної участі.

Однією з головних прогалин є абстрактний характер умови залучення захисника, якщо «обставини кримінального провадження вимагають участі захисника» (п. 3 ч. 1 ст. 49 КПК України). Відсутність тлумачення цього критерію призводить до довільного застосування з боку суб'єктів права.

Крім того, наявність Реєстру адвокатів БПД звужує конвенційне право особи на вибір адвоката. Існуючі правила роботи конкурують із Правилами адвокатської етики, що призводить до «одержавлення» системи БПД, зниження ефективності допомоги та втрати адвокатурою власної незалежності.

Національне законодавство України має бути невідкладно узгоджене з кумулятивною двокритеріальною моделлю ЄСПЛ для уникнення системних порушень права на справедливий судовий розгляд. Так, вдосконалення фінансового критерію («Умова стану») вимагає низки законодавчих рішень: необхідно узгодити положення КПК України та Закону «Про безоплатну правничу допомогу», встановивши єдиний уніфікований стандарт оцінки матеріального стану, що базується на сукупному доході сім'ї. Доцільно запровадити механізм періодичного моніторингу майнового стану особи протягом усього періоду надання БПД. Також слід передбачити додаткову юридичну відповідальність за подання недостовірної інформації та деталізувати процедуру компенсації витрат державних коштів у таких випадках.

Необхідні також законодавчі ініціативи щодо конкретизації критерію «Інтересів правосуддя» («Умова суті»). З метою усунення довільності, доцільно конкретизувати ст. 49 КПК України, прямо імплементувавши три релевантні фактори ЄСПЛ: тяжкість покарання, юридична/фактична складність справи та особисті/соціальні обставини обвинуваченого. Крім того, суди зобов'язані посилити функцію судового контролю і обґрунтовувати свої рішення щодо залучення адвоката на безоплатній основі, посилаючись на відповідні прецеденти ЄСПЛ, зокрема щодо забезпечення «інтересів правосуддя. Суд, як «останній захисник справедливості», має активно припиняти конвенційні правопорушення.

Окремої уваги заслуговує проблема інституційної незалежності адвокатури. Для запобігання ризику формування підконтрольної виконавчій владі системи «державних захисників», необхідно підвищити роль професійних асоціацій адвокатів у сфері регулювання надання БПД. Також доцільно передбачити в українських законах альтернативні форми надання безоплатної допомоги. Для розширення можливостей реалізації

конвенційного права на вибір адвоката та підвищення ефективності правозахисту, необхідно доповнити статтю 25 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [4] відповідною нормою щодо легалізації та підтримки допомоги *pro bono*.

Таким чином, для забезпечення ефективного доступу до правосуддя та мінімізації ризиків конвенційних порушень, національне законодавство України має бути гармонізоване з кумулятивною двокритеріальною моделлю ЄСПЛ. Лише повна імплементація фінансового критерію та критерію «інтересів правосуддя» гарантує, що конституційне право на захист буде реалізовано як практичне і дієве, а не формальне.

Література

1. Яновська О. Г. Європейські стандарти надання безоплатної правової допомоги в кримінальному судочинстві: проблеми реалізації в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1(2). С. 199–202.

2. Макбрайд Д. *Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес*: посібник. Переклад Д. Шкрюба. Рада Європи, Ген. директорат з прав людини і прав. питань. Київ: К.І.С., 2010. 576 с.

3. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 21.10.2025).

4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 21.10.2025).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-27>

МІЖНАРОДНЕ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Олійник А. А.

*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

Сучасні кримінальні правопорушення у цифровій сфері за своєю природою мають транскордонний характер, оскільки вони не обмежуються лише територією однієї країни чи віртуальним простором. Ці злочини, що набувають глобального, міждержавного та міжнародного характеру,

створюють виклики для національного суверенітету та правоохоронної системи. Злочинність у цифровій сфері набула глобального масштабу, що унеможливорює ефективну превенцію виключно на національному рівні. Це вимагає міжнародної координації для захисту національного суверенітету та безпеки громадян.

Основною проблемою для правоохоронних органів під час розслідування є складність ідентифікації злочинця (анонімність, використання проксі-серверів), визначення територіальної юрисдикції та застосування відповідних правових норм [1]. Цей конфлікт між віртуальною природою злочину та традиційними територіальними принципами права паралізує ефективність національних механізмів.

Таким чином, міжнародне співробітництво стає не просто бажаним, а критично необхідним імперативом для забезпечення міжнародної інформаційної безпеки. Оскільки міжнародне право лише розпочинає регулювати цю динамічну сферу, стає очевидною нагальна потреба у розробці та уніфікації міжнародно-правових засобів для ефективної превенції та захисту цифрових прав громадян.

Низка ключових міжнародних документів підкреслює, що злочинність у сфері інформаційних технологій становить екзистенційну загрозу не лише національній безпеці окремих країн, але й безпеці людства та міжнародному правопорядку. Ця глобальна турбованість знайшла своє відображення у міждержавних угодах, які формують універсальні стандарти превенції та боротьби з кіберзлочинністю.

На основі того, що злочинність у сфері ІТ є глобальною загрозою, Бангкокська декларація та Декларація ООН про злочинність і суспільну безпеку заклали політико-правову основу для стратегічних союзів та визначили необхідність комплексної, скоординованої протидії транснаціональній злочинності [2, 3]. Зокрема, Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (Будапештська конвенція) стала першим універсальним договором, що юридично зобов'язав держави гармонізувати своє кримінальне та процесуальне законодавство [4]. Таким чином, ці документи спільно формують базові міжнародні стандарти та практичні механізми для ефективної превенції кіберзагроз, що є критично важливим для захисту прав людини.

Резолюція 58/175 Генеральної Асамблеї ООН стала ключовим кроком у формуванні універсальних стандартів протидії кіберзлочинності, визнавши її глобальну та транснаціональну загрозу економічному розвитку, національній безпеці та міжнародній стабільності [5]. У документі підкреслено, що традиційні правові механізми недостатні для боротьби зі злочинами, де складно визначити юрисдикцію та ідентифікувати злочинця. З огляду на це, ООН закликала держави-члени до термінового посилення двостороннього та багатостороннього співробітництва, включаючи обмін

інформацією та взаємну правову допомогу. Резолюція зобов'язує країни удосконалювати національне законодавство та гармонізувати його з міжнародними інструментами, такими як Будапештська конвенція, підкреслюючи необхідність протидії неправомірному використанню ІТ (наприклад, для тероризму та шахрайства). Таким чином, Резолюція заклала політичний фундамент для проактивного запобігання кіберзлочинам, що є позитивним зобов'язанням держав щодо захисту цифрових прав своїх громадян.

Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (Будапештська конвенція) є першим міжнародним договором, спрямованим на боротьбу з інтернет-злочинністю та комп'ютерною злочинністю (кіберзлочинністю). Конвенція була створена у відповідь на зростання кіберзлочинності наприкінці 1990-х років у зв'язку із збільшенням використання Інтернету. Станом на квітень 2023 р. Конвенцію ратифікували 68 країн (Україна її ратифікувала 07.09.2005 року; проти Конвенції виступає рф і зазвичай відмовляється співпрацювати з правоохоронними органами у розслідуванні кіберзлочинів).

Просуваючи загальні стандарти розслідування та судового переслідування кіберзлочинів Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (Будапештська конвенція) ставить за мету: збалансувати ефективну правоохоронну діяльність із захистом фундаментальних прав людини; установити рамки для взаємодопомоги між країнами у сфері кібербезпеки; дозволяти країнам обмінюватися інформацією, ресурсами у процесі розслідування кіберзлочинів; гармонізувати національне законодавство та посилити співпрацю у транснаціональних відносинах щодо кібербезпеки [4].

Будапештська конвенція про кіберзлочинність залишається в авангарді як основний міжнародно-правовий стандарт щодо кіберзлочинності та електронних доказів. Адже очевидно, що за умов агресії рф проти України загрози кіберзлочинності стають дедалі складнішими, тому, в умовах сьогодення, важливо, щоб вітчизняні правові системи були оснащені засобами для ефективного розслідування кіберзлочинів, одночасно забезпечуючи захист прав людини [6].

Міжнародні документи закріплюють необхідність спільного протистояння кіберзлочинам через два критично важливі механізми: вимогу до держав-членів прийняти ефективне національне законодавство, яке забезпечує взаємодопомогу у розслідуванні (міжнародне співробітництво та гармонізація); законодавство не повинно порушувати національне законодавство окремої країни та умови міжнародних угод (насамперед ЄКПЛ), стороною яких вона є (захист прав людини). Таким чином, міжнародно-правові засади створюють рамкові умови, які зобов'язують держави будувати свою національну превентивну практику з дотриманням універсальних стандартів прав людини та верховенства права.

Функціонування міжнародно-правового механізму щодо запобігання злочинності у сфері цифрових технологій відображає низку стратегічних тенденцій та актуальних викликів, що вимагають негайної уваги в контексті захисту прав людини що стосується: а) міжнародного співробітництва та глобалізації, що стає критичною умовою для протидії кіберзлочинності та забезпечення кіберстійкості національних систем; б) розвитку міжнародних правових стандартів, що сприяє встановленню чітких, єдиних правил та процедур міждержавної взаємодії. Це забезпечує верховенство права та передбачуваність у сфері цифрового захисту; в) складності, організованості та взаємопов'язаності інформаційних злочинів із транснаціональною організованою злочинністю, що вимагає спільних, скоординованих зусиль країн для превенції та ліквідації транснаціональних кіберугруповань; г) потреби у відповідності положень щодо криміналізації та процесуальних повноважень правоохоронних органів. Спрощення та уніфікація правових рамок є ключем до ефективного використання інструментів міжнародного співробітництва, що прямо впливає на захист прав людини; д) активізації розробки практичних заходів з мінімізації загроз для дітей. Зосередження уваги на захисті дітей від онлайн-насилюства, грумінгу та інших цифрових загроз є прямим втіленням принципу найкращих інтересів дитини та відображає найвищий гуманітарний стандарт міжнародного права.

У рамках міжнародного співробітництва щодо запобігання злочинності у сфері цифрових технологій, особливу увагу сьогодні привертають новітні технологічні та правові виклики, які потребують негайної уніфікації стандартів.

Сферами, що формують найактуальніші завдання для міжнародного запобігання, є: розвиток гід- та блокчейн-технологій, впровадження криптовалюти та формування банків віртуальної власності, що вимагає розробки уніфікованих правил для протидії відмиванню коштів та шахрайству; ефективне використання мережі Інтернету, соціальних мереж та комп'ютерних ігор, а також розвиток Інтернету речей та електронної комерції, що створює нові канали для шахрайства та загроз приватності; запровадження процедури біометричних паспортів (ID-карток) та створення новаторських стартапів, що ставить питання про захист персональних даних та інтелектуальної власності.

Міжнародне запобігання злочинності у сфері цифрових технологій є безумовним імперативом для сучасної держави, оскільки воно слугує основним інструментом виконання позитивних зобов'язань із захисту прав людини (включно з правом дитини) у глобалізованому кіберпросторі.

Таким чином, Міжнародне запобігання виступає як фундаментальний механізм імплементації універсальних стандартів та є ключовим індикатором готовності національної правової системи до захисту прав людини в цифрову епоху.

Література

1. Бутузов В. М. Міжнародний досвід: ініціатива правоохоронних органів Франції з протидії комп'ютерній злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. К.: МНДЦ, 2009. № 19. С. 240–247.

2. Бангкокська декларація «Взаємодія і заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя»: Прийнята на Одинадцятomu Конгресі ООН з попередження злочинності і кримінального правосуддя. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bangkok_declaration.shtml

3. Декларація ООН Про злочинність і суспільну безпеку. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_371#Text

4. The Convention on Cybercrime (Budapest Convention, ETS No. 185) and its Protocols. URL: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention>

5. Широкова-Мурараш О. Г., Акчурін Ю. Р. Міжнародно-правові заходи щодо упередження злочинності у сфері інформаційної безпеки. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2010. Вип. 2. С. 78-82.

6. Будапештська конвенція про кіберзлочинність як основний міжнародно – правовий стандарт щодо кіберзлочинності. URL: <https://law.chnu.edu.ua/budapeshtska-konventsia-pro-kiberzlochynnist/>

Дослідження частково профінансовано Міністерством закордонних справ Чеської Республіки в межах проєкту 25-PKV-UM-004 «Development of Education, Research, and International Cooperation at Oles Honchar Dnipro National University (DNU)», реалізованого Карловим університетом і Дніпровським національним університетом імені Олеся Гончара.

THE ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING OF THE COMMISSIONS ON JUVENILE AFFAIRS IN THE UKRAINIAN SSR IN THE EARLY 1920S

Omarova A. A.

*PhD in Law, Associate Professor;
British Academy Fellow, University of Warwick;
Coventry, United Kingdom
Associate Professor, Department of Theory and History of Law,
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine*

The issues of protecting the rights of minors and the state's responsibility for children are key issues in the study of juvenile justice. As early as the 1920s, commissions on juvenile affairs in the Ukrainian SSR were playing an important role preventing crime, combating homelessness, and providing social security for children. In the pre-revolutionary period, specifically before World War I, juvenile courts had been established in Ukraine in Kyiv, Kharkiv, Odesa, Katerynoslav, and Mykolaiv. This was in line with the global trend of handling juvenile cases in separate courts specifically established for this purpose [1, p. 77]. However, after the Decree of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR 'On the Responsibility of Minors' of 12 June 1920 [2] had been adopted, such courts were abolished, and their functions were transferred to commissions on juvenile affairs.

By examining the activities of these commissions, we may better understand the Soviet model of child protection and identify the origins of modern approaches to juvenile policy in Ukraine. In modern Ukraine, which is facing war and large-scale humanitarian challenges, the issue of child protection has once again become acute, making the understanding of historical practices particularly important for finding solutions today. The evolution in how institutions have treated children across time enables us to understand best practice. This context allows us to turn to the formative period of the Soviet child protection system, marked by the establishment of the commissions for juvenile affairs in 1920.

The changes began in 1920 when the Decree of the Council of People's Commissars [2] replaced juvenile courts and introduced novel practices. The decree stipulated that investigation into a minor's case should be conducted by only one commissioner. During an investigation, by a decision of the judicial investigation bodies or a commission, the teenager could be placed in a "collector" at provincial and county commissions on juvenile affairs, consisting of a psychiatrist and specialist educators in the upbringing of 'defective' children (*note: the phrase is taken from legislation of that period*). In these institutions,

minors were not only held but also had their medical and 'moral' conditions examined; based on such examinations, conclusions were provided to the institutions considering their cases.

According to Anatolieva, who has positively assessed the commissions on juvenile affairs of this period, they were introduced as interdepartmental bodies to allow for a comprehensive approach to combating juvenile delinquency [3, pp. 79-80]. However, it should be noted that the effectiveness of this interdisciplinary response to delinquency contained a serious short-coming: there were no lawyers among the commission members who could properly qualify any offences or correctly apply the normative legal acts for juveniles.

Then, a further important development occurred in 1922 when a code was introduced to build upon the work of the decree. The "Code of Laws on Public Education" sought to regulate closely the activities of the commissions on juvenile affairs, where "juvenile" referred to those under 16. The code established a hierarchy of bodies with the Central All-Ukrainian Commission sitting at the top, underneath which was a provincial commission (*note: "provincial" is taken from legislation of that period*) and finally a county commission.

The Central All-Ukrainian Commission consisted of a chairperson (always a teacher), his or her deputy, and the chief inspector for the social and legal protection of children. Moreover, a doctor and a lawyer were appointed to the commission by the People's Commissariat of Education in agreement with the People's Commissariat of Justice, and the People's Commissariat of Health. The Central Commission's responsibilities included determining the procedure for considering cases in local commissions, overseeing and guiding their activities, and reviewing, in a supervisory capacity, cases decided by local commissions.

The provincial and county commissions also consisted of a chairperson (also a teacher), and again a doctor and a lawyer, but this time appointed by the local bodies of the People's Commissariat of Education and approved by the Central All-Ukrainian Commission. Moreover, when appointing a doctor, the consent of the local bodies of the People's Commissariat of Health was required; likewise a lawyer required approval from the People's Commissariat of Justice. Children were initially brought together in a "collector" where they received medical and psychological examinations, and information was gathered about their background. After leaving the collector, they were sent to provincial and county commission. Then, these commissions could take the following measures against offenders: returning them to their relatives, sending them back to their homeland, finding them employment, offering them patronage, transferring them to special institutions for offenders, or transferring them to reformatories of the People's Commissariat of Justice. The provincial and county commissions were also responsible for providing individual legal assistance to children, as well as to their parents or guardians, on children's rights issues.

Overall, the changes brought about by “The Code of Laws on Public Education” were largely positive. First, the introduction of the teacher-chairperson meant that the person responsible for conducting the preliminary investigation also had to provide aftercare supervision.

A second positive aspect was the inclusion of lawyers in the All-Ukrainian, provincial and county commissions. This development transformed the work of the commissions from purely pedagogical to legally qualified. However, it should be emphasised that, in their essence, the commissions were defined by legislation as pedagogical, and they were headed by educators; lawyers were included only as expert advisers and thus took a periphery role.

Finally, perhaps the most significant change was the establishment of the People's Commissariat of Justice's oversight of the juvenile commissions [4]. The granting of this power encouraged the commissions' lawyers to put forward an interesting proposal at the All-Ukrainian Congress of Justice Workers. They proposed special sessions of the people's court for the consideration of juvenile cases [5, pp. 27-28]. The congress accepted this, thus conferring judicial functions on juvenile affairs commissions, which then made the restoration of the pre-1920 juvenile courts impossible.

Thus, the commissions for juvenile affairs in the Ukrainian SSR in the early 1920s introduced a special form of juvenile justice, replacing the pre-revolutionary specialised courts. Their activities combined pedagogical and legal elements, but the educational approach remained decisive. One positive aspect was the comprehensiveness of these bodies, which involved educators, doctors, and lawyers. Another positive aspect was the development of institutions for preliminary investigation and child supervision. At the same time, the granting of judicial functions to the commissions, the lack of proper legal specialisation at the initial stages, and their subordination to pedagogical leadership limited their effectiveness as a mechanism for protecting the rights of minors.

Historical experience with the work of commissions demonstrates the complex search for an optimal model of juvenile justice: between an educational approach, administrative control, and the need for judicial protection. This experience is valuable for modern Ukraine as well, because discussions about the forms of institutional support for children's rights and the balance between pedagogical and legal methods of influence remain relevant today.

Literature

1. Shygal D., Omarova A. Evaluation of the Results of the Historical and Legal Comparison of the Juvenile Justice of Ukraine and Poland in the 1920s. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 2, No. 10. Pp. 67–85. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.2-a000060>

2. Pro vidpovidalnist nepovnolitnikh: dekret RNK URSR vid 12 chervnia 1920 r. [On the Liability of Minors: Decree of the Council of People's

Commissars of the Ukrainian SSR of 12 June 1920] Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy [Collection of Laws and Orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine]. 1920. № 15. St. 281 [Art. 281].

3. Anatolieva O.I. Pravove rehuliuвання borotby z bezprytulnistiu, bezdohliadnistiu ta pravoporushenniamy nepovnolitnikh v USRR u 20-kh rokakh XX stolittia: dys. ... kand. iuryd. Nauk [Legal Regulation of Combating Homelessness, Neglect, and Juvenile Offenses in the Ukrainian SSR in the 1920s: PhD thesis in Law]: 12.00.01. Kyiv, 2003.

4. Pro poriadok dohliadu za orhanizatsiieiu ta diialnistiu komisii v spravakh pro nedolitnikh: postanova VUTsVK ta RNK URSR vid 21 sichnia 1924 r. [On the Procedure for Supervising the Organization and Activities of the Commissions on Juvenile Affairs: Resolution of the All-Ukrainian Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR of 21 January 1924] Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy [Collection of Laws and Orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine]. 1924. № 4–5. St. 25 [Art. 25].

5. Vtoroi Vseukrainskii s'ezd robotnikov yustitsii: tezisy [Second All-Ukrainian Congress of Justice Workers: Abstracts]. Kharkiv, 1924.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-29>

ФІЛОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ТЛУМАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: МОВА ПРАВА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

Пелішенко О. Р.

*доктор філософії з права,
вчитель Чернівецького ліцею «Соломон»
м. Чернівці, Україна*

Філологічні аспекти мови і права людини з давніх часів цікавлять мовознавців і правознавців. Опубліковано багато наукових робіт, присвячених дослідженню зазначеного питання. Це, зокрема, роботи І.О. Биля-Сабадаш, В.Д. Титов та С.Е. Зархіна, Н.В. Артикуца, С.П. Кравченко, М.Б. Вербенец, С.А. Толста, П.М. Балтаджи, Т.С. Подорожна, З.А. Тростюк, І.А. Тітко та ін. Крім того, дослідженням різних аспектів цієї проблематики займалися такі автори, як П.М. Рабінович, Ю.М. Тодика, М.І. Панов, А.П. Гетьман, С.П. Погребняк,

Л.І. Чулінда, О.Ф. Скакун, О.В. Капліна, С. Головатий, Ю. Зайцев та багато інших.

Мова права є не лише засобом вираження правових норм, а й важливим чинником забезпечення прав людини. Від точності, логічності та зрозумілості юридичних текстів залежить ефективність їх застосування, рівень правової визначеності та можливість особи усвідомити свої права й обов'язки.

Правове регулювання суспільних відносин не є винятком. У сфері правовідносин існує особлива мова як знакова система, що служить засобом прояву думок, професійного спілкування юристів, засобом передачі професійної (правової) інформації. Ця знакова система включає в себе спеціальні юридичні терміни, що мають особливий правовий зміст, і називається мовою права, або юридичною мовою [1, с. 38].

В теорії адміністративного права, яке регулює діяльність органів публічної влади, значення філологічного підходу до тлумачення законодавства набуває особливої ваги. Саме тут стикаються владні приписи і права громадян, а отже, будь-яка нечіткість формулювань може призвести до обмеження прав і свобод людини.

Адміністративне законодавство має специфічну мовну структуру. Його норми характеризуються імперативністю, офіційністю та формалізованістю. Такі ознаки покликані забезпечити єдність управлінських рішень, проте часто вони ускладнюють сприйняття змісту норм пересічним громадянином.

Мова адміністративного права відрізняється високим рівнем узагальненості, наявністю спеціальної термінології («суб'єкт владних повноважень», «адміністративна послуга», «дискреційні повноваження» тощо), яка потребує чіткого визначення. Відсутність однозначного тлумачення цих понять може стати підставою для різного розуміння закону посадовими особами й громадянами, що породжує правову невизначеність і суперечності у правозастосуванні.

Тому завдання філологічного аналізу полягає у виявленні точного значення термінів, граматичних зв'язків і логічної послідовності висловів у нормах права. Як вірно стверджує В. Антошкіна, тлумачення – доволі складний процес, результатом якого може бути як правильне розуміння правової норми, так і помилкове, що викривляє її зміст та породжує помилки [2, с. 182]. Недостатнє знання правил граматики, неправильна їх інтерпретація призводять до неточного розуміння змісту норми, а отже, і до її порушення в процесі реалізації [2, с. 183].

Філологічне (мовне, граматичне) тлумачення законодавства ґрунтується на аналізі лексичного змісту, синтаксичної структури та семантики правових приписів. Воно дозволяє встановити справжню волю законодавця через розуміння слів і виразів, які він використав у нормативному акті.

У процесі застосування адміністративного права філологічне тлумачення є першочерговим етапом, адже саме від правильного розуміння змісту норми залежить законність рішень органів влади. Наприклад, різниця між словами «може» і «зобов'язаний» визначає межі дискреційних повноважень посадової особи. Неправильне тлумачення цих слів може призвести до порушення прав людини, зокрема права на належне управління.

Філологічний підхід допомагає уникнути довільності в інтерпретації, зберігає системність і логіку нормативного тексту. Він також дозволяє співвідносити юридичні поняття з їхнім звичайним, суспільно зрозумілим значенням, що забезпечує прозорість адміністративної діяльності.

Мова права безпосередньо впливає на реалізацію прав людини. Право бути поінформованим, право на доступ до публічної інформації, право на справедливую процедуру – усі вони вимагають, щоб законодавчі та адміністративні тексти були зрозумілими, точними і передбачуваними.

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що «закон має бути доступним для розуміння і передбачуваним для застосування» (справи *Sunday Times v. United Kingdom*, *Kruslin v. France*) [3]. Це означає, що громадянин повинен мати змогу розуміти наслідки своїх дій і дій органів влади на підставі тексту закону.

У цьому контексті філологічна культура юридичних текстів стає елементом гарантій прав людини. Нечіткість або багатозначність формулювань у законах може створити можливість для свавільного трактування норм адміністрацією, що суперечить принципу верховенства права.

На практиці українське адміністративне законодавство часто страждає від надмірної формалізації, дублювання понять, використання складних синтаксичних конструкцій і термінів без чітких визначень.

Наприклад, поняття «законні інтереси», «порушення порядку» чи «грубе невиконання обов'язків» мають оціночний характер, що ускладнює їх застосування. Такі мовні неточності призводять до правової невизначеності – коли одна й та сама норма може бути витлумачена по-різному. Це створює ризики зловживань владними повноваженнями та порушень прав осіб, які є учасниками адміністративних процедур або суб'єктами адміністративної відповідальності. Крім того, переклад міжнародно-правових термінів (зокрема, з англійської або французької мов) іноді здійснюється без урахування контексту, що спотворює зміст норм. Тому важливо розвивати правову лінгвістику як міждисциплінарну галузь, яка поєднує філологічні й юридичні підходи.

Адміністративний акт є формою безпосередньої взаємодії держави з громадянином. Тому його мовне оформлення має відповідати принципам зрозумілості, логічності та недвозначності.

Кожен громадянин повинен мати змогу без спеціальної юридичної підготовки зрозуміти зміст адміністративного рішення, яке його стосується. Використання зрозумілої мови у текстах постанов, наказів чи повідомлень підвищує рівень довіри до влади та сприяє добровільному виконанню рішень.

У цьому сенсі мова адміністративного права є мовою комунікації держави з людиною, і якість цієї комунікації безпосередньо впливає на реалізацію принципів верховенства права, прозорості та поваги до гідності особи.

Висновки.

1. Філологічний аспект тлумачення адміністративного законодавства має фундаментальне значення для ефективності правозастосування і забезпечення прав людини. Мова права – це не лише технічний інструмент, а й засіб утвердження справедливості та законності.

2. Забезпечення мовної точності, логічної узгодженості й доступності адміністративних актів є важливою передумовою реалізації прав людини в публічно-правових відносинах.

3. Необхідним напрямом удосконалення є розвиток юридичної лінгвістики, уніфікація термінології, створення стандартів мовного оформлення правових актів і підвищення мовної культури державних службовців.

Отже, мова адміністративного права – це мова довіри між державою і громадянином, від чіткості якої залежить не лише ефективність управління, а й реальне забезпечення прав і свобод людини.

Література

1. Любченко М. Мова і право: питання співвідношення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. №2(81). С.36-44. URL. https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-36-44.pdf

2. Антошкіна В. Способи тлумачення права та їхня роль у правозастосовній практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №5. С. 182. URL. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/33.pdf>

3. Case of Kruslin v. France (application no. 11801/85)/ URL. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57626%22%5D%7D>

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Плохута Є. П.

*доктор філософії в галузі права, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ПВНЗ «Європейський університет»
м. Київ, Україна*

Забезпечення реального виконання рішень органів державної влади є важливою передумовою ефективного функціонування правової держави. Виконавче провадження виступає завершальною стадією адміністративного процесу, у межах якої відбувається фактичне втілення владних рішень у життя. Проте саме на цьому етапі часто виникають порушення прав людини, що зумовлює необхідність комплексного дослідження проблем їх реалізації в адміністративному виконавчому провадженні.

Його правове регулювання визначається Законом України «Про виконавче провадження» [1], Кодексом України про адміністративні правопорушення [2], Кодексом адміністративного судочинства України [3], а також підзаконними актами Міністерства юстиції України.

Значний вплив на розвиток виконавчого провадження мали праці В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, А.С. Васильєва, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, Н.Р. Нижник, О.В. Петришина, А.О. Селіванова, В.С. Стефанюка, Ю.С. Шемшученка.

У своєму дослідженні, присвяченому адміністративно-правовому регулюванню виконавчого провадження в Україні, Щербак С.В. вказує, що при вчиненні виконавчого провадження реалізується правозахисна функція держави, яка передбачає примусове виконання рішень юрисдикційних органів відносно зобов'язаних за правовим актом осіб [4, с. 5].

Стосовно юридичної природи виконавчого провадження як системи процесуальних (зокрема виконавчих) дій серед науковців сформувалося кілька підходів, а саме: 1) виконавче провадження як завершальна стадія судового процесу; 2) виконавче провадження як адміністративна процедура; 3) виконавче провадження як самостійний вид юридичного процесу (виконавчий процес) [5, с. 15].

На нашу думку, під адміністративним виконавчим провадженням необхідно розуміти сукупність процесуальних дій, спрямованих на примусове виконання рішень органів публічної влади, які не пов'язані з вирішенням приватноправових спорів, а мають публічно-правовий

характер. Метою виконавчого провадження є забезпечення реального виконання актів, що набрали законної сили, з одночасним дотриманням принципів законності, пропорційності та недопущення надмірного втручання у права людини.

Загальні принципи захисту прав людини в адміністративному виконавчому провадженні базуються на нормах Конституції України [6], Європейської конвенції з прав людини 1950 р. [7], а також практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [8]. Зокрема, стаття 6 Конвенції гарантує кожному право на справедливий суд, що охоплює не лише розгляд справи судом, а й ефективне виконання прийнятого рішення. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що невиконання державними органами остаточних рішень порушує це право (наприклад, справа *Kharuk and others v. Ukraine*) [9].

Дослідження принципів виконавчого провадження, дозволило Щербак С.В. запропонувати їх поділ на загальні і спеціальні, визначено спеціальні принципи виконавчого провадження та віднесено до загальних принципів – принцип законності, принцип верховенства права, принцип реорданації, принцип сприяння громадянам, установам, підприємствам і організаціям у здійсненні їх прав і охоронюваних законом інтересів; а до спеціальних принципів – принцип обов’язковості вимог державного виконавця, принцип своєчасності, повноти виконання і неупередженості державного виконавця, принцип безпосередності, принцип пріоритетності звернення стягнення на майно боржників-громадян, принцип одноособовості прийняття рішення в конкретному виконавчому провадженні, принцип доступності і гарантованості захисту прав стягувача та боржника [4, с. 4]. Таким чином, вважаємо. Що виконавче провадження повинно здійснюватися з дотриманням таких принципів як верховенства права, рівності всіх учасників перед законом, поваги до честі й гідності особи, недоторканності житла, пропорційності заходів примусу, своєчасності виконання рішень та права на оскарження дій виконавця.

Також відмітимо, що Європейський суд з прав людини у своїй практиці розглядає виконання рішень як невід’ємну частину права на справедливий судовий розгляд. У справі *Shmalko v. Ukraine* (2004 р.) [9], де Суд визнав, що тривале невиконання судового рішення державними органами порушує статтю 6 Конвенції. Для України важливо імплементувати ці стандарти на рівні національного законодавства та забезпечити ефективний контроль за реальним виконанням рішень адміністративних судів та органів публічної влади.

У висновках необхідно відзначити, що проблеми реалізації прав людини в адміністративному виконавчому провадженні мають комплексний характер і потребують системного підходу до їх вирішення. Забезпечення

балансу між ефективністю виконання рішень органів влади та захистом прав особи є ключовою умовою утвердження принципу верховенства права.

Реформування виконавчої служби, підвищення професійного рівня виконавців, створення сучасних електронних механізмів контролю та вдосконалення судового захисту сприятимуть зміцненню довіри громадян до держави та забезпеченню реального виконання рішень, що відповідає стандартам Європейського суду з прав людини.

Література

1. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. №1404. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 30. ст. 542. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. ст.1122. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. ст. 446. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

4. Щербак С.В. Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. К., 2002. 16 с. URL. https://biem.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/SVR/Shcherbak_SV.pdf

5. Виконавче провадження: навч.-метод. посіб. для здобувачів денної та заочної форми навч. Нац. ун-ту «Одес. юрид. академія», нагузь знань – 08 «Право», спец. – 081 «Право» [Електронне видання] / Н. голубєва, Н. Волкова, І. Ліопол, О. Полуніна, В. Притуляк, І. Яніцька. Одеса : Фенікс. 2024. 118 с. URL. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e812690d-9f0c-49e6-8c71-b80e7ebd144d/content>

6. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

7. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. *Урядовий кур'єр*. 17.11.2010. №215. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

8. European Court of Human Rights. URL. [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22documentcollectionid2%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]})

9. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Шмалько проти України» (заява №60750/00). Страсбург, 20 липня 2004 року. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_226#Text

ПРИНЦИП НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У ЦИФРОВУ ЕРУ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ВІД ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЧЕРЕЗ ГЕНЕРАТИВНИЙ ШІ

Погонець В. Г.

*студентка 2 курсу юридичного факультету,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

Штучний інтелект (ШІ) дедалі глибше проникає у всі сфери життя, у тому числі у сферу захисту прав дитини. Його вплив має подвійний характер: з одного боку, він надає ефективні інструменти для виявлення та запобігання злочинам проти дітей, а з іншого – створює нові, небезпечні форми експлуатації.

Сьогодні системи штучного інтелекту активно використовуються для моніторингу та виявлення матеріалів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей. Вони допомагають аналізувати великі обсяги цифрових даних, виявляти закономірності у поведінці злочинців і запобігати грумінгу – процесу вербування дитини через інтернет [1]. Такі технології стали ключовими для правоохоронних органів, які часто стикаються з перевантаженням через масові обсяги повідомлень і матеріалів, що потребують перевірки.

Однак, водночас, поява генеративного штучного інтелекту спричинила нову хвилю загроз. Генеративний ШІ значно знижує технічний та психологічний бар'єр для створення матеріалів сексуальної експлуатації та поруги над дітьми в Інтернеті (ЦСЕПД) [2]. Це відбувається через низку технологій, зокрема Text-to-Image Generation – створення нових, вигаданих зображень наруги за допомогою текстових підказок; Inpainting та так звані «Nudifying apps», які дозволяють модифікувати реальні фотографії дітей так, щоб вони виглядали оголеними; а також Deepfake Videos, де обличчя чи голос дитини накладається на відео сексуального характеру [3]. Такі практики створюють контент, який часто візуально не відрізняється від реального, що унеможливує його швидке виявлення та видалення [4].

Цей вид цифрової експлуатації має серйозні правові та етичні наслідки. Хоча створений контент може не містити реальних дітей, він формує середовище, у якому приниження, насильство і порушення гідності дитини стають «віртуально допустимими» [2]. Важливо усвідомити, що навіть «синтетичні» зображення завдають психологічної шкоди реальним дітям – вони підживлюють попит на експлуатаційний контент і сприяють нормалізації насильства [5]. Особливу тривогу викликає гендерний аспект:

більшість таких матеріалів спрямована проти дівчат, що робить генеративні технології частиною ширшої проблеми цифрового гендерного насильства [4].

Право дитини на захист від експлуатації є одним із базових у системі міжнародного права. Конвенція ООН про права дитини вимагає від держав забезпечення умов, за яких діти захищені від усіх форм сексуального, психологічного чи фізичного насильства [4]. У сучасних умовах цей обов'язок набуває нових вимірів, адже цифрове середовище стало не менш небезпечним, ніж фізичний простір [6]. Принцип найкращих інтересів дитини повинен бути покладений в основу будь-якої політики чи нормативного акту, пов'язаного з розробкою, впровадженням і контролем систем штучного інтелекту [7].

Однак правове регулювання відстає від технологічного розвитку. У більшості країн світу законодавство досі не охоплює категорію «віртуального ЦСЕПД», а отже, не передбачає належної відповідальності за його створення чи розповсюдження [8]. Відсутність уніфікованого міжнародного визначення ускладнює боротьбу з цим явищем. Саме тому постає потреба в узгодженні правових підходів, зокрема у визнанні того, що будь-який штучно створений контент сексуального характеру за участю дитини – незалежно від його «реальності» – є формою експлуатації та повинен підпадати під кримінальну заборону [9].

Штучний інтелект може стати важливим союзником у захисті прав дитини, якщо його розвиток буде супроводжуватися етичними і правовими гарантіями [7]. Це передбачає прозорість роботи алгоритмів, відповідальність розробників, незалежний моніторинг систем, а також пріоритет дитячої безпеки у всіх технологічних процесах [6].

Отже, штучний інтелект створив глибоку технологічну та етичну дихотомію у сфері захисту прав дитини. Хоча інструменти ШІ є критично важливими для масштабного виявлення та протидії існуючому контенту сексуальної експлуатації, генеративні технології (GAI) одночасно породили екзистенційні ризики, створивши безпрецедентні за масштабом та реалістичністю форми зловживань, такі як синтетичний ЦСЕПД та дипфейки [2; 9]. Цей віртуальний, але психологічно руйнівний контент, що посилює цифрову гендерну експлуатацію, вимагає однозначного визнання та криміналізації на міжнародному рівні.

Боротьба за права дитини в цифровому середовищі перетворилася на технічну гонку озброєнь. Для ефективного захисту необхідна комплексна, багатопрофільна відповідь. Вона має бути заснована на Принципі найкращих інтересів дитини та забезпечена міжнародною стандартизацією.

Законодавчі рамки повинні фокусуватися на регулюванні створення небезпечного контенту та інтеграції принципів прозорості, пояснюваності та підзвітності у весь цикл розробки ШІ-систем, долаючи існуючий юрисдикційний вакуум. Лише така уніфікована та орієнтована на права дитини стратегія дозволить використати потенціал ШІ для захисту, а не експлуатації найвразливіших членів суспільства.

Література

1. Wolbers, H., Cubitt, T., Cahill, M. *Artificial intelligence and child sexual abuse: A rapid evidence assessment. Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*, No. 711, 22 Jan. 2025, Australian Institute of Criminology. ISSN 1836-2206. URL: <https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi711> [Дата звернення: 22.10.2025].
2. Ó Ciardha, C., Buckley, J., Portnoff, R. S. *AI Generated Child Sexual Abuse Material – What's the Harm?* *arXiv preprint*, 3 Oct. 2025. URL: <https://arxiv.org/abs/2510.02978> [Дата звернення: 22.10.2025].
3. Lupariello, F., Sussetto, L., Di Trani, S., Di Vella, G. *Artificial intelligence and child abuse and neglect: A systematic review. Children*, vol. 10, no. 10, 2023, Art. 1659. DOI: 10.3390/children10101659. URL: <https://www.mdpi.com/2227-9067/10/10/1659> [Дата звернення: 22.10.2025].
4. *Generative AI: Risks and opportunities for children. UNICEF Innocenti Global Office of Research and Foresight*, 2024. URL: <https://www.unicef.org/innocenti/innocenti/generative-ai-risks-and-opportunities-children> [Дата звернення: 22.10.2025].
5. Petrini, A., Gauna, M. B. *Child Sexual Abuse Material facilitated by Artificial Intelligence. EthAIca – AI & Ethics Journal*, 2024. DOI: 10.56294/ai2024146. URL: <https://doi.org/10.56294/ai2024146> [Дата звернення: 22.10.2025].
6. Rose, E. *Artificial intelligence and deepfakes: Keeping children safe in schools. Journal of Family and Child Health*, vol. 2, issue 1, 2024. URL: <https://www.familyandchildhealth.com/content/safeguarding/artificial-intelligence-and-deepfakes-keeping-children-safe-in-schools/> [Дата звернення: 22.10.2025].
7. *Briefly: Generative AI CSAM. Global Child Exploitation Policy & Advocacy*, 2024. URL: <https://www.globalchildexploitationpolicy.org/policy-advocacy/generative-ai-csam> [Дата звернення: 22.10.2025].
8. *Artificial Intelligence and 'Gen AI' – WeProtect Global Alliance. WeProtect Global Alliance*, 2024. URL: <https://www.weprotect.org/thematic/artificial-intelligence-and-gen-ai/> [Дата звернення: 22.10.2025].
9. *Briefing: Emerging legislative and policy measures for AI-generated content and child sexual exploitation. European Parliamentary Research Service*, 2025, EPRS_BRI(2025)775855_EN. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/775855/EPRS_BRI%282025%29775855_EN.pdf [Дата звернення: 22.10.2025].

*Дослідження частково профінансовано Міністерством закордонних справ
Чеської Республіки в межах проєкту 25-PKVV-UM-004 «Development of Education,
Research, and International Cooperation at Oles Honchar Dnipro National University
(DNU)», реалізованого Карловим університетом
і Дніпровським національним університетом імені Олеся Гончара*

ПРОЦЕДУРНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Расулов Т. Б.

*аспірант кафедри загальноправових дисциплін,
Донецький державний університет внутрішніх справ
м. Кривиницький, Україна
ORCID: 0009-0005-6073-4721*

На сучасному етапі юридична наука та практика розмежовує поняття юридичних осіб публічного та приватного права.

Звісно, ми розуміємо, що суб'єкт управління, керується передусім загально-правовими та галузевими принципами права втіленими у нормах-принципах. При цьому застосовуються форми та методи, характерні для всієї системи виконавчої влади. Однак, для конкретного правозастосувача принципово важливою є детальна регламентація власного правового статусу та допустимих процесуально-процедурних дій.

Однак, такі процеси як глобалізація, євроінтеграція, цифровізація та демократизація зумовлюють подальші зміни в українському праві та національному законодавстві.

Проблематикою визначення правового статусу юридичних осіб в Україні та їх окремих аспектів на науковому рівні виокремлюємо таких науковців як: І. Артеменко, Ю. Ключковський, В. Кройтор, Б. Стецюк, В. Супрун [1; 2; 3;4].

У 2025 році підпунктами 12, 40, 41 пункту 2 «Положення про визначення банками України мінімального розміру експозицій, зважених за кредитним ризиком» розмежували категорії «іноземна юридична особа публічного права» та «юридична особа публічного права України» [5]:

1) Юридична особа публічного права України – юридична особа-резидент, яка відповідає одночасно таким критеріям: є неприбутковою установою; організацією, що належить до сфери управління Уряду України (органу місцевого самоврядування України), або суб'єктом господарювання, який створений в установленому порядку Урядом України, отримує від нього фінансову підтримку та здійснює некомерційне господарювання; 2) іноземна юридична особа публічного права – юридична особа-нерезидент, яка відповідає одночасно таким критеріям: є неприбутковим органом адміністрування, що належить до сфери управління центрального уряду (регіонального уряду) або суб'єктом господарювання, який перебуває у власності центрального уряду (регіонального уряду або органу місцевого самоврядування) іноземної країни, отримує від нього фінансову підтримку, достатню для забезпечення

виконання визначених законодавством повноважень, та здійснює некомерційне господарювання; має прямо визначені на законодавчому рівні гарантійні зобов'язання відповідного органу влади та управління іноземної країни щодо забезпечення виконання зобов'язань, взятих такою юридичною особою, у разі їх невиконання.

Окремого дослідження потребує питання віднесення громадських організацій (об'єднань) зі статусом юридичних осіб до юридичних осіб публічного права. Зокрема, враховуючи положення ч.2 ст.81 ЦК України такі об'єднання мають бути віднесені до юридичних осіб приватного права. Натомість, законодавчі акти, які визначають їх правове становище, на відміну від ч. 1 ст. 91 ЦК України, закріплюють не загальну, а спеціальну правоздатність (ст. 2 Закону України «Про професійні спілки, їх права і гарантії діяльності» від 15.09.1999 № 1045-XIV, ст.ст. 11, 21, 39 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-VI). Подальша гармонізація норм національного права з правом ЄС потребує врегулювання питань щодо сутності, процесуального положення, підстав та форм участі громадських об'єднань як юридичних осіб публічного права в системі органів публічної адміністрації [1, с. 275].

Громадські організації можуть здійснювати свою діяльність у різних сферах – від захисту прав і свобод до культурної діяльності. Громадська організація може бути зареєстрована як юридична особа або без такого статусу.

ГО зі статусом юридичної особи для виконання своєї статутної мети (цілей) має право володіти, користуватися і розпоряджатися коштами та іншим майном, яке відповідно до закону передане такому ГО його членами (учасниками) або державою, набуте як членські внески, пожертвуване громадянами, підприємствами, установами та організаціями, набуте в результаті підприємницької діяльності такого об'єднання, підприємницької діяльності створених ним юридичних осіб (товариств, підприємств), а також майном, придбаним за рахунок власних коштів, тимчасово наданим у користування (крім розпорядження) чи на інших підставах, не заборонених законом [6].

Саме тому, створення умов для подальшої адаптації національного законодавства до європейських правових стандартів, забезпечення дієвого правового регулювання діяльності юридичних осіб публічного права та підвищення ефективності їх діяльності можливе шляхом:

- 1) систематизації законодавства про юридичні особи публічного права та прийняття окремого базового законодавчого акту, який має закріпити поняття юридичної особи публічного права та визначити основні її ознаки; встановити систему, основні види та організаційно-правові форми діяльності юридичних осіб публічного права; чітко окреслити коло публічно-правових утворень, які можуть створювати юридичні особи публічного права; визначити загальні риси правосуб'єктності юридичних осіб публічного права.

2) уніфікація та вироблення чітких правил реалізації правосуб'єктності юридичними особами публічного права у системі органів виконавчої та судової влади. Позитивним кроком може бути прийняття Адміністративно-процедурного Кодексу, яким має бути врегульовано порядок зовнішньої діяльності органів публічної адміністрації, зокрема в частині прийняття адміністративних актів, провадження за заявами фізичних та юридичних осіб, за ініціативою адміністративних органів, шляхом законодавчого закріплення чіткої, виваженої, науково обґрунтованої, ефективної процесуальної форми розгляду індивідуально-конкретних справ у сфері публічного управління;

На сьогодні в Україні також створено ефективні цифрові інструменти для здійснення юридичними особами своєї процедурно-процесуальної діяльності: від створення та державної реєстрації юридичної особи до процесуальної діяльності, як учасника судового процесу [7].

Література

1. Артеменко І. А. Органи публічної адміністрації як суб'єкти адміністративно-процесуального права: теорія та практика : дис. на здобуття наук. ступ. доктора юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2017. 433 с.

2. Ключковський Юрій. Категорія «юридична особа» з точки зору публічного права. *Український часопис конституційного права*. 2023. № 4. С. 3–36. <https://law.ukma.edu.ua/klyuchkovskiy-yurij-kategoriya-yurydychna-osoba-z-tochky-zoru-publichnogo-prava/>

3. Кройтор В. А. Здатність юридичної особи бути позивачем та відповідачем у суді як істотна ознака юридичної особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. – С.151-153. http://lsej.org.ua/3_2024/35.pdf.

4. Супрун В.М. Стецюк Б.Р. РОЗВИТОК ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ «ЮРИДИЧНА ОСОБА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА» В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ. *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Економіка, менеджмент та право*. 2025. №9. С. 123-128. <https://fmnbz.sfa.org.ua/wp-content/uploads/2025/09/14.pdf>.

5. Про затвердження Положення про визначення банками України мінімального розміру експозицій, зважених за кредитним ризиком: Постанова Національного банку України; від 03.04.2025 № 43. – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043500-25/ed20250403#n80>.

6. Громадська організація зі статусом юридичної особи. Офіційний веб-сайт Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ). 15-10-2024. <https://centraljust.gov.ua/news/info/gromadska-organizatsiya-zi-statusom-yuridichnoi-osobi>.

7. Дія. Цифрова держава. Офіційний сайт. URL: <https://plan2.diia.gov.ua/>.

**ВИКЛИКИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ: ІСПАНІЯ ТА ПОЛЬЩА
МІЖ ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ЦІННОСТЯМИ
ТА НАЦІОНАЛЬНИМИ ІНТЕРЕСАМИ**

Романенко К. М.

*доктор наук з державного управління, професор,
директор навчально-наукового інституту управління,
Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної
освіти» Дніпропетровської обласної ради
м. Дніпро, Україна*

Романенко Д. Р.

*студентка 4 курсу,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

Питання дотримання та реалізації прав людини є одним із ключових критеріїв рівня демократичності держави. Європейський континент, що пройшов шлях від тоталітаризму до сталих демократій, виробив систему правових механізмів захисту основних свобод. Універсальні стандарти, закріплені в Загальній декларації прав людини (1948), Європейській конвенції (1950) та Хартії основних прав ЄС (2000), стали етичним і правовим орієнтиром для держав Європи. Водночас їхня імплементація має національні особливості, зумовлені історичними, політичними та культурними чинниками.

Показовими є приклади Іспанії та Польщі – країн, які, попри спільну європейську належність, по-різному інтерпретують баланс між універсальними правами та національними інтересами [1; 2]. Якщо Іспанія дотримується моделі соціального діалогу й правового плюралізму, то Польща демонструє тенденцію до «суверенного конституціоналізму», ставлячи під сумнів пріоритет права ЄС. Аналіз досвіду цих країн дає змогу зрозуміти ключові виклики демократії у сфері прав людини.

Для України, як держави Східної Європи з чітким західним вектором розвитку, вивчення досвіду Іспанії та Польщі є надзвичайно важливим. Це дозволяє визначати ефективні шляхи адаптації європейських стандартів, уникати помилок централізованого управління й формувати власну модель демократичного розвитку, засновану на повазі до прав людини.

Європейська конвенція про захист прав людини (1950) закріпила головні свободи – життя, гідність, свободу слова, думки, совісті та віросповідання.

Юрисдикція Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) стала гарантом виконання цих норм. Для Іспанії та Польщі участь у системі Ради Європи означає юридичне визнання рішень ЄСПЛ як обов'язкових. Водночас політичні чинники часто визначають ступінь готовності держав дотримуватися цих стандартів [3].

Польська судова реформа 2017–2021 років, ініційована партією «Право і справедливість», викликала гостру реакцію Європейського Союзу. Єврокомісія зафіксувала порушення незалежності судової влади та принципу незмінності суддів [4]. Суд ЄС у справі *Commission v. Poland* (C-791/19) визнав дисциплінарну палату Верховного суду несумісною з Договором про ЄС. У відповідь Конституційний трибунал Польщі заявив про верховенство національної конституції над правом ЄС, що спричинило інституційний конфлікт. ЄСПЛ у справах *Reczkowicz v. Poland* (2021) та *Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland* (2022) встановив політичний вплив на призначення суддів, визнавши порушення права на справедливий суд.

Іспанія стикається з іншими випробуваннями – насамперед у сфері прав національних меншин. Каталонський референдум 2017 року поставив під сумнів баланс між правом на самовизначення та конституційним принципом територіальної єдності. Уряд Іспанії кваліфікував дії організаторів як «бунт» (*sedición*). Комітет ООН з прав людини (2022) наголосив на необхідності діалогу та повазі до культурних прав [5].

Іншим критичним полем стала міграційна політика. У справі *N.D. and N.T. v. Spain* (2020) ЄСПЛ вказав на порушення заборони колективного виселення, однак визнав дії Іспанії пропорційними загрозам на південному кордоні ЄС [6].

Стаття 2 Договору про ЄС визначає цінності союзу – гідність, свободу, демократію, рівність, верховенство права. Польща акцентує на національному суверенітеті та християнських традиціях; Іспанія – на соціальному діалозі й мультикультуралізмі [7]. Таким чином, різниця інтерпретацій не заперечує спільності цілей, але формує різні моделі балансу між колективною та індивідуальною свободою.

Права людини дедалі частіше стають предметом політичної гри. Механізм «умовності фінансування» (регламент ЄС 2020/2092) дозволяє зупиняти виплати державам-порушникам принципу верховенства права [8]. Польща сприйняла цей механізм як тиск на суверенітет, тоді як Іспанія підтримує його як інструмент забезпечення прозорості та відповідальності. Такий розподіл позицій показує: навіть у спільному правовому полі різні держави мають власне бачення співвідношення права і політики.

В Іспанії Конституційний суд (*Tribunal Constitucional*) залишається авторитетною інституцією, що гарантує дотримання основних прав (ст. 14–29 Конституції 1978 р.). Польський Конституційний трибунал, навпаки, поступово втратив довіру суспільства через політичну залежність [9].

Як наслідок, у Польщі посилилася роль ЄСПЛ як останньої інстанції для громадян, тоді як в Іспанії основні спори вирішуються всередині національної правової системи.

У Польщі католицизм має ключовий вплив на формування державної політики. Конституційний трибунал (2020) визнав неконституційними аборти з медичних причин, що викликало масові протести *Strajk Kobiet* [10].

Іспанія, натомість, просуває секулярні принципи. Закон «Solo sí es sí» (2023) закріпив сексуальну автономію жінки, хоча реалізація закону спричинила дебати про межі кримінальної відповідальності [11].

ЄСПЛ формує узгоджувальний простір між національними правовими культурами. У справах *Bączkowski v. Poland* (2007) та *Etxebarria v. Spain* (2009) Суд довів, що свобода зібрань і вираження поглядів має універсальний характер, а обмеження можливе лише за умови демократичної легітимності [12]. Таким чином, Суд стає не лише наглядовим, а й ціннісним арбітром європейської правової системи.

Порівняння практик Іспанії та Польщі у сфері забезпечення прав людини дозволяє виявити як спільні риси, так і принципові відмінності в їхніх підходах до реалізації європейських стандартів.

Іспанія демонструє модель відкритої європейської інтеграції, де головним орієнтиром є гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу. Її політична система ґрунтується на діалозі між центральною владою та регіонами, що особливо проявляється у вирішенні питань автономії Каталонії чи Басконії. Судова влада в Іспанії функціонує незалежно, а Конституційний суд користується високою довірою суспільства. Держава дотримується принципів секуляризму, забезпечує свободу совісті й рівність статей, а також активно захищає права мігрантів і меншин. Відносини Іспанії з інституціями ЄС базуються на партнерстві й солідарності, що сприяє стабільності демократичного ладу.

Польща демонструє модель «суверенного конституціоналізму», де національні інтереси та традиційні, зокрема християнські, цінності домінують над наднаціональними механізмами контролю. Іспанія ж уособлює інклюзивну демократію, засновану на співпраці та правовому плюралізмі. Обидві країни відображають різні шляхи реалізації прав людини в Європі.

Досвід Іспанії та Польщі свідчить, що демократична держава залишається ареною пошуку рівноваги між універсальними стандартами прав людини та власною ідентичністю. Польща демонструє модель «суверенного конституціоналізму», що загрожує відокремленням від європейського правопорядку. Іспанія – модель «інклюзивного діалогу», у якій європейські цінності інтегруються в національний дискурс через консенсус.

Отже, ефективне забезпечення прав людини можливе лише тоді, коли європейські стандарти сприймаються не як зовнішній тиск, а як внутрішня норма політичної культури, основа державної політики й етичний орієнтир

демократичного розвитку України. Справжня інтеграція у спільний європейський простір означає не лише формальне запозичення правових механізмів, а й глибинне прийняття цінностей людської гідності, свободи, рівності та верховенства права.

Досвід Іспанії та Польщі демонструє, що навіть у межах єдиного континентального правового поля можливі різні шляхи поєднання національних традицій із загальноєвропейськими принципами. Іспанія засвідчує важливість політичного діалогу та інституційного балансу у вирішенні питань прав меншин і соціальної справедливості, тоді як польський приклад застерігає від ризиків надмірної політизації судової влади та використання прав людини у внутрішньополітичних цілях.

Для України ці приклади є дороговказом у процесі формування власної системи публічного управління, де права людини мають бути не декларативною нормою, а дієвим інструментом соціальної стабільності й суспільної довіри. Гармонізація українського законодавства з європейським правом має супроводжуватися розвитком правової культури громадян і підзвітності державних інституцій. Саме в цьому полягає ключ до сталого демократичного поступу й утвердження України як сучасної європейської держави.

Література

1. Council of Europe. *European Convention on Human Rights*. Strasbourg, 1950.
2. European Union Agency for Fundamental Rights. *Annual Report on Human Rights 2023*. Vienna, 2023.
3. European Commission. *Rule of Law Report: Poland 2022*. Brussels, 2022.
4. Judgment of the Court (Grand Chamber), *Case C-791/19, Commission v. Poland*, 15 July 2021.
5. United Nations Human Rights Committee. *Communication No. 3001/2017 (Catalonia case)*. Geneva, 2022.
6. ECtHR, *N.D. and N.T. v. Spain*, Apps nos. 8675/15 and 8697/15, 13 Feb 2020.
7. Treaty on European Union, Art. 2, OJ C 326, 26.10.2012.
8. Regulation (EU) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council.
9. Tribunal Constitucional de España. *Memoria Anual 2023*. Madrid, 2024.
10. Constitutional Tribunal of Poland. Judgment K 1/20, 22 Oct 2020.
11. Gobierno de España. *Ley Orgánica 10/2023 de Garantía Integral de la Libertad Sexual*. Madrid, 2023.
12. ECtHR Case Law Database, *Bączkowski v. Poland, Etxebarria v. Spain*.

КІБЕРБЕЗПЕКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД У ПЕРІОД ВІЙНИ

Романова О. М.

*доцент кафедри загальнотеоретичних правових
і соціально-гуманітарних дисциплін,
Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

В останнє десятиліття у світі відбувається активний розвиток інформаційних технологій, а разом з тим зростає злочинність у цій сфері. Кіберзлочини є найдинамічнішою групою суспільно небезпечних діянь, адже з кожним роком кіберзлочини стають дедалі масовішими та небезпечнішими.

На сьогодні правове підґрунтя інформаційної безпеки України створюють: Конституція України [1], Кримінальний кодекс України [2], Закони України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" [3], "Про інформацію" [4], "Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах" [5], "Про національну безпеку України" [6] та інші закони, Доктрина інформаційної безпеки України, Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність [7] та інші міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України.

Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» закріплено: кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – суспільно небезпечне винне діяння в кіберпросторі та/ або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/ або яке визнано злочином міжнародними договорами України [3, ст.1].

У Кримінальному кодексі України ці злочини закріплено в розд. 16 «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» і представлено такими нормами: ст. 361(1,2), ст. 362, ст. 363, ст. 363 (1). Також до цього переліку потрібно зарахувати ст. 176 (порушення авторського права і суміжних прав) і ст. 190 (шахрайство) [2].

На сьогодні, кіберскладник російсько-української війни перебуває у фокусі особливої уваги урядів, військових та спеціальних відомств, міжнародних організацій, експертних груп тощо. Злочини в мережі відбуваються найрізноманітніші: вимагання з погрозою знищення або

блокування баз даних, інформація про теракти, компромат, розкрадання інтелектуальної власності або майна.

Від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 року Україна стала об'єктом масштабної кібернетичної агресії. За даними фахівців із кібербезпеки, з початку війни було зафіксовано понад 3 000 кібератак, спрямованих на органи державної влади, енергетичний сектор, засоби масової інформації, телекомунікаційні компанії та інші критично важливі об'єкти інфраструктури [8]. Такі дії становлять загрозу не лише національному суверенітету, але й порушують право громадян на безпечний інформаційний простір.

Серед перших прикладів кібервійни з боку Російської Федерації можна відзначити атаку на системи зв'язку видання «Kyiv Post» та злам супутникової мережі «KA-SAT», що відбулися буквально за годину до початку вторгнення. Ці дії мали на меті порушити інформаційні та комунікаційні канали України [9]. Також було здійснено атаку з використанням шкідливого ПЗ IssacWiper, спрямовану на урядові вебсайти, а окремі кібератаки на пункти прикордонного контролю мали на меті перешкодити евакуації цивільного населення до сусідніх держав, зокрема до Румунії.

Російські хакерські групи неодноразово здійснювали атаки на цифрову інфраструктуру України, що призводило до блокування доступу до фінансових сервісів, енергетичних ресурсів і телекомунікаційних послуг. Від початку війни фіксуються постійні спроби застосування шкідливого програмного забезпечення проти державних та фінансових установ, а також неурядових, благодійних і гуманітарних організацій, діяльність яких була критично важливою для забезпечення населення медикаментами, продовольством і допомогою під час надзвичайних ситуацій.

Окрім цього, активно здійснювались фішингові кампанії, спрямовані на громадян, держслужбовців і військових, а також атаки на операторів зв'язку, що періодично призводили до порушення роботи українських мереж.

Показовим прикладом високотехнологічної кібератаки стало виявлення шкідливого програмного забезпечення CaddyWiper у комп'ютерних системах державних органів і фінансових структур України [10]. Цей вірус належить до класу «wiper», тобто його призначення полягає у знищенні даних на уражених пристроях, що потенційно може паралізувати роботу критичних державних інформаційних ресурсів.

Одним із найвідоміших випадків кібератаки, що мала ознаки інформаційно-психологічної операції, стала провокація із поширенням фальшивого повідомлення, у якому нібито Президент України Володимир Зеленський звернувся до громадян із закликом до капітуляції. Паралельно у мережі Інтернет, зокрема через Telegram-канали, було розповсюджено

діпфейкове відео із зображенням глави держави, яке дублювало цей неправдивий меседж.

Подібні дії свідчать про проведення скоординованої інформаційно-психологічної операції, спрямованої на дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації, підрив авторитету державного керівництва та створення панічних настроїв серед населення. Такі методи поєднують елементи кібератак і медіаманіпуляцій, що робить їх особливо небезпечними в умовах воєнного стану та гібридної війни, яку веде Російська Федерація проти України.

Починаючи з кінця березня 2022 року, зафіксовано численні кібератаки проти українських державних структур і критичної інфраструктури. Серед них – фішингові кампанії, спрямовані на працівників органів державної влади, Збройних Сил України та різних організацій. Ці листи містили шкідливі вкладення або посилання, що дозволяли зловмисникам встановлювати бекдор LoadEdge для подальшого встановлення шпигунського програмного забезпечення.

Крім того, кібератаки були спрямовані на оператора зв'язку “Укртелеком” та сайти, створені на платформі WordPress, унаслідок чого виникли масштабні перебої в роботі телекомунікаційних мереж, а також тимчасове обмеження доступу до фінансових і державних сервісів.

Окремої уваги заслуговує використання викрадача інформації MarsStealer, за допомогою якого зловмисники отримали доступ до облікових даних українських громадян і працівників організацій. Подібним чином хакери здійснювали витяг конфіденційних даних із систем державних установ, медіаструктур і фінансових організацій, а також отримували банківську та платіжну інформацію громадян через троянські програми та шахрайські опитування в соціальних мережах.

Окремі кібератаки мали на меті завдати шкоди цивільному населенню. Так, фіксувалися спроби порушення роботи українських електростанцій із потенційним ризиком припинення постачання електроенергії мільйонам громадян. Іншим прикладом є кібератака на “Укрпошту”, яка тимчасово зупинила роботу під час випуску поштових марок, присвячених війні, що свідчить про прагнення агресора підірвати моральний дух населення.

У цілому, воєнні дії супроводжувалися масштабною хвилею кібератак, спрямованих на урядові ресурси, телекомунікаційні послуги та об'єкти критичної інфраструктури, що підкреслює системний характер гібридної агресії Російської Федерації проти України. [8, с. 2].

Однією з найулюбленіших тактик інтернет-зловмисників є фішинг. Хакери надсилають шкідливі гіперпосилання або вкладення. Їх відкриття запускає програму, що надає доступ до даних. За допомогою фішингу російські спецслужби намагаються зібрати про українців усю можливу інформацію, в їхньому фокусі – персональні дані.

Для захисту своїх особистих прав, інтересів та даних варто дотримуватися правил безпечного використання мережі Інтернет, це: створення надійних паролів, захист інформації та періодична їх зміна; поінформованість про розповсюджені прийоми, які використовують злочинці для того, щоб розпізнавати їх; захист пристроїв, встановлення антивірусних програм; використання захищених мереж; перевірка своїх облікових записів; використання інструментів конфіденційності та безпеки Google чи інших браузерів.

Попри обмежені ресурси та можливості у сфері кібероборони, Україна активно зміцнює свою кіберстійкість, зокрема завдяки міжнародній підтримці та залученню фахівців з усього світу. З перших днів повномасштабного вторгнення уряд ініціював створення ІТ-армії України – спільноти волонтерів і кіберфахівців, яка координується під егідою Міністерства цифрової трансформації України.

У відповідь на масштабні кібератаки з боку Російської Федерації українська ІТ-спільнота здійснювала контркібероперації, спрямовані на російські державні та військові структури. Зокрема, ІТ-армія України проводила DDoS-атаки (які перевантажують сервери, створюючи надмірний трафік) та атаки типу “wiret”, що призводять до знищення або пошкодження даних. Серед основних цілей цих операцій були урядові установи Російської Федерації, медіаорганізації, фінансові структури, об’єкти оборонної промисловості, енергетичні мережі та транспортна інфраструктура, зокрема залізниці.

У межах глобальної протидії російській кіберагресії до ініціативи долучилися й незалежні хакерські угруповання та волонтери з різних країн світу. У результаті спільних дій було зламано та оприлюднено російські урядові й фінансові дані, включно з електронним листуванням, інформацією про банківську діяльність, енергетичне виробництво, пропагандистські кампанії, а також даними про військовослужбовців та співробітників Федеральної служби безпеки (ФСБ) [2].

Такі дії засвідчили формування нової форми цифрової солідарності, коли кіберфахівці, державні інституції та волонтери об’єдналися задля захисту інформаційного суверенітету України та протидії російській кіберагресії на глобальному рівні. [8, с.3].

Отже, в епоху стрімкого й активного розвитку інформаційних технологій вони стають невід’ємною частиною нашого повсякденного життя, робочих процесів і діяльності державних органів та бізнесу, а тому особливу увагу слід приділяти власній кібербезпеці. З упевненістю можна сказати, що кіберзлочини – це одна з основних проблем ХХІ ст., вирішення якої потребує сучасних методів, активних, рішучих заходів і своєчасного нормативного реагування. Це один з важливих пріоритетів нашої країни та світу.

Література

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінальний Кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Закон України Про основні засади забезпечення кібербезпеки України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 45, ст.403) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
4. Закон України Про інформацію (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 48, ст.650) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
5. Закон України Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Закон України Про національну безпеку України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> 7. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність від 23.11.2001 р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575
8. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. Звіт про кіберактивність РФ проти України, 2023.
9. Microsoft Threat Intelligence. Special Report: Ukraine – Cyber Operations in Hybrid War, 2022.
10. CERT-UA. Alert (No. 4385) – Detection of CaddyWiper Malware in Ukraine, 2022.
11. Війна Росії проти України: хронологія кібератак URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733549/EPRS_BRI\(2022\)733549_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733549/EPRS_BRI(2022)733549_XL.pdf)

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Ряшко О. В.

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 (з підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України),
Львівський державний університет внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

Проведення бойових дій на окремих територіях ускладнює стандартні процедури фіксування процесуальних дій у кримінальному провадженні. Крім того, окупація частини територій робить неможливим проведення стандартного розслідування кримінальних правопорушень. У відповідь на таку ситуацію вносять зміни до чинного законодавства, які регулюють та спрощують процедури розслідування у кримінальних провадженнях. Ці зміни мають за мету забезпечити ефективне розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, з урахуванням особливостей і обмежень, що виникають у зв'язку з реаліями та умовами війни на території держави [1, с. 237].

Така ситуація вимагає вибору оптимального шляху розвитку процесу, пошуку нових та вдосконалення існуючих порядків кримінального провадження, що мають забезпечити захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

У першу чергу, специфіка правового регулювання здійснення кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів обумовлена тим, що разом із нормами, характерними для регулювання правовідносин в умовах нормальної життєдіяльності, до нормативної компоненти правового регулювання включаються надзвичайні закони. Вони встановлюють не тільки специфічні засоби та механізми правового регулювання, але й мають свою специфіку щодо дії у просторі, часі та за колом осіб [2, с. 98].

До певного часу норма щодо початку досудового розслідування була імперативною. Наразі, якщо дізнавач, слідчий, прокурор не мають технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань, то посадовою особою вноситься постанова про початок досудового розслідування, яка має містити у собі ту саму інформацію, що вноситься до реєстру. У невідкладних випадках до винесення постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду). При цьому всі проведені процесуальні дії мають бути зафіксованими відповідними документами та засобами технічного фіксування (за можливості). Якщо під час проведення оперативних заходів відсутня можливість скласти відповідні документи, або зафіксувати її хід певними технічними засобами, то у такому випадку слідчі дії мають фіксуватися доступними технічними засобами та у подальшому, не пізніше 72 годин з моменту завершення таких слідчих дій мають бути складені відповідні протоколи. За першої можливості інформація щодо розпочатого кримінального провадження має бути внесена до реєстру.

Результати проведення слідчих (розшукових) дій мають бути зафіксовані за допомогою процесуальних документів або технічних засобів. Виключенням є неможливість фіксування за допомогою ТЗ з технічних причин. У разі відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення СРД чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами. У такому випадку протокол складається не пізніше 72 годин з моменту їх завершення. За п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, обшук чи огляд житла можуть проводитися без залучення понять у разі потенційної небезпеки для їхнього життя чи здоров'я. Проте в такому випадку має проводитися безперервний відеозапис за допомогою доступних технічних засобів.

У разі об'єктивної відсутності можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень та обрання запобіжного заходу строком до 30 днів такі повноваження мають виконуватися відповідним керівником органу прокуратури за клопотанням слідчого чи прокурора. При цьому за ч. 2 ст. 615 КПК строк дії ухвали слідчого судді чи постанови керівника органу прокуратури може бути продовжений до місяця керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням слідчого чи прокурора. До того ж, строк може продовжуватися неодноразово у межах строку досудового розслідування.

У такому випадку виникає небезпека упередженості та зловживання повноваженнями відповідним керівником органу прокуратури. Можливо, варто було запровадити процедуру подальшого підтвердження слідчим суддею правомірності такого рішення за першої можливості або після припинення чи скасування воєнного стану? Варто зазначити, що таке

можливо застосувати лише щодо виключного переліку злочинів або у виняткових обставинах щодо тяжких чи особливо тяжких злочинів, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваної особи.

Окрім затримання особи в порядку ст. 208 КПК України (особу застали під час вчинення або замаху на злочин, особа щойно вчинила злочин, є пряма небезпека втечі особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення), під час воєнного стану дозволяється проводити таке затримання у разі виникнення підстав, що вказують на потенційну втечу підозрюваної особи. У такому випадку затримання відбувається уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді чи постанови керівника органу прокуратури. При цьому строк тримання такої особи збільшено до 260 годин з моменту затримання. Не пізніше цього строку підозрювана особа має бути доставлена до суду або керівника органу прокуратури для вирішення питання про обрання для неї запобіжного заходу або звільнена. Тобто строк затримання складає трохи менше 11 діб, що досить багато як для запобіжного заходу. Виникає питання доцільності такого строку, яке наразі залишається відкритим [3].

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 615 КПК України, у разі відсутності технічної можливості вчинити певні процесуальні дії у строки, передбачені КПК України, вони мають бути вчинені невідкладно за першої можливості, але не пізніше, ніж через 15 днів після припинення чи скасування воєнного стану.

Згідно з ч. 11 ст. 615 КПК, показання, які були отримані в ході допиту потерпілого, свідка чи підозрюваного, можуть бути використані як доказ у суді. Проте лише за умови фіксації його ходу та результатів доступними засобами відеофіксації, тобто може бути достатньо навіть мобільного телефону. При цьому під час допиту підозрюваного обов'язково має бути присутній захисник. Як можна побачити, законодавець трохи відійшов від принципу безпосередності дослідження доказів, закріпленого в ст. 23 КПК. Та зважаючи на умови воєнного стану, таке положення можна назвати «золотою серединою» в контексті дотримання основних засад кримінального провадження.

За неможливості подальшого проведення, закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру чи про звільнення від кримінальної відповідальності строк досудового розслідування зупиняється на підставі вмотивованої постанови прокурора з викладенням обставин. При цьому строки поновлюються у випадку, якщо такі обставини припинили існувати.

Крім того, до постановлення відповідної постанови прокурор має вирішити питання продовження строку тримання особи під вартою. Варто

також звернути увагу, що у нинішній редакції КПК України передбачена процедура відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження в умовах воєнного стану (ст. 615-1), а також можливість скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період (ст. 616).

Таким чином, здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану передбачає суттєве збільшення процесуальних можливостей сторони обвинувачення та спрощення ряду процедур. Збирання доказів та оформлення процесуальних рішень здійснюються з дотриманням загальних норм та з обов'язковим використанням технічних засобів.

Література

1. В.В. Топчій. Особливості здійснення та реалізації кримінального провадження в умовах воєнного стану. Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2024. Вип. 2(15). С. 233-242

2. Тетерятник Г.К. Окремі питання правового регулювання кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимах. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 48. С. 98-101

3. Вішевик Н. Воєнні трансформації КПК України. Юридична газета онлайн. № 4 (758). 22.02.2022. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/voenni-transformaciyi-kpk-ukrayini.html>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-36>

ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ТА НА ОТРИМАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ – ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ, ПОРОДЖЕНІ ПРАВОВИМ РЕЖИМОМ ВОЄННОГО СТАНУ

Савинський С. М.

аспірант

Інститут держави і права імені В.М. Корецького

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Право на справедливий суд та право на правовий захист – це не просто юридичні категорії. Це дві з ключових гарантій демократичної держави. Це те, що відділяє правову державу від тоталітарних утворень, де суд перетворюється на каральний інструмент у руках деспота.

Право на справедливий суд передбачає, що кожна особа має можливість захищати свої права, свободи та інтереси у незалежному, безсторонньому та компетентному суді. Структурними елементами права на справедливий суд, зокрема є: доступ до правосуддя, розгляд справи упродовж розумного строку, публічність судового процесу, рівність сторін перед судом, обов'язковість виконання судового рішення тощо.

У Конституції це право закріплене у статті 55, яка містить загальне положення: «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» [1]. Як роз'яснив Конституційний Суд України у Рішенні від 25 грудня 1997 року, при тлумачення цієї статті її зміст необхідно розуміти таким чином, що, кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку [2]. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод.

Право на правову допомогу передбачає, що кожна особа має можливість отримати кваліфіковану юридичну допомогу для ефективного захисту своїх прав та інтересів, включаючи представництво в суді, складання процесуальних документів, консультації тощо. Особливо важливо, що у певних випадках (наприклад, у кримінальних справах або для малозабезпечених осіб) така допомога надається безоплатно за рахунок держави.

Цьому праву присвячена стаття 59 Конституції України. Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [1]. Первісна редакція цієї статті також містила частину другу, згідно з якою встановлювалася певна монополія адвокатури на надання правової допомоги. Зміст статті 59 неодноразово ставав предметом офіційного тлумачення Конституційного Суду України, який у своїх рішеннях розкрив глибину й універсальність цього права.

У справі громадянина Солдатов (Рішення Конституційного Суду України від 16.10.2000 р., № 13-рп/2000) [3] Суд розглядав питання про право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного на вибір захисника. Конституційний Суд дійшов висновку, що положення частини першої статті 59 Конституції України «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» слід розуміти як конституційне право вказаних осіб на вільний вибір захисника не лише з кола осіб, які є адвокатами за професією. Це означає, що як захисники можуть виступати також інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Таким чином, Суд підтвердив, що держава не може обмежувати це право, надаючи особі можливість залучати до захисту ширше коло правників.

У справі громадянина Голованя І.В. (Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009.) розглядалося питання прав свідка на правову допомогу під час допиту та надання пояснень в органах влади. Поняття «кожен» охоплює всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Здійснення права на правову допомогу засноване на дотриманні принципів рівності всіх перед законом та відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [4].

З початку повномасштабної агресії Російської Федерації 24 лютого 2022 року в Україні було введено правовий режим воєнного стану, про що негайно було повідомлено міжнародні організації. В результаті цього держава скористалася правом на дерогацію згідно зі статтею 15 Європейської конвенції з прав людини, направивши відповідну ноту Генеральному секретарю Ради Європи [5]. Це було вимушене рішення, яке передбачало тимчасове обмеження певних прав.

Конституція України чітко визначає умови, за яких можуть вводитися обмеження прав і свобод. Згідно з статтею 64, конституційні права можуть бути тимчасово обмежені лише в умовах воєнного або надзвичайного стану, і такі обмеження повинні мати чітко встановлений строк [1]. Крім того, Конституція визначає перелік прав, які не підлягають жодним обмеженням в жодних обставинах. До цих прав належать: право на рівність, право на громадянство, право на життя, гідність і свободу, а також основні гарантії правосуддя, такі як презумпція невинуватості, право на справедливий суд і право на захист.

Таким чином, Основний Закон встановлює непорушний стандарт, захищаючи «ядро» фундаментальних свобод – прав, без яких неможливе гідне існування людини. Цей підхід повністю узгоджується з ключовими міжнародними стандартами, що закріплені в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (стаття 4) [5], Європейській конвенції з прав людини (стаття 15) [6].

В умовах воєнного стану правова система України зіткнулася з безпрецедентними викликами, які створюють ризики для дотримання права на справедливий суд та ефективний правовий захист. Незважаючи на це, судова влада продовжує функціонувати. Рада суддів України у своєму рішенні № 9 від 24 лютого 2022 року наголосила, що робота судів не може бути припинена, адже конституційне право людини на судовий захист не підлягає обмеженню навіть за таких обставин [7]. Проте реалії війни вносять свої корективи.

Яскравим прикладом порушення фундаментального права людини на правовий захист є розгляд справ про притягнення до адміністративної

відповідальності за статтями 210 (Порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку) та 210-1 (Порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію) КУпАП [8]. Ключова проблема полягає в порушенні права на захист, коли особу не повідомляють належним чином про час і місце розгляду справи. Це позбавляє її базових можливостей, зокрема підготувати свою позицію, зібрати докази та залучити адвоката для отримання професійної правової допомоги. Практика Верховного суду сформувала усталений правовий висновок відповідно до якого несвоєчасне повідомлення або неповідомлення особи про час і місце розгляду справи є підставою для визнання постанови у справі про адміністративне правопорушення неправомірною як такої, що винесена з порушенням установленної процедури. Вказаний висновок, зокрема у постанові від від 30.09.2019 року у справі №591/2794/17 [9].

Окрім того сам правовий режим воєнного стану та активні бойові дії становлять великий виклик. Навантаження на суди суттєво зросло. Через бойові дії та окупацію частина судів була змушена припинити роботу або була зруйнована. Станом на осінь 2024 року понад 140 будівель судів зазнали пошкоджень або були повністю зруйновані, що призвело до передачі справ до інших судів і, як наслідок, до їх перевантаження [10].

Судова та правнича спільнота зазнає непоправних втрат. З початку повномасштабного вторгнення десятки суддів та адвокатів долучилися до лав Збройних сил України. Серед них є ті, хто віддав своє життя. Українська Національна Асоціація Адвокатів регулярно повідомляє про адвокатів, які загинули, захищаючи Україну [11].

Безпека учасників процесу є пріоритетом. На підставі рекомендацій Ради суддів України від 2 березня 2022 року, голови судів видали накази, які регламентують дії під час повітряних тривог. Відповідно до них проведення очних судових засідань зупиняється, а всі учасники судового процесу зобов'язані пройти до найближчого укриття [12]. Хоча це є вимушеним та необхідним заходом, він призводить до постійних відкладань засідань та затягування розгляду справ, що також впливає на право особи на розумні строки судового провадження. Незважаючи на, регламентовані кроки безпеки, на практиці здебільшого в приміщеннях судів і неподалік відсутні укриття, що позбавляє затверджені алгоритми дій під час сигналів повітряної тривоги будь-якої ефективності та сенсу [13].

Таким чином, обставини сьогодення змушують систему українського правосуддя робити вибір між виживанням та справедливістю. Кожен знищений суд, кожне відкладене через тривогу засідання – це цегла, вирвана з фундаменту прав людини. Але навіть у цьому хаосі є світло – незламність українських захисників та правників.

Література

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (дата звернення: 20.10.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням за зверненнями жителів міста Жовті Води щодо офіційного тлумачення положень статей 55, 64, 124 Конституції України: Рішення від 25.12.1997 № 9-зп (дата звернення: 20.10.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатов Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу): Рішення від 16.10.2000 р. № 13-рп/2000 (дата звернення: 20.10.2025) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v013p710-00>.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу): Рішення від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009 (дата звернення: 20.10.2025) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text>.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 (дата звернення: 20.10.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 (дата звернення: 20.10.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
7. Рішення Ради суддів України від 24 лютого 2022 року № 9. (дата звернення: 20.10.2025). URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/news/risenna-rsu-no9-vid-240222-2de02988e4.pdf>.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон УРСР від 07.12.1984 № 8073-X. (дата звернення: 20.10.2025).URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
9. Вердиктум. LiGazakon. Постанова Верховного Суду від 30 вересня 2019 року. справа № 591/2794/17 (дата звернення: 20.10.2025). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/84621831>.
10. Аналітична довідка про пошкоджені та зруйновані приміщення судів. Державна судово адміністрація України. (дата звернення: 20.10.2025). URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/courts_buildings/1696307/.
11. Сумна звістка. Національна асоціація адвокатів України. (дата звернення: 20.10.2025). URL: <https://unba.org.ua/news/category/401-sumna-zvistka.html>.
12. Рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану : Рішення Ради суддів України від 02.03.2022. (дата звернення: 20.10.2025). URL:

<https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu>.

13. Шепель Д. Робота судів в умовах воєнного стану//JustTalk. 20.04.2022. (дата звернення: 20.10.2025). URL: https://justtalk.com.ua/post/robota-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu?utm_source=chatgpt.com

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-37>

ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ ЯК ФОРМА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Саух А. С.

аспірант,

Науковий керівник: Пилипенко В. П.

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
проректор із наукової роботи,*

*Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Права людини в Україні закріплені в Конституції України та є основоположними для інших законодавчих актів держави і включають широкий спектр громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав. До основних прав належать право на життя, свободу та особисту недоторканність, свободу слова, пересування, власності, а також право на охорону здоров'я, освіту, працю та достатній життєвий рівень [1].

Право людини на свободу означає невід'ємне право на фізичну недоторканність, особистий вибір та вільний розвиток, що включає свободу думки, слова, пересування, совісті, зборів та асоціацій [2]. Ніхто не може позбавити іншу особу свободи без рішення компетентних органів. Це право може бути обмежене лише законом в інтересах національної безпеки, громадського порядку, захисту прав інших людей тощо.

Воєнний стан, що триває з 24 лютого 2022 року дійсно може призвести до порушення прав людини, після чого в умовах конфлікту або надзвичайного стану держави можуть здійснювати заходи, які обмежують основні свободи. Це підкреслює важливість наявності ефективних міжнародних механізмів захисту прав людини.

Відповідно до Протоколу № 4 до Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, ніхто не може бути висланий з

території держави, громадянином якого він є й жодному громадянину не може бути заборонений в'їзд на територію своєї держави [3].

Застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту прав дітей під час збройних конфліктів має на меті захистити найуразливішу категорію населення від небезпек, травм і зловживань, пов'язаних зі збройними конфліктами. Війна та збройні конфлікти створюють надзвичайно важкі умови для дітей, відчиняють двері до безжального насилля, втрати батьків, розлуки з сім'єю, психологічного травматизму, вимушеної експлуатації та злочинів проти людяності.

Повномасштабне вторгнення рф в Україну в лютому 2022 року є новим етапом міжнародного збройного конфлікту, який триває з лютого 2014 року. Таке вторгнення спричинило низку подій та вчинків, які зосереджують на собі увагу спеціалістів з різних галузей права. Агресивні дії з боку росії супроводжуються безпрецедентними масштабами незаконної депортації та переміщення цивільного населення, зокрема, дітей. Протягом останніх двох років, ці незаконні дії продовжуються по цей день абсолютно безкарно. Влада росії стверджує, що українські діти виїжджають на територію рф добровільно, хоча насправді їх обмежують в праві повернення та піддають психологічному примусу. Влада агресора маніпулює термінами, які застосовує в своїх публічних заявах, які є хибними та оманливими.

Російська влада цілеспрямовано змінила законодавчі процедури щодо прискорення отримання українським дітьми громадянства росії та значно спростила процедуру їх усиновлення та набуття над ними опіки. Такі дії росії можуть свідчити про існування окремого плану щодо українських дітей, який не обмежується виключно фізичною депортацією.

Примусова депортація дітей та подальше «всиновлення» українських дітей нерозривні від так званого «перевиховання»: дітям які були насильно вивезенні з окупованих територій нав'язують російську ідентичність, переконують в «рятівній місії» росії у війні проти України, викладають викривлену історію, створюють умови в яких вони не мають права проявляти свою українську ідентичність, а тих хто продовжує це робити піддають залякуванням та тиску.

На сьогодні таке насильницьке переміщення дітей до росії вже є предметом розслідування Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду. Дана справа розслідується як воєнний злочин депортації, що передбачений статтею 8 Статуту Міжнародного кримінального суду [4]. Суд також видав ордер на арешт володимира путіна та марії львової-белової, як головних обвинувачених у цьому злочині. Проте, офіс Генерального Прокурора України, інші українські та міжнародні організації, науковці та юристи-практики вважають, що наявні обставини та факти можуть свідчити, що переміщення українських дітей до росії має ознаки не воєнного злочину, а злочину геноциду шляхом депортації.

Відповідно до статті 7 Римського статуту міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року «депортація або насильницьке переміщення населення» належить до числа злочинів проти людяності й тягне за собою міжнародну кримінальну відповідальність [4].

Депортація – це примусове виселення особи, групи осіб або цілого народу з їхнього місця постійного проживання. Це може бути як покарання (кримінальне чи адміністративне), так і частина національної політики, коли людей примусово переселяють в іншу країну або в іншу місцевість. На відміну від евакуації, депортація є актом примусу, що порушує права та свободи, і держава, яка депортує, не гарантує повернення.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» «депортація дитини – переміщення дитини, із застосуванням або без застосування насильства, що здійснюється державою, визнаною Верховною Радою України державою-агресором та/або державою-окупантом, шляхом виселення та/або вчинення інших примусових дій, у тому числі за відсутності усвідомленої згоди дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити, та усвідомленої згоди батьків або інших законних представників дитини, щодо переміщення дитини з території України, на якій вона законно перебуває (перебувала), на територію держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором та/або державою-окупантом, або на територію третіх країн, за відсутності підстав, що передбачені законами України та/або допускаються міжнародним правом» [5].

Права людини у всіх їх проявах є універсальними та невід’ємними, і їх захист є основним завданням не лише окремої держави, а й міжнародного співтовариства. У військових конфліктах, коли порушуються основні права та свободи, особливо дітей, важливі для міжнародних організацій, таких як ООН, а також гуманітарних організацій, які зобов’язані активно захищати права людини, надаючи допомогу жертвам конфліктів і висвітлюючи порушення. Повага до прав людини під час війни дозволяє зберегти людську гідність та запобігти подальшим негативним наслідкам.

Усвідомлення цього важливо для ефективного розвитку та реалізації міжнародних механізмів захисту прав людини. Поліпшення співпраці між державами та міжнародними організаціями є кроком до подолання цих викликів та забезпечення більш ефективного захисту прав людини на глобальному рівні.

У цей складний період, коли боротьба українського народу посилюється проти збройної агресії російської федерації, спостерігається зростаюча жорстокість з боку противника, яку слід належним чином оцінити. На сьогоднішній день можна стверджувати, що дії збройних сил рф не обмежуються лише актами агресії, але мають систематичний та послідовний характер в спробі знищити український народ, його

ідентичність, право на самовизначення та саморозвиток. Захист прав людини в цей період війни виходить на перший план та стає виключним завданням для України та міжнародного співтовариства.

Література

1. Конституція України від 28.06.1998 р.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Загальна декларація прав людини 1948 р. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Протокол № 4 від 16.09.1963 р. до Європейської конвенції з прав людини від 04.11.1950 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059#Text
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
5. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-38>

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПЕРЕВІЗНИКА ПЕРЕД ПАСАЖИРОМ

Сірко Р. Б.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ПВНЗ «Європейський університет»
м. Київ, Україна*

Однією з ключових гарантій реалізації прав людини у сфері транспортних перевезень є забезпечення належного рівня безпеки пасажирів і відшкодування шкоди у разі заподіяння їм збитків під час поїздки. В умовах зростання інтенсивності транспортних потоків і підвищення ризиків дорожньо-транспортних пригод особливого значення набуває цивільно-правове регулювання страхування відповідальності перевізника перед пасажиром.

Сутність страхування відповідальності полягає в тому, що, згідно з умовами договору, страховик приймає на себе зобов'язання відшкодувати збитки, заподіяні страхувальником третім особам. Зі сказаного випливає, що договір страхування цивільної відповідальності відіграє важливу роль не лише для страхувальника, але й для потерпілих осіб, оскільки відшкодування заподіяних останнім збитків проводиться за рахунок коштів

страхових компаній. Таким чином, за допомогою договору страхування цивільної відповідальності страхувальник уберігає себе від майнових стягнень (або суттєво зменшує їх розмір), що можуть бути застосовані до нього внаслідок його недбалості, або фактів, що тягнуть за собою відповідальність страхувальника перед третіми особами [1, с. 5].

Договір страхування відповідальності перевізника перед пасажиром належить до категорії договорів страхування відповідальності, передбачених главою 67 Цивільного кодексу України [2]. Його метою є захист майнових інтересів перевізника у випадку настання цивільно-правової відповідальності перед пасажиром за шкоду, заподіяну їх життю, здоров'ю або майну внаслідок дорожньо-транспортної пригоди чи іншої події, пов'язаної з перевезенням.

Про негативні наслідки цивільно-правової відповідальності Приленський І.Г., зазначає, що для правопорушника у цивільно-правових відносинах, тобто боржника, негативним наслідком є його цивільно-правова відповідальність, відповідно до якої до порушника в інтересах зацікавленої особи, тобто кредитора, застосовуються встановлені законом або умовами договору санкції майнового характеру у вигляді відшкодування збитків, виплати неустойки або пені, штрафних санкцій тощо. Для застосування зазначених санкцій, передбачених цивільно-правовою відповідальністю, підставами виступають відповідні норми права і складу правопорушення. Зокрема, відповідно до положень законодавства такими підставами є: протиправна поведінка осіб, учасників цивільних правовідносин; негативний результат у вигляді завдання шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і настанням шкоди; вина особи, яка вчинила протиправні дії, що призвели до заподіяння шкоди [3, с. 46].

Таким чином, за своєю суттю договір страхування повинен мати тристоронній ефект: страховик приймає на себе ризик настання обов'язку перевізника відшкодувати шкоду пасажирів; перевізник сплачує страхові платежі; а пасажир є потенційним вигодонабувачем, який отримує страхову виплату у разі настання страхового випадку. Таким чином, договір одночасно виконує компенсаційну, гарантійну й превентивну функції.

Відмітимо, також, що основними засадами регулювання договору страхування визначені Цивільним кодексом України [2], Законом України «Про страхування» [4], Законом України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [5], а також спеціальними актами, що стосуються транспортної діяльності. Зокрема, згідно зі статтею 1187 ЦК України, джерело підвищеної небезпеки (у тому числі транспортний засіб) створює підвищену відповідальність його власника або перевізника перед третіми особами [2]. Саме тому законодавець встановлює обов'язковість страхування цивільно-правової відповідальності перевізників.

Відмітимо, що сторонами договору є страховик (страхова компанія, що має ліцензію на здійснення відповідного виду страхування) і перевізник –

суб'єкт господарювання, який здійснює перевезення пасажирів на комерційній або регулярній основі. Предметом договору виступає майновий інтерес перевізника, пов'язаний із ризиком настання його цивільної відповідальності за заподіяну шкоду пасажирам.

Страховий випадок у даному контексті – це подія, внаслідок якої пасажир отримав тілесні ушкодження, загинув або зазнав майнових збитків у процесі перевезення (включно з посадкою, висадкою та перебуванням у транспортному засобі). Обсяг відповідальності страховика визначається договором, але не може бути нижчим за мінімальні стандарти, встановлені урядом.

Визначимо, що видом відповідальності перевізника, що підлягає страхуванню є цивільно-правова відповідальність перевізника перед пасажиром, що може виникати у трьох формах:

1. відповідальність за шкоду життю чи здоров'ю пасажирів (наприклад, смерть або травмування внаслідок аварії);

2. відповідальність за пошкодження або втрату багажу та речей пасажирів;

3. відповідальність за затримку перевезення, якщо вона спричинила збитки пасажирів.

Кожен із цих видів цивільно-правової відповідальності охоплюється договором страхування у різному обсязі, а страхові тарифи встановлюються залежно від рівня ризику, типу транспорту (автомобільного, залізничного, авіаційного, морського) та тривалості перевезення.

Відповідно до Закону України «Про транспорт» [6] та спеціальних транспортних кодексів, пасажир має право на відшкодування шкоди, заподіяної його життю, здоров'ю чи майну під час перевезення, незалежно від вини перевізника. Наявність договору страхування забезпечує реальне виконання цього права навіть у разі неплатоспроможності перевізника.

У разі настання страхового випадку пасажир або його представники звертаються безпосередньо до страховика із заявою про виплату. Страховик зобов'язаний провести розслідування обставин події та здійснити виплату у визначений строк. Розмір компенсації може покривати витрати на лікування, реабілітацію, моральну шкоду, а у разі смерті пасажирів – виплату сім'ї або спадкоємцям.

Таким чином, договір страхування відповідальності перевізника перед пасажиром є важливим елементом системи захисту прав людини у сфері транспорту. Його належне функціонування забезпечує баланс інтересів перевізників, пасажирів і держави, сприяє підвищенню безпеки перевезень і формує довіру до транспортної інфраструктури.

Сучасний етап розвитку правової системи України вимагає вдосконалення механізмів цивільно-правового регулювання у цій сфері, приведення їх у відповідність до європейських стандартів та забезпечення ефективного захисту пасажирів як споживачів транспортних послуг.

Література

1. Никифорак В.М. Договір страхування відповідальності. Чернівці : Пута. 2002. 248 с. URL. <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2939/Monografija.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Приленський І.Г. Особливості цивільно-правової відповідальності пасажирів за договором перевезення повітряним транспортом в Україні. *Часопис цивілістики*. 2022. Вип. 43. С. 46-51. URL. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a5b3aa38-bb7f-4272-b09b-3307631bb4a5/content>
4. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 р. №1909. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. №№ 12-13. Ст.28. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>
5. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від *Відомості Верховної Ради*. 2024. №№ 37, 38. Ст. 238. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3720-20#Text>
6. Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 р. №232/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 51. Ст. 446. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-39>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙ КОНТРАБАНДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ЗБРОЇ

Фещин І. І.

*здобувач вищої освіти факультету правоохоронної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960)*

*м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0009-0003-4478-2884*

Ніколаєнко Т. Б.

*доктор юридичних наук, професор, полковник юстиції,
професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної
діяльності, Національна академія Державної прикордонної служби
України імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960)*

*м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0002-4587-2561*

Незаконне переміщення предметів культурної спадщини та зброї є кримінальним правопорушенням, що за рівнем суспільної небезпеки

посягає одночасно як на публічні інтереси держави, колективні права спільнот, так і на збереження культурної спадщини й безпеку громадян, що вимагає у свою чергу від законотворця та правозастосувача мати і розуміти чіткі критерії визначення предмета такого правопорушення, меж відповідальності за його вчинення та чітко унормовані ознак такого правопорушення.

Релевантність дослідження посилюється водночас розвитком цифрових ринків, логістичних ланцюгів і платформ торгівлі, де походження та статус речей маскуються, а доказування автентичності й походження ускладнюється експертними та процесуальними факторами. У цих умовах правозастосувач потребує передбачуваних орієнтирів кваліфікації, які забезпечують однаковість судової практики, пропорційність санкцій і реальний превентивний ефект.

Однією з найбільш обговорюваних проблем у сфері протидії контрабанді у цілому є питання співвідношення загальних та спеціальних норм, що регулюють відповідальність за вчинення контрабандних дій. Відповідно до положень ст. 201-201⁴ Кримінального кодексу України контрабанда культурних цінностей та зброї кваліфікується за ст. 201 КК, інші види контрабанди – як контрабанда лісоматеріалів, товарів та підакцизних товарів, регулюються іншими нормами, як: ст. 201¹, 201³, 201⁴ [1]. Такий підхід створює ризик появи казуїстичних рішень при кваліфікації вказаних кримінальних правопорушень, адже, з однієї сторони, немає загальної норми, яка б визначала поняття та ознаки контрабанди як кримінального правопорушення та водночас є кілька норм, які дублюють одна одну чи навіть суперечать між собою у визначеності поняття контрабанди та її ознак. Невідповідність у систематизації норм негативно впливає на єдність кримінально-правового підходу, що може призвести до неоднозначних судових рішень [2].

Крім цього, як зазначає Т. Б. Ніколаєнко, суперечливий є і опис способів учинення кримінального правопорушення як: «переміщення предметів поза митним контролем» та «переміщення предметів з приховуванням від митного контролю». Ці поняття та їх розуміння станом на сьогодні дублюються в положеннях як Кримінального кодексу України, так і Митного кодексу України. Таке положення створює колізію норм і порушує правила законодавчої техніки [3]. Крім того, чинна редакція ст. 201-201⁴ Кримінального кодексу України не охоплює дії, які спрямовані на підготовку до переміщення, хоча практика показує, що культурні раритети й зброя часто накопичуються у прикордонні, розкомплектовуються і вивозяться партіями, тож злочин фактично завершується ще до фізичного перетину кордону.

Окремий виклик у цій ситуації становить ідентифікація культурної цінності. Переліки предметів культурних цінностей, які затверджені постановою Кабміну України ще у 2002 році [4] в умовах сьогодення не встигають за ринковою динамікою. Новітні твори чи етнографічні предмети часто залишаються «поза кадром», і слідчий вимушений покладатися на

експертів, які нерідко оцінюють предмет культурної спадщини уже після його вилучення за кордоном. Відтак довести «історико-культурну значущість» у моменті затримання контрабанди проблематично, а без його наявності кваліфікація контрабанди культурних цінностей за ст. 201 Кримінального кодексу так би мовити «провисає». Аналогічно стосується і контрабанди зброї. За своїми конструктивними особливостями елементи зброї схожі з іншими деталями (затворні рами, магазини), які можуть легально переміщуватися як «залізяччя», якщо експертиза не встановить придатності до стрільби [2, с.101].

Не менш дискусійними є питання вартісної складової контрабанди. Чинним законодавством не встановлено ані мінімального, ані значного розміру вказаного виду контрабанди. Якщо вести мову про товари чи підакцизні товари, навіть лісоматеріали, то законодавець це питання не обійшов стороною. Зрозуміло, що музейний експонат, як і одиничний артефакт може мати не стільки велику вартість у грошовому еквіваленті, як вагоме культурне, а не ринкове значення. Проте контрабанда раритетної ікони або холодної зброї, наприклад XVII століття має розглядатися з точки зору його культурної цінності. Якщо вести мову про сучасну зброю, то розмір/вартість такого предмета має також враховуватись при призначенні покарання. Наявність такої ситуації створює дисбаланс принципам справедливості покарання [2, с.102].

Для контрабанди культурних цінностей та зброї особливо актуальним є питання обґрунтованості встановлення порогу відповідальності, адже ці діяння, як правило, мають високий рівень суспільної небезпечності, що обґрунтовує необхідність більш жорсткішого ставлення до винних осіб. Відзначимо, що застосування санкцій за контрабанду культурних цінностей та зброї має враховувати особливості економічного розрахунку збитків, завданих державі. При розрахункові шкоди особа може бути позбавлена можливості скористатися судовим вибором щодо призначення штрафу, адже законодавець встановлює конкретні розміри штрафних санкцій, що не завжди відображають реальну величину завданої шкоди. Так, при застосуванні ст. 201³ Кримінального кодексу України встановлено, що розмір штрафу не може бути меншим за розмір завданої майнової шкоди, що визначається не загальною вартістю контрабандних товарів, а сумою несплачених митних платежів та ПДВ [1]. Це створює додаткові труднощі при визначенні адекватного покарання для осіб, які займаються контрабандою культурних цінностей, оскільки саме ці об'єкти мають особливий статус з точки зору державної охорони спадщини.

Не менш актуальним є питання альтернативності санкцій, передбачених у законодавстві. Деякі науковці висловлювали думку, що замість застосування виключно штрафних санкцій до доцільним було б застосування комплексних заходів, що включають конфіскацію не тільки контрабандних предметів, а й засобів їх перевезення, а також обмеження права на виїзд за кордон. Такий підхід міг би забезпечити більш ефективне стримування злочинців та зменшення соціальних витрат від протиправної

діяльності [5]. При цьому необхідно враховувати, що застосування таких заходів має відповідати принципам гуманізму та прав людини, що є важливим аспектом сучасної кримінально-правової доктрини.

У контексті сучасних викликів для державної безпеки та збереження культурної спадщини, питання кримінально-правової кваліфікації контрабанди культурних цінностей та зброї набуває особливої актуальності. Ретельний аналіз законодавчих змін та пропозицій щодо удосконалення положень Кримінального кодексу дозволяє зробити висновок, що існуюча правова норма потребує системної редакції, що дозволить уникнути казуїстичних рішень та забезпечити справедливість судової практики. Лише комплексний підхід до проблематики контрабанди дозволить забезпечити належний рівень захисту державних інтересів, збереження культурної спадщини та підвищення ефективності кримінально-правового регулювання в Україні.

Отже, проблемні питання кваліфікації контрабанди культурних цінностей та зброї зосереджуються на конкуренції загальної та спеціальних кримінально-правових норм, невизначеності предмета кримінального правопорушення та недоліках конструювання об'єктивної сторони складу правопорушення. Дублювання способів учинення у КК і МК породжує колізію норм і ускладнює застосування правила про перевагу спеціальної норми над загальною. На рівні законодавчих змін доцільно: уніфікувати диспозиції шляхом бланкетного відсилання до митних дефініцій без тавтології; нормативно конкретизувати предмет кримінального правопорушення через імперативні критерії віднесення до «культурних цінностей» та «зброї» з опорою на стандартизовані експертні методики; розглянути необхідність унормування кваліфікуючої ознаки як «великий розмір» із урахуванням не лише ринкової вартості, а й культурної значущості та ризиків для публічної безпеки; запровадити усічений склад правопорушення шляхом перенесення моменту закінчення на стадію вчинення дій, безпосередньо спрямованих на переміщення (накопичення, розкомплектування, партійне формування).

Практична реалізація потребує гармонізації кримінально-правових і кримінально-процесуальних механізмів: встановлення доказових стандартів належності, допустимості та достовірності під час ідентифікації предмета злочину в моменті втручання; чіткого розмежування кваліфікації основних частин і комплектувальних елементів зброї; удосконалення диференціації відповідальності та індивідуалізації покарання. Доцільним є розширення застосування спеціальної конфіскації щодо предметів контрабанди та засобів їх переміщення, а також корекція санкцій у бік пропорційності з огляду на охоронювані кримінальним законом блага. Сукупність запропонованих рішень забезпечить внутрішню узгодженість складів злочину, єдність правозастосування та сталість судової практики щодо контрабанди культурних цінностей і зброї.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Забуга Ю.Ю., Михайліченко Т.О. Окремі аспекти реанімації товарної контрабанди. *Сучасна доктрина кримінального права в правовій системі України: поняття, джерела, значення, проблеми формування*: матеріали V міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 14 трав. 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 86–90.
3. Ніколаєнко Т. Б. Криміналізація контрабанди товарів: сучасні виклики. *Наукові дослідження*. 2024. Випуск 47. С.96-105.
4. Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України: наказ Міністерства культури України від 22.04.2002 № 258. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0571-02#Text>.
5. Бутін А. Чи потрібна криміналізація товарної контрабанди? : аналітично-консультативна робота. Київ, 2020. 18 с. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2020/%D0%A0%D0%A0_Goods_smuggling_1.pdf.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-40>

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТИ, НАУКИ ТА ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Фурса С. Я.

*доктор юридичних наук,
професор кафедри міжнародного та приватного права,
Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Фурса Є. І.

*кандидат юридичних наук,
професор кафедри міжнародного та приватного права,
Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

У важкий для України воєнний час слід говорити про ті виклики, з якими наша країна та її правова система стикається нині, а також зіткнеться після війни. Тому на питання про захист прав людини відповіді, насамперед, мають надати вчені, оскільки вони не зважаючи на війну продовжують

натхненно працювати і розвивати правову науку. Зокрема, з медіа можна довідатися, що книга перша оновленого Цивільного кодексу України знаходиться на фінішній прямій[1] і з цієї подією можна привітати колег. Тобто наукова думка не стоїть на місці і про це свідчать численні наукові праці українських науковців. Але, зазвичай, рапортувати про досягнення не варто, коли в нашій країні відбуваються процеси, що можуть нівелювати позитивні тенденції за рахунок впровадження не зовсім виправданих напрямків розвитку нашої правової системи. Так, авторська увага останнім часом була прикута до впровадження електронних технологій, зокрема, у нотаріальну діяльність, яка має істотний вплив на охорону прав людини. Небезпека такої практики може призвести до того, що індивідуальні інтереси конкретної особи потенційно можуть знецінюватися через те, що нотаріусів намагатимуться змусити працювати лише за встановленими “шаблонними” договорами, за електронними підписами, а не прислуховуватись до волевиявлення особи на посвідчення конкретного правочину. І такі тенденції також спостерігаються не тільки в нотаріаті, а й в цивільному судочинстві, виконавчому провадженні тощо.

Отже, проголошена загальна тема конференції про захист прав людини вимагає концептуального підходу до визначення напрямків розвитку правничої освіти і науки, які здійснюють істотний вплив на підготовку фахівців у галузі права. Ця широка тема передбачає необхідність подивитися на сферу захисту прав людини різнобічно. Банальне питання, а які навчальні заклади мають готувати правників із захисту прав людини і чи потрібно їх створювати? Звісно, у кожному навчальному закладі мають готуватися відповідні фахівці, але з урахуванням їх специфіки. Поділяючи навчальні заклади за їх спрямованістю на навчання фахівців для певної професійної діяльності ми можемо прийти до висновку про те, який ухил має робитися в навчальних програмах. Зокрема, сьогодні поліція виконує надскладне завдання розкриває серйозні злочини. Нині навіть пересічні громадяни мають певну уяву про методи їх діяльності, оскільки по телебаченню тиражуються серіали про специфіку такої професійної діяльності. Тому злочинці йдуть на вчинення кримінальних правопорушень не тільки свідомо, а й доволі підготовленими для того, щоб приховати сліди своєї злочинної діяльності. Отже, слідчі мають бути більш підготовленими, мати спеціальні знання для того, щоб розкрити злочин, не зважаючи на те, що злочинці будуть намагатися приховати докази. Тому поліція має випереджати злочинців в знаннях і фахових навичках.

В цьому зв'язку важливо підняти тему стандартів в навчанні і у відповідних видах професійної діяльності. Так, цікавою для аналізу є позиція фахівців, які підіймають проблемне питання щодо стандарту доказування у кримінальних провадженнях[2] і зроблені висновки заслуговують, як мінімум, на широке і концептуальне обговорення

фахівців. Однак, автори вважають, що із зроблених вузьких висновків слід підійти до глибокого усвідомлення тенденцій в правовій освіті, які викликають занепокоєння. Здається, що в багатьох випадках вчені вже погодилися з тезою про те, що все необхідно «стандартизувати» і зокрема, у кримінальному процесі [3, с. 132-139]. Так, існують дослідження на межі цивільного і кримінального процесів, де один з авторів пропонує спиратися на таку тезу: *«Що цікаво, ЄСПЛ у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» також говорить про те, що у випадку, коли рішення про конфіскацію було прийняте в результаті цивільного провадження in rem, яке стосувалося доходів від серйозних злочинів, стандарт «поза розумним сумнівом» не вимагається. Натомість стандарт «балансу ймовірностей» щодо доведення незаконного походження майна буде достатнім»* [4]. Важко усвідомити, до чого надалі дійде правова система України, якщо стандартизація продовжуватиме крокувати не тільки в освіті, а й у відповідних видах судочинства, зокрема, у цивільному, господарському, адміністративному і, особливо, у кримінальному. Достатньо вдуматися у відповідні категорії *«поза розумним сумнівом»* і *«баланс ймовірностей»*, щоб визначити їх правову сутність – це своєрідні припущення, які мають свідчити про якийсь відсоток впевненості в обвинуваченні. Але згідно ч. 3 ст. 62 Конституції України *«обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь»* [5]. Тобто позиції щодо «стандартизації» поділу припущень на види, а також доказування на базі вірогідності припущення, на нашу думку, є неприпустимим. Так ми дійдемо до певних двох сіток: з одного боку, кваліфікуватимуться припущення, а з іншого – покарання, які вимірюються роками, які відповідатимуть припущенням, а про докази і доводи можна буде забути... У цьому зв'язку, наведемо приклад із застосування логіки припущень, які можуть лягати в основу дій поліції щодо збирання доказів. Так, під час пожежі працівники поліції запитують у власника: «Ви когось підозрюєте у підпалі?». На відповідь «ні» має місце миттєвий висновок, отже це не підпал. На зауваження, що до пожежі було чути два вибухи та вони мали місце під час повітряної тривоги, відповідь була несподіваною, що це не докази. Цілком очевидно, що під час великої пожежі горять електричні кабелі, отже з позиції *«поза розумних сумнівів»* і *«балансу ймовірностей»* висновок не потребує зайвих коментарів – загорілася проводка.

Ні, будь-яких істотних претензій до такого висновку у період воєнного стану не має, але мають місце певні сумніви в його достовірності, оскільки варто розуміти, що у воєнний час всі державні установи працюють на межі можливого, тому варто подякувати пожежним, що вони добре виконали свою роботу, а поліція приїхали швидше, ніж пожежа була погашена.

Однак, причини займання реально ні хто не встановлював, оскільки потрібно було перевертати купу згорілих речей, де знайти у покрівлі сліди від уламків шафедів тощо, але знайти на стіні погорілі дроти не складно. Чи потрібно в такому випадку з'ясовувати, а чи не було в наявності підвищеної напруги, оскільки дроти не можуть горіти в п'ять годин ранку без будь-якої причини, коли люди сплять і не використовують потужну техніку...

Наведений приклад не так давно реально мав місце і він свідчить про те, що скрупульозного аналізу доказів не відбувається, навіть не допитуються свідки події. Тому можна припустити, а вчені мають робити відповідні гіпотези, а що європейські принципи доказування вже входять в сучасну українську практику? Доказом такої гіпотези можуть слугувати численні повідомлення в медіа про те, що багатьох високопосадовців і бізнесменів публічно затримували за отримання неправомірної вигоди, а про реальні вирокі інформації не надходило. Тому *«поза розумних сумнівів»* не вистачає кваліфікованих фахівців, які б належно зібрали докази і довели в суді вину конкретних осіб у вчиненні злочинів. Однак, апіорі, можна стверджувати, що надумані стандарти доведення суперечать Конституції України та не можуть задовольнити сучасні умови розкриття злочинів, наприклад, коли злочини мають місце в сфері електронних технологій, або в тих випадках, коли злочинець є правником і знає специфіку доказування тощо. Не зважаючи на це, тенденції до стандартизації відчуються й у інших напрямках розвитку правової науки і практики. Так, певними «стандартами» стають рішення Верховного Суду, на які мають орієнтуватися суди нижчих інстанцій, а також рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Але ж такі позиції судів не можна визнавати абсолютно правильними, оскільки сам Верховний Суд може змінити свою правову позицію у тій чи іншій категорії справ, а рішення можуть не враховувати вимоги законодавства України, оскільки вони залежать від обґрунтованості представлення позиції нашої держави в цьому суді. Але ж в кожній конкретній справі вирішуються права та інтереси, а іноді й долі людей. Тому про який принцип пропорційності може йтися у цивільному судочинстві, коли трудові права громадян відносять до малозначних і це не зважаючи на те, що ці права регламентовані в Конституції України. Так, у ст. 3 Конституції України акцент поставлений на правах і свободах людини та їх гарантіях, а не на інтересах сукупності людей як певної категорії. Отже, це положення Конституції України вимагає індивідуалізації людини і її справи, а не спрощеного порядку її розгляду і шаблонного відношення до її прав та інтересів в суді. Так, в цьому контексті парадоксальним виглядає звернення Верховного Суду до ЄСПЛ за консультативним висновком по справі, яка розглядалася судами України в порядку спрощеного провадження. Певні тенденції спостерігаються в судовій практиці і в науці вже пропонується вводити таку навчальну дисципліну як “Прецедентне

право”, хоча наша держава на конституційному рівні встановила пріоритет закону і лише у певних виняткових ситуаціях допускає застосування принципу верховенства права (ст.10 ЦПК). Не зважаючи на те, що принцип верховенства права вже визначений у Конституції України і багатьох інших нормативних актах, його правове значення та механізм застосування вже давно перестали бути популярним для дослідження вчених. Більше того, окремі вчені неофіційно називають такий принцип абстрактним тощо.

Наведені обставини ставлять перед вченими і викладачами певні завдання щодо сприйняття наведених та інших прикладів і їх застосування в навчальному процесі, де вистає своїх проблемних питань із стандартизацією. До чого зводиться стандартизація – до усереднення і вироблення «срезкових» показників. Наведемо лише декілька прикладів, через які авторам довелося пройти. Так, в одному з вищих навчальних закладів освіти (ВНЗ) вимагалось на титульному аркуші після назви ВНЗ зазначати буквально такого суб’єкта (наведемо дослівно): «Система забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти *сертифікована на відповідність ДСТУ ISO 9001:2015 / ISO 9001:2015*, а потім назву кафедри. На зауваження, що система не може асоціюватися з реальним суб’єктом, який є в наявності у ВНЗ, ні хто не реагував.

Якщо подивитися на стандарти в освітній діяльності, то за всілякими компетентностями: інтегральна, загальна, фахові компетентності за освітньою програмою та програмні результати навчання за освітньою програмою втрачається сенс самої програми, оскільки від викладача вимагається визначити критерії, які є штучними. Такі підходи доводять ситуацію до повного абсурду, коли всі правові дисципліни мають оцінюватися за однаковими критеріями, але реально вони всі різні і в той же час мають виконувати певну роль в навчальному процесі – послідовно і системно надати здобувачу необхідну для майбутньої професійної діяльності інформацію. На наш думку, з самого початку варто визнати, що компетентностей не може бути багато, а вона одна – компетентний фахівець чи ні, в яких галузях правової науки і який рівень його знань. Рівень компетентності може бути різним, оскільки є такі статуси студент, асистент, викладач, старший викладач, доцент та професор в певній галузі знань. Отже, їх рівень компетентності обумовлюється внеском в науку на певному етапі, але знов таки не за штучними показниками – кількістю статей, книг за останні п’ять років тощо, оскільки доволі часто такі показники як й індекс цитування створюються штучно.

Коли ж йдеться про підвищення кваліфікації, то тут коментарі взагалі зайві. Це на стільки формальна вимога, що вважаємо доцільним привести такий приклад. Так, при зверненні до певної державної установи з метою підвищення кваліфікації, а, по суті, для збору цікавого практичного матеріалу для нової книги один із авторів отримав відмову на тій підставі,

що в них не має висококваліфікованих фахівців для забезпечення підвищення кваліфікації доктора наук, професора. Ця відмова не стільки показник причин відмови, скільки квінтесенція сутнісного ставлення до штучного підвищення кваліфікації. Але ж вимога про підвищення кваліфікації стосується усіх викладачів і професорів та нікого не турбує, що викладач написав книгу, під його керівництвом була захищена наукова робота тощо. Для порівняння, спробуємо ввести новітні критерії для оцінки компетентностей, що пов'язані із захистом прав людини, зокрема, які безпосередньо пов'язані із захистом прав людини або опосередковано. Не важко передбачити, що всі дисципліни будуть відповідати найвищому критерію, а при офіційному встановленні вимоги, що у наукових роботах обов'язково має згадуватися про захист прав людини, можна передбачити, що всі писатимуть у публікаціях про такий захист різними словами. Так, встановлення вимоги цитувати рішення ЄСПЛ у судових рішеннях іноді доходило до абсурду і судді поряд з цитуванням законодавства України великими фрагментами цитували рішення ЄСПЛ, але не робили посилання на доводи сторін, про докази, надані сторонами взагалі не згадували, їх ґрунтовного аналізу не наводили.

Подібним чином в окремих наукових виданнях вимагається анотацію до статті робити у встановленій кількості символів і це не зважаючи на те, що науковці читають не анотацію, а висновки авторів у цій публікації. Більше того, всім добре відомо, що найпростіший спосіб написання статті і наукової роботи – це «заповнювати» обсяги цитуванням інших авторів, а в кінці роботи підбити підсумки і погодитися з іншими авторами та підкреслити важливість подальших досліджень певної проблематики. Тому доволі часто наукові статті читати не цікаво і не корисно, а дискусії між вченими вже виникають у фейсбуці, а не на сторінках наукових видань.

Тому певне занепокоєння викликають тенденції до «усереднення» охорони і захисту прав та інтересів людини, що проявляється в нотаріаті та судочинстві. І ця проблематика прямо пов'язана з навчальним процесом, де усереднення відбувається за стандартами в освіті, зокрема, у програмному забезпеченні, у вимогах до викладачів та освітньому процесі. Так, ми говоримо про захист прав людини і не зважаючи на це в окремих ВНЗ вимагають від викладачів, щоб вони повернулися в Україну з евакуації під страхом звільнення, хоча вони здатні на високому рівні проводити заняття із-за кордону. В даному випадку не зрозуміло, а що війна вже скінчилася і в Україні відсутня небезпека. В окремих ВНЗ від студентів вимагають, щоб вони з'явилися в аудиторії на заняття, хоча небезпека скупчення значної кількості людей неодноразово доведена в збройних силах України, а також потрапляння ракет в окремі ВНЗ підтверджує протилежне. Тому варто звернути увагу на той аспект, що викладачі та студенти – це реальний інтелектуальний потенціал правової системи України, який варто берегти. З

власного педагогічного досвіду можемо стверджувати, що існує значна частина студентів працьовитих і талановитих, в них вже закладено великий масив інформації і не зважаючи на те, що частина з них перебуває за кордоном, вони продовжують активно навчатися у ВНЗ України, а це свідчить про те, що вони мають намір повернутися в Україну. Коли ж викладачів змушують повернутися або звільнитися, то Україна втрачатиме інтелектуальний потенціал. Не зважаючи на це, перспектива із захистом прав та інтересів людини в Україні існує, але для цього потрібна активна і не стандартна робота вчених і педагогів. Загалом, варто сприймати роботу вченого і педагога як творчу, самостійну і нескінченну у самовдосконаленні, а не як стандартну. Слід визнати, що уніфікувати умови і вимоги до підвищення кваліфікації для всіх викладачів, професорів, академіків неможливо, оскільки вони нині є формальними та не свідчать про професійні якості викладача. Зокрема, окремі науковці, щоб не платити за публікацію своїх доробків у наукових джерелах, вже перенесли свої наукові дискусії на безоплатну платформу фейсбук. Ось це і є елемент професійної занепокоєності за свою професію...

Отже, сучасні вчені, педагоги та студенти-правники нині опинилися під градом інформації, яка бере свої витoki з діяльності Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України і, зокрема, Міністерства освіти і науки України, Верховного і Конституційного Суду України, ЄСПЛ, які невпинно її продукують. Якщо ж до цього додати величезні обсяги наукових і практичних ідей з боку вчених і практиків, зокрема, законопроекти, книги, статті, інформація в мережі Інтернет, то очевидними стануть проблеми з реальним перевантаженням сприйняття людиною важливої інформації. Тому варто таке сприйняття інформації не спрощувати шляхом стандартизації, а навчати майбутніх фахівців, практиків швидко здійснювати конструктивно-критичний аналіз такої інформації. Достатньо прочитати декілька рядків тексту, щоб усвідомити якість запропонованого матеріалу, висновки з робіт слід не запам'ятовувати, а аналізувати їх на предмет позитивності або негативності при їх запровадженні у законодавство, практику тощо

Висновки. Величезний обсяг правової інформації фахівці намагаються стабілізувати за допомогою стандартизації, але це негативно позначається на захисті прав людини як певного індивідуума з властивими тільки йому правами та інтересами. Оперуючи такими поняттями як принцип пропорційності у цивільному судочинстві, е-нотаріат, цифровізація виконавчого провадження тощо можна прийти не до індивідуальної охорони і захисту прав людини, а до шаблонного відношення до людей, що є неприпустимим. Всі люди різні і оперувати такими поняттями як рівність конституційних прав і свобод громадян та їх рівність перед законом слід правильно, оскільки при зовнішній схожості таких прав та інтересів, кожна

людина має, зокрема, індивідуальну ділову репутацію Отже, саме вона вправі визначати рівень завданої їй моральної шкоди. Так, внутрішнє відчуття несправедливості в кожній людині індивідуальне, тому шаблон або стандарт до їхніх прав застосовуватися не може. Коли ж у цивільному судочинстві відбувається поділ справ за рівнем майнової оцінки спору на малозначні справи та справи незначної складності і так спрощується процедура розгляду справ, що це позбавляє учасників справи можливості довести свої права та інтереси, які передбачені Конституцією України. А це свідчить про порушення конституційних прав та інтересів людини. При цьому, цивільне судочинство комерціалізується, оскільки за кожне клопотання в позовній заяві потрібно платити, а також вартість позову впливає на розмір судового збору. Ось тут проявляється не стандартний, а індивідуальний підхід до кожного позивача. Хоча варто було б відокремити розгляд справ в порядку спрощеного позовного провадження від загального позовного провадження і встановити різницю в розмірі судового збору, оскільки обсяг роботи судді в спрощеному провадженні значно менший, але цю різницю не помічають... Тому недопустимо оперувати такими поняттями як “стандарт в праві”. Права людей можна довести за допомогою таких правових явищ як “верховенство права”, “недопустимість зловживання правом”, неприпустимість ухвалення рішення на підставі припущень тощо. Для тих, хто поділяє принцип стандартизації в праві і в освіті, на наш погляд, не місце ні в правовій науці, ні педагогічній діяльності, пов’язаній з нею, оскільки так нівелюється множина способів захисту прав людини і вона перетворюється на «стандартний елемент держави» – фізичну особу, яка ні чим не відрізняється від інших. Це в приладобудуванні і подібних науках потрібні стандарти вимірювання, а право – це, з одного боку, точна професія, коли потрібно належно кваліфікувати правовідносини згідно закону, а також складна і творча професія, коли чужий біль пропускаєш крізь себе і шукаєш допустимі способи захисту прав людини для припинення правопорушення, відновлення прав або компенсації завданої шкоди, включаючи, застосування принципу верховенства права

Література

1.Stefanchuk R. Продовжуємо оновлення Цивільного кодексу України.
<https://www.facebook.com/stefanchuk.official/posts/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D1%83%D1%94%D0%BC%D0%BE-%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%83-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%D1%8>

1%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96-
%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%B3%D1%80%D0%BE%
D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B
3%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D0
%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE/1206770691269767/

2.Ханін С. Стандарти доказування у кримінальних провадженнях. Практика ЄСПЛ.URL:<https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/standarti-dokazuvannya-v-kriminalnih-provazhennyah-praktika-espl.html>

3.Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*.2019. № 19 . С. 132-139.

4.Клюс Ю. Стандарти доказування в цивільному та кримінальному процесі: особливості та практика.URL:<https://pravo.ua/standarty-dokazuvannya-v-tsyvilnomu-ta-kryminalnomu-protsesi-osoblyvosti-ta-praktyka/>

5.Конституція України.URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%BA#w1_2

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-41>

УНІВЕРСАЛЬНІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЦИФРОВУ ДОБУ: ШЛЯХИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Чалабієва М. Р.

*кандидат юридичних наук,
науковий співробітник,*

*Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України
м. Харків, Україна*

Сучасна цифрова доба суттєво змінює уявлення про реалізацію та захист прав людини. Традиційні механізми правового регулювання вже не відповідають динаміці розвитку інформаційних технологій, що потребує переосмислення підходів до впровадження універсальних стандартів прав людини у цифровому середовищі. Україна, перебуваючи на шляху цифрової трансформації системи публічного управління, одночасно стикається з викликами забезпечення безпеки персональних даних, рівного

доступу до цифрових сервісів, а також із ризиками алгоритмічної дискримінації.

Універсальні стандарти прав людини, закріплені в Загальній декларації прав людини 1948 року [1], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року [2], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [3], залишаються фундаментом для формування національної правової політики в цифровій сфері. Водночас міжнародна спільнота доповнює їх новими документами, що враховують виклики цифровізації – такими як Конвенція Ради Європи №108+ про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (1981 р., що була актуалізована у 2018 році) [4], й Регламент (ЄС) 2016/679 (GDPR) [5].

Для України особливої актуальності набуває питання гармонізації положень цих актів із національним законодавством, зокрема Закону України «Про захист персональних даних» (2010 р.) [6] та Закону «Про електронні комунікації» (2021 р.) [7]. Незважаючи на позитивні зміни, чинна нормативна база не забезпечує комплексного підходу до прав людини у цифровому середовищі. Наприклад, правові гарантії цифрової інклюзії залишаються фрагментарними, що створює ризики обмеження доступу до публічних послуг для вразливих груп населення – осіб похилого віку, людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб тощо.

Важливою складовою імплементації універсальних стандартів є дотримання принципів пропорційності та недискримінації при впровадженні електронних сервісів. Зокрема, автоматизація управлінських рішень не повинна підміняти людський контроль, а алгоритми мають бути прозорими та підзвітними суспільству. Європейський досвід засвідчує, що забезпечення цифрових прав громадян нерозривно пов'язане з розвитком концепції «digital human rights» – нової парадигми, яка поєднує класичні права людини із технологічними гарантіями безпеки та приватності.

У цьому контексті для України актуальним є створення національної стратегії цифрових прав людини, що мала б визначити напрями правової політики в галузях кібербезпеки, медіаграмотності, електронної демократії та цифрового врядування. Запровадження таких підходів дозволить не лише імплементувати універсальні стандарти, а й забезпечити їх реальну дієвість у національній практиці.

Законодавча імплементація універсальних стандартів має супроводжуватись розробленням ефективних механізмів правозастосування. Йдеться про створення незалежного національного органу із захисту цифрових прав, розширення повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері моніторингу цифрових сервісів, а також про необхідність системної

взаємодії між державою, бізнесом та громадянським суспільством у сфері етики штучного інтелекту.

Особливої уваги заслуговує проблема забезпечення права на соціальний захист у цифровому вимірі. Зростання кількості електронних соціальних сервісів без належного нормативного регулювання може призвести до цифрової нерівності, що суперечить принципу доступності соціальних прав. У цьому аспекті імплементація універсальних стандартів прав людини має враховувати не лише технічну, а й соціально-правову складову – забезпечення цифрової інклюзії, рівного доступу та захисту персональної інформації користувачів.

Варто також наголосити на важливості міжнародного співробітництва у сфері цифрових прав людини. Участь України у програмах Ради Європи, ЄС та ООН сприяє не лише гармонізації законодавства, але й формуванню правової культури, орієнтованої на людину. Це дає підстави говорити про поступове утвердження нового етапу розвитку прав людини – етапу цифрового гуманізму, де технологічні інновації стають інструментом реалізації гідності, а не загрозою свободі.

Універсальні стандарти прав людини залишаються концептуальним орієнтиром для розвитку правової системи України у цифрову добу. Їх ефективна імплементація передбачає не лише адаптацію норм міжнародного права до національного законодавства, а й переосмислення самої парадигми правового захисту людини в умовах цифрової трансформації.

Необхідним є формування цілісної державної політики у сфері цифрових прав, розроблення механізмів відповідальності за порушення приватності, а також забезпечення рівного доступу громадян до цифрових благ.

Впровадження цих підходів сприятиме зміцненню демократичних інститутів, підвищенню довіри до публічної влади та гармонізації українського правового простору з європейськими стандартами прав людини.

Література

1. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ. Генеральна Асамблея ООН. Прийнята 10 грудня 1948 р., резолюція № 217 А (III). Нью-Йорк : Організація Об'єднаних Націй, 1948. Режим доступу: <https://www.un.org/uk/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення: 23.10.2025);

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнародний документ. Генеральна Асамблея ООН. Прийнято 16 груд. 1966 р. Набув чинності 23 берез. 1976 р. Ратифіковано Україною 19 жовт. 1973 р. Режим доступу: <https://www.ohchr.org/uk/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата звернення: 23.10.2025);

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ. Рада Європи. Прийнято в Римі 4 листоп. 1950 р., набрала чинності 3 верес. 1953 р. Режим доступу: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf (дата звернення: 23.10.2025);

4. Конвенція Ради Європи № 108+ про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних / Рада Європи. Прийнято 28 січ. 1981 р., модернізовано 18 трав. 2018 р. Режим доступу: <https://www.coe.int/en/web/data-protection/convention108/modernised> (дата звернення: 23.10.2025);

5. Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних (General Data Protection Regulation, GDPR). Прийнято 27 квіт. 2016 р., набрав чинності 25 трав. 2018 р. Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (дата звернення: 23.10.2025);

6. Закон України «Про захист персональних даних» від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI. Верховна Рада України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 23.10.2025);

7. Закон України «Про електронні комунікації» від 16 груд. 2020 р. № 1089-IX. Верховна Рада України. Набув чинності 1 січ. 2022 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20> (дата звернення: 23.10.2025).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-42>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ РОЗГЛЯДУ ЗЕМЕЛЬНИХ ТА ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ СУДДІВ

Чебишев М. Р.

*аспірант кафедри правосуддя та філософії юридичного факультету,
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, Україна*

Жоден вид судових проваджень не може існувати без наявності процесуальної форми, якою є судові засідання. Судові засідання – це регламентована процесуальним законом така послідовність дій суду, сторін, третіх осіб, їхніх представників, свідків, експертів тощо, яка надає кожному учаснику судового процесу, в тому числі і суду, право на вчинення тих чи інших процесуальних дій, незалежно від їх змісту і значення. В той же час,

в кожному виді правосуддя мова завжди йде про спір про право, а це означає, що судочинство носить змагальний характер, а відтак кожна із сторін проголошуючи свої вимоги до іншої сторони, підтверджує їх своїми засобами доказування, спрямовуючи в такий спосіб їх зміст в бік іншої сторони для відома і одночасно спрямовуючи їх суть до суду з метою переконання останнього в правомірності, а відтак і законності своїх вимог.

Такий процес носить уніфікований характер і стосується механізму розгляду як цивільних, так і земельних, житлових, трудових та сімейних справ. Отже, всі учасники судового процесу, в тому числі і суд, в межах процесуальної форми судових засідань, вступають у сферу різноспрямованих процесуальних правовідносин, які мають вигляд пояснень, показань, клопотань, запитань, звернень, судових дебатів тощо.

Така методологія є важливою, оскільки лише та доказова інформація, яка отримана судом в межах процесуальної форми судових засідань, набуває свого процесуально-правового значення. Та ж інформація доказового характеру, яка не була охоплена межами судового засідання, не має жодного процесуального значення, а відтак суд, ухвалюючи своє рішення у справі, не має права посилались на зміст таких доказів, хоча б вони і мали першорядне значення.

Діючі від імені і іменем держави, суд здійснює одну із найважливіших її функцій – функцію правосуддя, що вказує на те, що суд є провідником волі держави у сфері правозастосування, як єдиного механізму в питаннях урегулювання спірних правовідносин, які стали предметом судового розгляду. Таким чином, суд наділений правом від імені держави захищати порушені, невизнані чи оспорювані права, свободи та законні інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб та інтереси самої держави, проявляючи при цьому справедливість, неупередженість та своєчасність.

Отже, юридична природа процесуальних правовідносин, які виникають лише при зверненні особи до суду, якими в подальшому керує суд та контролюючи їх змістовну суть в ході судових засідань є значно складнішою, ніж просто відносини між судом і учасниками судових засідань. Якщо процесуальні відносини, які виникають між сторонами, сторонами і третіми особами, їхніми представниками тощо слугують юридично-провідною основою для змагальності сторін, суттю якої є розкриття змісту засобів доказування перед судом, кінцевою метою якого є затвердження судом виникнення, розвитку і припинення тих чи інших суспільних відносин, які мали, мають чи будуть мати місце між сторонами, то суд, перебуваючи в середині процесуальних правовідносин як керівник такими процесами, безумовно повинен проявляти психологічну витримку та процесуально-правову рівновіддаленість від сторін, формуючи логічну та правову неупередженість у своїх судженнях, дотримуючись при цьому судових правил етики та процесуальної культури, обумовленої не лише

мовною філологією, а і процесуально-правової дипломатії, що давало б можливість до найширшого прояву професійно-правової свідомості суддів. Всі ці положення є надзвичайно важливими не лише з точки зору правозастосування, а і надання всім процесуальним правовідносинам з точки зору їх організаційно-правові, професійно-культурологічні, технолого-логічної складової є ключовими, оскільки саме вони є ключем до професійної правосвідомості суддів, впливаючи на одночасно і на формування довіри суспільства до суду і правосуддя та держави в цілому.

Що ж розуміється під поняттям процесуальних правовідносин? Так, П. Ф. Немеш та В. П. Феннич вказують, що «це суспільні відносини, що урегульовані нормами цивільного процесуального права, які виникають та розвиваються між судом та учасниками процесу під час здійснення правосуддя по конкретній цивільній справі» [1, с. 146].

Безумовно, процесуальні правовідносини – це не є процесуальною абстракцією. За своїм суб'єктивним складом такі відносини класично сприймалися як відносини між сторонами і судом, третіми особами і судом, судом і представниками сторін чи третіх осіб тощо. І це об'єктивно мало місце при наявності процесуальної активності суду, що було характерним за дії ЦПК України в редакції 1963 року [2], яка діяла до 2004 року. Сьогодні ж ситуація змінилася і суд займає пасивне положення, зведене до процесуального контролю за процесуальною змагальністю сторін, яка є змістовною частиною процесуальних правовідносин. Суд же лише сприймає і, усвідомлюючи доказову інформацію, оцінює її на основі своєї внутрішньої професійної правової свідомості. Контрольні функції суду сьогодні зводяться до того, щоб усувати порушення сторін, які вони можуть допускати у сфері безпосередньої змагальності, суть якої зводиться до доведення до суду того чи іншого змісту засобів доказування з метою переконання його в законності своїх дій у сфері тих чи інших земельних правовідносин. В цій частині, в постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 06 грудня 2023 року (справа № 201/9156/22, провадження № 61-9751св23) наголошено, що «саме суд керує цивільним процесом, роз'яснює учасникам справи їх права та обов'язки у змагальному процесі» [3].

Отже, під поняттям процесуальних правовідносин необхідно розуміти урегульовані процесуальними нормами права відносини, які виникають між сторонами, сторонами і третіми особами, їхніми представниками, свідками, перекладачами, експертами в межах процесуальної форми судових засідань, спрямованих на доведення до суду переконливості змісту своїх засобів доказування та контрольних процесуально-технічних функцій суду, спрямованих на недопущення порушень процесуального законодавства іншими учасниками судового процесу.

Таким чином, сьогодні ми маємо справу із наявністю процесуальних правовідносин як процесуальних складових судового процесу і контролюючих функцій суду за такими процесами.

Література

1. Немеш П. Ф. Курс цивільного процесу. Особлива частина : підручник. Кн. 1 / П. Ф. Немеш, В. П. Феннич ; рец. : В. І. Бобрик, С. Б. Булеца. Ужгород : РІК-У, 2023. 524 с.

2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.07.1963 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06#Text> (дата звернення: 07.08.2025).

3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 06 грудня 2023 року (справа № 201/9156/22, провадження № 61-9751св23). URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=115654130&red=10000361b48eff8489ca5e56bb84de69c6e113&d=5> (дата звернення: 09.08.2025).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-43>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Чепкова К. О.

кандидат юридичних наук,

докторант науково-організаційного відділу Військового інституту,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Будь-який збройний конфлікт – це підвищені ризики для життя і здоров'я дітей, зміна їх звичного способу життя. Одним із наслідків збройного конфлікту є переміщення цивільного населення, в тому числі і дітей.

Станом на 2024 рік у світі нараховувалося 50 мільйонів переміщених дітей через збройні конфлікти [1]. Питання щодо переміщених дітей під час збройного конфлікту є в постійному полі зору як на міжнародному рівні, на регіональному рівні, так і на рівні кожної окремої держави.

Існує загальне поняття “переміщена особа” [2], яке в свою чергу поєднує в собі:

(1) “біженець” – внаслідок подій і через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних

поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань;

(2) “внутрішньо переміщена особа” – це особа або група осіб, які були змушені або зобов’язані втекти або залишити свої домівки чи місця постійного проживання, зокрема внаслідок або з метою уникнення наслідків збройних конфліктів, ситуацій загального насильства, порушень прав людини або природних чи техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон.

Таким чином, основна різниця між двома наведеними вище поняттями – це чи перетинала особа державний кордон свого звичного місця проживання.

На міжнародному рівні правовий статус біженців визначений Конвенцією про статус біженців (1951) [3] та Протокол щодо статусу біженців (1967) [4], який і розширив як часові рамки дії конвенції, так і географічні¹.

Врегулювання правового статусу внутрішньо переміщених осіб за формою виразу є дещо відмінним. Поки вся увага світового співтовариства була прикута до питань біженців, вирішення питання внутрішньо переміщених осіб здійснювалося виключно на національному рівні. Лише на початку 1990-х років на міжнародному рівні почало активно висвітлюватися питання внутрішньо переміщених осіб. Перший представник Генерального секретаря ООН з питань внутрішньо переміщених осіб Френсіс Денг відіграв ключову роль у створенні правових норм щодо внутрішнього переміщення. У випадку міжнародного захисту внутрішньо переміщених осіб Френсіс Денг свідомо вирішив не домагатися укладення міжнародного договору з кількох причин. Як результат, у 1998 році Френсіс Денг на 54 сесії Комісії з прав людини презентував підготовлений документ – “Керівні принципи щодо внутрішньо переміщених осіб” [5]. Керівні принципи конкретно згадують дітей, вагітних жінок, матерів з маленькими дітьми та жінок-господинь домогосподарств як групи, які повинні мати право на особливий захист і допомогу через їхні особливі потреби або вразливість. Переміщені діти отримують особливий захист у кількох принципах, зокрема в принципі 11 (захист від примусової праці) та принципі 13 (захист від вербування та

¹ Враховуючи часове (“events occurring before 1 January 1951”) та географічне (“events occurring in Europe”) обмеження, які були встановлені в конвенції, логічним було внесення змін до неї для того, щоб її норми і надалі мали юридичну силу.

участі у військових діях). Право дітей на освіту визнається в принципі 23, з особливим акцентом на жінок і дівчат.

В стороні не залишився і Спеціальний представник Генерального секретаря з питань дітей та збройних конфліктів, відомство якого у 2010 році презентувало свою візію щодо захисту прав внутрішньо переміщених дітей – Права та гарантії внутрішньо переміщених дітей у збройних конфліктах [6]. За основу стали Керівні принципи щодо внутрішньо переміщених осіб та норми Конвенції про права дитини. Виклад матеріалу здійснюється шляхом висвітлення дитячих прав під час внутрішнього переміщення у результаті збройного конфлікту.

Це один із тих документів, коли виклад прав внутрішньо переміщених дітей здійснено саме з точки зору дії збройного конфлікту та після його завершення. На рівні “звичних” дитячих прав приділено увагу і тим, якими наділяються внутрішньо переміщені діти під час збройного конфлікту, а саме : право на фізичну безпеку та забезпечення безпечних місць; діти не повинні бути призвані до військової служби або брати участь у бойових діях; право на психологічну підтримку та програми реінтеграції; право на свободу пересування, у тому числі з таборів та в їх межах; право на довгострокові рішення.

Форма викладу прав внутрішньо переміщених дітей під час збройного конфлікту також не є стандартною. Кожне право дитини знайшло свою відсилку до конкретного принципу із Керівних принципів щодо внутрішньо переміщених осіб. Крім того, в кінці кожного розділу щодо конкретного “дитячого права” міститься “Ключові моменти адвокаційної діяльності”, в яких розписані дії, які мають вчиняти уповноважені суб'єкти публічної адміністрації для реалізації цього “дитячого” права.

Вищеперераховані міжнародні документи носять загальний та рекомендаційний характер. Загальний, тому що надають загальний опис механізмів захисту прав дітей під час збройного конфлікту та не конкретизують хто саме має бути “руками та ногами” цих механізмів в кожній окремій державі. Рекомендаційний, тому що не можуть порушувати одну із основних ознак кожної окремої держави – суверенітет.

Роблячи висновок, можна сказати, що вище перераховані документи міжнародного врегулювання питання захисту прав дітей-біженців та дітей-внутрішньо переміщених внаслідок збройного конфлікту мають свою градацію та юридичну силу. Однак, спільним для них є те, що це документи так званого “м'якого права” (“soft law”). Ці акти є тим “перехідним містком” до національного законодавства та побудови внутрішніх механізмів захисту прав переміщених дітей під час збройного конфлікту.

Література

1. Close to 50 million children had been displaced due to conflict and violence globally by the end of 2024. URL : <https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/displacement/>.
2. Promotion and protection of the rights of children. Impact of armed conflict on children : Resolution of UN General Assembly A/51/306 26 August 1996.
3. UN General Assembly, 1951 Convention Relating to the Status of Refugees, United Nations, Treaty Series, vol. 189, p. 137, 28 July 1951, <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1951/en/39821>.
4. UN General Assembly, 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees, United Nations, Treaty Series, vol. 606, p. 267, 31 January 1967, <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1967/en/41400>.
5. Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng, submitted pursuant to Commission resolution 1997/39. E/CN.4/1998/53/Add.2, 11 February 1998.
6. UN Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children Affected by Armed Conflict, Working Paper No. 2: The Rights and Guarantees of Internally Displaced Children in Armed Conflict, September 2010, <https://www.refworld.org/reference/themreport/srsgcaac/2010/en/75999>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-44>

МЕЖИ ДОПУСТИМОГО КОНТРОЛЮ ЗА КОМУНІКАЦІЯМИ ГРОМАДЯН: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Чміль О. В.

*студент факультету прокуратури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

У сучасну цифрову епоху проблема визначення допустимих меж державного контролю за комунікаціями громадян посідає одне з центральних місць у наукових дискусіях про баланс між національною безпекою та захистом прав людини. З одного боку, держава має позитивний обов'язок гарантувати національну безпеку, підтримання правопорядку, запобігання терористичним загрозам і боротьбу з організованою злочинністю, що неминуче передбачає застосування спеціальних засобів спостереження. З іншого боку, такі заходи становлять потенційну загрозу

порушення права на приватне і сімейне життя, а також права на таємницю листування та комунікацій, гарантованих статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція). У цьому контексті виникає фундаментальне питання: де проходить межа між допустимим втручанням держави у сферу приватного життя та порушенням права на приватність? Саме на це питання у своїй практиці неодноразово відповідав Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), який сформував низку критеріїв для оцінки правомірності стеження і перехоплення комунікацій, тим самим визначивши стандарти поведінки держав-учасниць Конвенції. Відправною точкою у формуванні доктрини допустимості державного контролю за комунікаціями стала справа «Класс та інші проти Німеччини» (*Klass and Others v. Germany*, 1978) [1]. У цьому рішенні Суд уперше визнав, що застосування державою заходів таємного спостереження саме по собі не є автоматично несумісним із положеннями статті 8 Конвенції, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. Водночас ЄСПЛ наголосив, що такі заходи є допустимими лише за дотримання певних принципових умов, а саме: законності, передбачуваності та пропорційності. Зокрема, національне законодавство, що регулює проведення спостереження, має бути достатньо чітким, доступним і передбачуваним, щоб кожна особа могла розуміти, за яких обставин і на яких підставах держава може вдатися до контролю за її комунікаціями. Крім того, держава зобов'язана забезпечити наявність ефективних процесуальних гарантій проти свавільних рішень і дій органів влади, включно з незалежним контролем за санкціонуванням, виконанням і припиненням заходів спостереження, а також обмеженням строків зберігання отриманої інформації. Таким чином, у справі «Класс та інші проти Німеччини» ЄСПЛ заклав концептуальне підґрунтя для всієї подальшої практики щодо втручання держави у сферу приватного життя, чітко визначивши, що будь-яке обмеження цього права має бути “необхідним у демократичному суспільстві”, тобто відповідати нагальній суспільній потребі та бути пропорційним легітимній меті, зокрема забезпеченню національної безпеки чи запобіганню злочинам.

Проблема надмірного та непропорційного втручання органів держави у сферу приватного життя громадян особливо стала предметом аналізу Суду у справі «Роман Захаров проти Росії» (*Roman Zakharov v. Russia*, 2015), яка стала прецедентною для розуміння стандартів законності у сфері таємного стеження та перехоплення комунікацій [2]. У цій справі ЄСПЛ констатував системне порушення статті 8 Конвенції, оскільки російське законодавство дозволяло спецслужбам отримувати доступ до телефонних з'єднань громадян без належного судового контролю та за відсутності необхідних гарантій недопущення зловживань з боку органів влади. Суд визначив шість ключових критеріїв, які мають бути дотримані, щоб система спостереження

відповідала вимогам Конвенції: (1) чітке визначення підстав і категорій осіб, щодо яких можливе стеження; (2) встановлення меж і строків такого втручання; (3) суворий судовий дозвіл на його застосування; (4) наявність незалежного контролюючого органу; (5) обов'язкове знищення отриманої інформації після завершення її використання; (6) можливість повідомлення особи про факт стеження, коли це більше не загрожує ефективному розслідуванню. Таким чином, Суд наголосив на необхідності не лише законодавчих, а й інституційних гарантій дотримання прав людини у відповідній сфері.

Вітчизняна правова регламентація проведення негласних слідчих (розшукових) дій має такий вигляд: (1) загальні повноваження державних органів та підстави проведення таких дій закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі та суміжних законах; (2) процедурні та технічні аспекти унормовані на рівні підзаконних актів (відомчі інструкції, методичні документи), що визначають порядок проведення конкретних технічних дій та заходів. На практиці це означає, що судовий дозвіл є формальним інструментом санкціонування, тоді як практичне виконання, технічна сторона проведення негласних слідчих (розшукових) дій належать до виключної компетенції профільних служб та органів; порядок взаємодії і комунікації між судом, слідчими та технічними підрозділами регулюється підзаконними актами, наприклад, «Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» (16.11.2012, № 114/1042/516/1199/936/1687/5). Вітчизняне законодавство також визначає правила класифікації інформації і встановлює спеціальні правила збереження та знищення матеріалів, отриманих у ході відповідних дій, що дає державним органам широкі повноваження щодо обробки і обмеження доступу до відповідних документів та інформації (режим держтаємниці).

Практика застосування норм кримінального процесуального законодавства України щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій виявляє низку системних недоліків, які безпосередньо впливають на забезпечення конституційних прав особи та відповідність національної практики стандартам Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, можна виокремити такі ключові проблеми: недостатній рівень правової визначеності – підзаконні нормативні акти не містять достатньо деталізованих процедурних положень, які б гарантували належний захист привілейованих комунікацій, насамперед між адвокатом і клієнтом, що створює ризики порушення адвокатської таємниці; формальний характер судового контролю – суди, уповноважені санкціонувати проведення негласних дій, обмежуються стадією надання дозволу, фактично не здійснюючи подальшого моніторингу за їх виконанням, унаслідок чого відсутній ефективний

контроль як у «реальному часі», так і на етапі після завершення таких дій; надмірна закритість процедур та знищення матеріалів – посилення органів влади на режим державної таємниці та знищення невикористаних записів унеможливають незалежну перевірку законності втручання в приватне життя; неефективність процесуальних засобів захисту – передбачені КПК України механізми (ч. 2 ст. 303, ч. 3 ст. 309) не забезпечують своєчасного та дієвого реагування на порушення, оскільки їх застосування часто відбувається із суттєвим запізненням, а доступ до матеріалів, що мають гриф секретності, залишається обмеженим; ризик порушення конфіденційності спілкування – відсутність чітких правил щодо ідентифікації та ізоляції випадково перехоплених адвокатських розмов призводить до потенційних порушень гарантій професійної таємниці; обмеженість компенсаційних механізмів – існуючі процедури відновлення порушених прав та отримання відшкодування за незаконне стеження не відповідають критеріям ефективності у розумінні статті 13 Конвенції

Наочним і переконливим свідченням зазначених недоліків стала справа «Денисюк та інші проти України» (2025) [4], у якій заявники оскаржували незаконне прослуховування їхніх телефонних розмов, у тому числі комунікацій із захисником. ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з відсутністю у національному законодавстві достатніх процесуальних гарантій, формальним характером судового контролю та неможливістю заявників отримати доступ до матеріалів справи під приводом збереження державної таємниці. Суд також зазначив, що підзаконна база не передбачає чітких правил щодо поводження з привілейованими комунікаціями, а механізми контролю не забезпечують реального нагляду за виконанням судових рішень. Крім того, ЄСПЛ констатував порушення статті 38 Конвенції через відмову української влади надати Суду необхідні документи, що унеможливило повну перевірку обставин справи. Рішення у цій справі вкотре підкреслило необхідність забезпечення належного рівня правової визначеності у сфері регламентування проведення негласних слідчих дій та заходів, ефективного «післяфактумного» судового контролю та необхідність перегляду практики засекречення і знищення матеріалів спостереження з метою гарантування реального захисту приватного життя та адвокатської таємниці як невід'ємних елементів верховенства права та належного здійснення правосуддя.

Література

1. Klass and Others v. Germany [Electronic resource]: ECHR Judgment, 6 September 1978 // HUDOC. European Court of Human Rights. – Mode of access: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57510%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57510%22]}).

2. Roman Zakharov v. Russia [Electronic resource]: ECHR Judgment, 4 December 2015 // HUDOC. European Court of Human Rights. – Mode of access: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-159324%22%5D%7D>.

3. Kennedy v. The United Kingdom [Electronic resource]: ECHR Judgment, 18 May 2010 // HUDOC. European Court of Human Rights. – Mode of access: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-98473%22%5D%7D>.

4. Denysyuk and Others v. Ukraine [Electronic resource]: ECHR Judgment, 11 April 2025 // HUDOC. European Court of Human Rights. – Mode of access: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-233886%22%5D%7D>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-45>

БІОЛОГІЧНЕ ЗАБРУДНЕННЯ МОРЯ: ПИТАННЯ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ

Шамсутдінов О. В.

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник,*

*Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України
м. Київ, Україна*

Проблеми збереження навколишнього середовища та відтворення природних ресурсів продовжують залишатися для людства одними з найсерйозніших викликів, від яких залежить його виживання. Сьогодні забруднення довкілля досягло загрозливого рівня, що негативно позначається як на здоров'ї населення, так і на життєдіяльності інших живих організмів. Зокрема, останнім часом увагу світової спільноти привертає значне погіршення стану морського середовища.

У Морській природоохоронній стратегії України (2021) констатується, що показники стану морського середовища Азово-Чорноморської акваторії є критичними. Відповідні загрози обумовлені передусім антропогенним навантаженням на Азовське та Чорне моря. До чинників, що характеризують їх екологічний стан як незадовільний, стратегія відносить значне забруднення морських екосистем токсичними та канцерогенними речовинами, мікробіологічне забруднення, зменшення біологічного різноманіття, скорочення обсягу природних ресурсів. При цьому до основних джерел забруднення віднесено річковий стік, скидання зворотних та стічних вод із стаціонарних берегових джерел, дифузне забруднення, а також забруднення, що надходить із морських суден [1]. Зокрема, значна

частина суден, що заходять в порти України, проводять баластні операції. З баластовими водами в акваторії Чорного і Азовського морів надходить велика кількість забруднюючих речовин та чужорідних живих організмів.

Одним із шляхів забезпечення охорони морського середовища від негативного антропогенного впливу є впровадження ефективних правових механізмів протидії діянням, результатом яких є забруднення моря. Поряд із розробкою відповідних правил, нормативів, стандартів та інших вимог екологічної (біологічної) безпеки важливого значення набуває притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за порушення таких приписів.

У 1999 році Україна ратифікувала Конвенцію ООН з морського права 1982 р., яка заклала підвалини міжнародно-правового режиму морських просторів, тобто норми цього міжнародно-правового акта є обов'язковими для української юрисдикції. Частина XII Конвенції (1982) цілком присвячена захисту і збереженню морського середовища. Тут міститься норма, передбачена ст. 192, яка зобов'язує держави захищати та зберігати морське середовище. Подальші норми тлумачать, що для цього держави повинні вживати всіх сумісних з Конвенцією заходів, необхідних для відвернення, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища (ст. 194). Одними з таких заходів Конвенція у ст. 207 називає прийняття державами національних законів і правил, які б ураховували міжнародні норми, стандарти, рекомендовану практику і процедури в цій сфері [2].

За таких умов Т. Р. Короткий справедливо зазначає, що «наявність відповідних зобов'язань України дозволяє відносити склад злочину, передбачений ст. 243 КК України, до конвенційних злочинів» [3, с. 135]. Зокрема, вказана норма встановлює кримінальну відповідальність за забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів [4].

Отже, забруднювачами (полютантами) морського середовища кримінальний закон визнає шкідливі для життя чи здоров'я людей матеріали, речовини або відходи. Бланкетність диспозиції кримінально-правової норми, передбаченої ст. 243 КК України, вимагає задля тлумачення вказаних конструктивних об'єктивних ознак складу забруднення моря звертатися до положень відповідного іншогалузевого законодавства, включно із міжнародно-правовими угодами, учасницею яких є Україна.

Так, Конвенція із запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів (1972) у ст. XII містить такий перелік поллютантів: а) вуглеводні, включно із нафтою та її відходами; б) інші отруйні чи небезпечні речовини, що транспортуються судами з метою іншою, ніж скид; с) відходи, що виникають внаслідок експлуатації суден, літаків, платформ чи інших штучно споруджених в морі конструкцій; d) радіоактивні забруднюючі речовини з різних джерел, включно із суднами; е) хімічні та біологічні речовини воєнного призначення; f) відходи чи інші матеріали, що безпосередньо отримуються чи виникають у зв'язку з дослідженнями, експлуатацією та пов'язаною з ними переробкою в морі мінеральних ресурсів морського дна. Додаток I до Конвенції (1972) містить більш деталізований перелік відходів та інших матеріалів, скид яких забороняється (хлорорганічні з'єднання; ртуть, кадмій та їх з'єднання; матеріали у будь-якій формі, наприклад, тверді речовини, рідини, живі організми, виготовлені для ведення біологічної та хімічної війни, тощо) [5].

Закон України «Про управління відходами» (2022) визначає відходи як будь-які речовини, матеріали і предмети, яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися. За наявності однієї чи більше властивостей, вказаних у Переліку, передбаченому додатком 3 до цього Закону, відходи визначаються небезпечними. Серед таких властивостей згаданий Перелік, зокрема, називає подразнювальну здатність, гостру токсичність, канцерогенність, мутагенність, інфекційність (відходи містять життєздатні мікроорганізми або їх токсини, які викликають захворювання у людей чи інших живих організмів) [6].

Отже, можна зробити висновок, що кримінальній відповідальності за забруднення моря (ст. 243 КК України) підлягатиме зокрема й особа, дії або бездіяльність якої призвели до забруднення морського середовища патогенними мікроорганізмами, токсинами та іншими небезпечними біологічними агентами, включно із генетично модифікованими (якщо це створило реальну небезпеку для біоти). Тобто йдеться про *біологічне забруднення моря*.

Водночас у ст. 196 Конвенції з морського права (1982) міститься зобов'язання для держав захищати та зберігати морське середовище від «навмисного чи випадкового введення видів організмів, чужих чи нових для якої-небудь конкретної частини морського середовища, які можуть викликати в ній значні і шкідливі зміни».

Про загрози екосистемам України від чужорідних видів йдеться і в Стратегії біобезпеки та біологічного захисту, затвердженій Указом Президента України (2021). Зокрема, в Стратегії наголошується, що «значна частина чужорідних видів проявляє інвазивні властивості, а явище їх масового розвитку часто характеризують як біологічне забруднення. Використання потенційно небезпечних в інвазивному розумінні генетично

модифікованих організмів збільшує швидкість вторгнення чужорідних видів на нові території за межами їх природних ареалів і сприяє підвищенню їх інвазивних властивостей та емерджентції біологічних агентів» [7].

Інвазивні чужорідні види є одним із головних чинників негативного впливу на біорізноманіття, який призводить до зменшення чисельності та зникнення ряду місцевих видів дикої флори та фауни шляхом зміни структури екосистем. Окрім шкоди, яку завдають такі інвазивні організми різним сферам господарської діяльності, деякі з них становлять серйозну загрозу життю та здоров'ю людей, тварин, рослин.

Стратегія біобезпеки та біологічного захисту (2021) цілком справедливо констатує, що питання контролю за поширенням і боротьби з інвазивними чужорідними видами регулюється національним законодавством фрагментарно. Зважаючи на викладене, одним з основних завдань Стратегія визначає гармонізацію національного законодавства з біобезпеки та біологічного захисту з нормами міжнародного права, міжнародними договорами, учасницею яких є Україна.

Утім юридичний аналіз диспозиції норми, передбаченої ст. 243 КК України, свідчить, що встановлена нею кримінально-правова заборона стосується такого біологічного забруднення моря, яке передбачає привнесення в морське середовище лише небезпечних біологічних агентів (мікроорганізмів, токсинів тощо). Вочевидь, чинний КК України не передбачає кримінально-правову охорону морського середовища від забруднення чужорідними інвазивними організмами, зокрема морськими *тваринами* і *рослинами*. Вважаємо, що така прогалина у вітчизняному законодавстві має бути усунута.

За таких умов тим більший інтерес становить розгляд положень перспективного законодавства про кримінальну відповідальність України за вчинення відповідних суспільно небезпечних діянь. На сьогодні Робочою групою з питань розвитку кримінального права у складі Комісії з питань правової реформи, утвореної Указом Президента України від 07.08.2019 № 584/2019, розроблено проєкт нового КК України, який побудований на принципово нових концептуальних засадах з урахуванням сучасних викликів та потреб суспільства.

У проєкті КК в редакції від 21.07.2025 кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля згруповані у Розділі 5.3 Книги п'ятої «Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я» [8]. Поряд із численними складами забруднення довкілля цей розділ містить три новели, які передбачають відповідальність за незаконне поводження щодо інвазивних чужорідних біологічних видів. Зокрема, з об'єктивної сторони суспільно небезпечне діяння є порушенням Регламенту (ЄС) № 1143/2014 Європейського Парламенту та Ради і характеризується діями у 12 формах, а саме: ввезенням на територію України чи Європейського Союзу;

розміщенням на ринку; утримуванням; розведенням; переміщенням; використанням; обміном; наданням дозволу на відтворення; вирощенням; культивуванням; вивільненням у навколишнє середовище або поширенням інвазивного чужорідного біологічного виду. Перша норма (ст. 5.3.18) містить злочин 5 ступеня, який передбачає матеріальний склад (спричинення тяжкої майнової шкоди або тяжкої шкоди довкіллю) та умисну форму вини. Друга норма (ст. 5.3.19) передбачає аналогічне правопорушення, вчинене через необережність, що утворює злочин 3 ступеня. У третій нормі (ст. 5.3.20) представлено делікт біологічної небезпеки: незаконне поводження щодо інвазивних чужорідних біологічних видів набуває кримінальної протиправності у разі, якщо таке діяння створило реальну небезпеку спричинення тяжкої майнової шкоди або тяжкої шкоди довкіллю (також злочин 3 ступеня).

Як бачимо, представлені новели встановлюють кримінально-правову заборону не тільки прямого біологічного забруднення довкілля (у формі вивільненням у навколишнє середовище або поширенням інвазивного чужорідного біологічного виду), але й діянь, які опосередковано призводять до таких суспільно небезпечних наслідків (у формі утримання, обміну, культивування тощо).

Таким чином, указані норми перспективного законодавства за умови їх впровадження могли би вирішити наявну проблему недосконалої кримінально-правової охорони морського середовища від біологічного забруднення.

Література

1. Про схвалення Морської природоохоронної стратегії України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1240-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-%D1%80#Text>.
2. United Nations Convention on the Law of the Sea (1982). The official website of UN. http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf.
3. Короткий Т.Р. Імплементация міжнародно-правової заборони забруднення морського середовища в кримінальне законодавство України. *Право і суспільство*. 2011. № 5. С. 133–139.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter (1972). URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201045/volume-1046-i-15749-english.pdf>.
6. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>.

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту» : Указ Президента України від 17.12.2021 № 668/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 100. Т. 1. Ст. 6588.

8. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 21 липня 2025 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/07/22/kontrolnyj-proyekt-kk-21-07-2025.pdf>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-46>

ПРОЦЕДУРА ВИЗНАННЯ ДОКУМЕНТІВ ПРО ОСВІТУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Шаталова Л. М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та приватного права,
Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Збройна агресія російської федерації спричинила активні міграційні процеси. Нормою сучасного світу став досвід навчання в закордонних закладах освіти чи роботи в іноземних компаніях. Тому особливої актуальності набувають питання захисту прав людини, у тому числі, й на освіту. Для реалізації цього права особам необхідно скористатися послугою визнання своєї кваліфікації в країні перебування. Відповідно є необхідним сприяння за допомогою визнання кваліфікацій забезпеченню всеосяжного та рівноправного доступу до вищої освіти та можливостям навчання впродовж життя для всіх категорій населення, включаючи біженців та переміщених осіб.

Процес визнання в європейських країнах спирається на Конвенцію про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні (далі – Лісабонську конвенцію). Нині вона підписана 54 державами. Встановлює уніфіковані принципи (стандарти) визнання іноземних кваліфікацій в європейському регіоні. Закріплює зобов'язання країн-учасниць про взаємне визнання документів про освіту громадян, біженців та переміщених осіб, осіб без громадянства. Слід зазначити, що положення Лісабонської конвенції являють собою рамочні норми, які не мають обов'язкової сили, тобто носять рекомендаційний характер. Водночас кожній державі надається право розробки національного законодавства та затвердження національних процедур визнання іноземних кваліфікацій. Прикладом

такого різноманіття може слугувати вимога деяких країн підтвердити знання мови навчання (або мати сертифікат про володіння мовою навчання на певному рівні), у той час як законодавство інших країн не містить подібної вимоги [1, с. 23]. Зокрема, практика визнання у Великій Британії та Франції відрізняються одна від одної. Тому Національні інформаційні центри мережі ENIC-NARIC постійно обмінюються інформацією щодо національних систем освіти, національних рамок кваліфікацій, процесів ліцензування та акредитації закладів освіти, зразків освітніх документів, систем оцінювання, що діють на різних освітніх рівнях у країнах видачі освітніх документів, вимог доступу до закладів вищої освіти, академічних та професійних прав, що надаються освітнім документом.

Зазначене вище дозволяє дійти висновку, що фізичні особи не позбавлені обов'язку проходження додаткових процедур щодо визнання дипломів, ступенів тощо в інших країнах. І як наслідок виникає необхідність визначення відповідності прав, наданих іноземним документом правам, що надаються власникам документів про освітні кваліфікації в Україні. Саме тому у сфері формальних міжнародних норм складається тенденція зосередження уваги на процедурі та критеріях визнання іноземних свідоцтв.

Значним кроком з уніфікації процедур визнання кваліфікацій вищої освіти стало прийняття в листопаді 2019 р. Глобальної конвенції про визнання кваліфікацій вищої освіти (далі – Глобальна конвенція). Конвенція набрала чинності 5 березня 2023 року та стала першим освітнім договором ООН у сфері вищої освіти.

Основною метою Глобальної конвенції є сприяння глобальній мобільності та утвердженню цінності вищої освіти заради взаємного блага власників кваліфікації, закладів вищої освіти, роботодавців та інших зацікавлених установ у державах – сторонах цієї Конвенції з усвідомленням та повагою до своєрідності систем вищої освіти держав-сторін [2].

Конвенція встановлює універсальні принципи (стандарти) визнання навчальних курсів, документів про освіту перед початком здобуття вищої освіти та її кваліфікацій з метою поліпшення доступу до навчання у закладах вищої освіти у всьому світі та підвищенню мобільності між ними. Глобальна конвенція встановлює права фізичних осіб на справедливий й прозорий оцінку їх закордонних кваліфікацій, без будь-якої дискримінації. Визначає поетапний практичний підхід до визнання закордонних кваліфікацій як для осіб, які прагнуть досягнути визнання своїх закордонних кваліфікацій, так і для фахівців, які здійснюють практичну оцінку дипломів. Всеохоплюючий принцип глобальної та регіональних конвенцій полягає у заохоченні до визнання усіх видів навчання, представників професорсько-викладацького складу і знань, які перебувають у постійному русі (UNESCO, 2020) [3, С. 4].

Виокремлюємо основні положення щодо визнання освітніх кваліфікацій за Лісабонською конвенцією.

По перше, компетенцією вирішувати питання визнання належить: а) центральним органам сторони; б) складовим частинам Сторони (у цьому випадку сторона робить одному з депозитаріїв коротку заяву про свій конституційний чи адміністративно-територіальний устрій; вживають всіх необхідних заходів для забезпечення виконання положень цієї Конвенції на своїй території; в) окремим вищим закладам освіти або іншим установам.

По-друге, заявнику достатньо надати власнику кваліфікації, присудженої на території однієї з інших держав, можливість отримати оцінку такої кваліфікації на прохання її власника.

По-третє, при наданні послуги визнання кваліфікацій, що надають доступ до вищої освіти (Стаття IV.2), кваліфікацій з вищої освіти (Стаття VI.2) та визнання періодів навчання (Стаття V.2) застосовується принцип *mutatis mutandis*. «*Mutatis mutandis*» (лат.) – це латинський вираз, що означає «з урахуванням відповідних відмінностей», «з заміною того, що підлягає заміні» або «після внесення необхідних змін». Його використовують, щоб визнати, що порівняння або перенесення певного правила чи аргументу вимагає певних очевидних змін, які не уточнюються.

Актуальність дослідження міжнародної процедури отримання послуги визнання документів про освітні кваліфікації зумовлена курсом України на європейську інтеграцію та необхідністю адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС. Вважаємо, що положення норм статей Глобальної конвенції мають бути імплементовані до законів України «Про кваліфікації вищої освіти України», «Про вищу освіту» та інших відповідних нормативно-правових актів України.

Література

1. Вагіна Т. Визнання кваліфікації за кордоном. практика великої Британії та Франції. *Визнання кваліфікацій в Україні і світі дайджест ENIC UKRAINE жовтень-листопад*. 2023. С. 21-24. URL: <https://enic.in.ua/attachments.pdf>
2. Глобальна конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти. 2019 . URL: https://enic.in.ua/attachments/article/226/Глобальна%20конвенція_%202010.08.20_УКР_для%20сайту.pdf
3. Вітренко Ю. М. Глобальна конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти як інституціональна основа трансформації сфери вищої освіти у повоєнному відновленні України. *Вісник НАПН України*. 2025. № 7(2). С. 1-7.

**ІНСТИТУЦІЙНА ДОВІРА В СИСТЕМІ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ПРАВОВА ПРИРОДА
ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ В КОНТЕКСТІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ**

Шевченко В. О.

*аспірант кафедри публічного управління та митного адміністрування,
Університет митної справи та фінансів
м. Дніпро, Україна*

В умовах сучасних викликів, що стоять перед Україною, ефективність публічного управління набуває вирішального значення. Одним із ключових, проте часто недооцінених, чинників цієї ефективності є інституційна довіра. У науковому дискурсі довіра переважно розглядається як соціологічна чи політологічна категорія. Проте такий підхід є неповним, оскільки він ігнорує правову основу цього явища. Метою цих тез є розкриття інституційної довіри саме як правової категорії, що є не просто суспільним настроєм, а прямим наслідком функціонування держави на засадах верховенства права. Доведено, що інституційна довіра є юридично сконструйованим феноменом, який базується на чітких правових принципах та підтримується через конкретні механізми, що в цілому забезпечують права та свободи громадян країни.

Фундаментом інституційної довіри є не декларації чи політичні обіцянки, а міцна правова основа, яка робить дії держави передбачуваними та справедливими для громадян. Ця основа складається з кількох взаємопов'язаних елементів та принципів [2], серед яких ми виокремлюємо: принцип верховенства права, принцип правової визначеності та принцип законних очікувань, принцип законності та принцип відповідальності, а також дієвих механізмів їх реалізації.

Принцип верховенства права, закріплений у статті 8 Конституції України [1], є відправною точкою для формування інституційної довіри. Його суть полягає в тому, що не лише громадяни, а й сама держава в особі її органів та посадових осіб, підпорядковується закону. Коли публічна влада діє виключно у визначених законом межах, її рішення сприймаються як легітимні, а не свавільні. Ця підпорядкованість закону створює стабільне та передбачуване середовище, в якому громадяни можуть розраховувати на однакове застосування норм права до всіх, що є передумовою для виникнення довіри до державних інституцій.

Щодо принципів правової визначеності та законних очікувань доцільно зазначити, що ці принципи активно розвиваються у практиці Європейського

суду з прав людини, є юридичним вираженням поняття довіри. Так, *правова визначеність* (*legal certainty*) вимагає, щоб правові норми були чіткими, зрозумілими, доступними та стабільними. Громадянин не може довіряти системі, правила якої постійно і непередбачувано змінюються. Саме стабільність законодавства та послідовність його застосування дозволяють громадянам планувати свої дії та розраховувати на певний правовий результат. Разом з цим *законні очікування* (*legitimate expectations*) захищають право особи покладатися на послідовні дії з боку органів публічної влади. Якщо держава своєю попередньою поведінкою чи нормативними актами створила у громадянина обґрунтоване очікування щодо певного рішення (наприклад, щодо отримання ліцензії чи соціальної виплати), вона не може свавільно і безпідставно відмовити в цьому. Захист законних очікувань є прямим юридичним механізмом захисту як прав і свобод громадян, так і формування інституційної довіри до держави.

Принцип законності зобов'язує органи публічної влади діяти виключно на підставі, і в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Однак сам по собі цей принцип є декларативним без дієвого принципу *відповідальності* та існування ефективного механізму *юридичної відповідальності* за порушення законодавства. Саме невідворотність відповідальності посадових осіб за неправомірні рішення чи бездіяльність перетворює принцип законності на реальний, дієвий інструмент. Коли громадянин бачить, що порушення закону з боку влади має конкретні негативні наслідки для порушника, його довіра до системи публічного управління та її здатності до самоочищення зростає.

Загалом, як зазначають науковці К. Краус, Н. Краус, О. Манжура, Г. Зеленько та ін., Е. Гуськова [2-4] інституційна довіра не виникає автоматично; вона є результатом цілеспрямованої роботи конкретних правових механізмів, які забезпечують справедливість, прозорість та підзвітність у відносинах між громадянином і державою, а також забезпечують контроль законності діяльності публічних інституцій. Такі механізми забезпечують:

По-перше, *ефективний доступ громадян до правосуддя* є не лише механізмом формування довіри, а й прямою реалізацією фундаментального права людини на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5] адже можливість оскаржити будь-яке рішення, дію чи бездіяльність органу публічної влади в незалежному та неупередженому суді є найпотужнішим механізмом формування довіри. Особливу роль тут відіграє адміністративна юстиція, яка спеціалізується на вирішенні публічно-правових спорів [3]. Коли громадянин знає, що існує реальна, а не ілюзорна, можливість захистити свої права від свавілля чиновника в суді, він починає довіряти не лише

судовій системі, а й державі в цілому, оскільки бачить її готовність визнавати та виправляти власні помилки.

По-друге, *прозорість та підзвітність у діяльності органів публічної влади*, реалізується конституційне право громадян знати, як діє їхня влада, що є невід'ємною складовою демократичного суспільства, адже довіра неможлива без відкритості. В українському законодавстві цей принцип реалізується через низку інструментів, зокрема Закон України «Про доступ до публічної інформації» [6], функціонування порталів відкритих даних, системи електронних закупівель ProZorro. Чим більш прозорою є діяльність органів влади – від формування бюджету до прийняття кадрових рішень, тим менше підстав для підозр у корупції та зловживаннях. Прозорість дозволяє громадськості здійснювати ефективний контроль, що, у свою чергу, змушує владу діяти більш відповідально і сприяє зростанню довіри.

По-третє, *функціонування незалежних контролюючих та правозахисних інституцій*. Існування та ефективна діяльність незалежних інституцій, які виконують функцію «стримувань і противаг» щодо виконавчої гілки влади, є ще одним важливим фактором довіри. Такі органи, як Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмен), Рахункова палата, Антимонопольний комітет та система антикорупційних органів (НАБУ, НАЗК, САП), діють як інституційні гарантії дотримання «правил гри» владними інституціями. Їхня незалежна та принципова позиція у захисті суспільних інтересів та прав людини демонструє громадянам, що в державі існують механізми контролю та самокорекції, яким можна довіряти.

Підсумовуючи констатуємо, що інституційна довіра в її правовому вимірі є не ефемерною соціологічною конструкцією, а чітким та вимірюваним результатом функціонування правової держави. Вона народжується з верховенства права та кристалізується у принципах правової визначеності та законних очікувань. Формування та підтримка довіри забезпечується не закликами, а щоденною роботою конкретних правових механізмів, а саме: гарантованого доступу до справедливого суду, максимальної прозорості та підзвітності влади, а також ефективної діяльності незалежних контролюючих інституцій. Таким чином, посилення цих правових механізмів є найбільш прямим та стійким шляхом до підвищення рівня інституційної довіри, що, у свою чергу, є необхідною передумовою ефективності публічного управління, стійкості держави та її успішної європейської інтеграції.

Література

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Краус К. М., Краус, Н.М., Манжура О.В. Управління інститутом довіри: принципи побудови структури і методи покращення. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського* 2021. №32(71). С. 1-4. URL: http://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/32_71_1/3.pdf

3. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с. URL: <http://surl.li/hudhty>

4. Гуськова Е. О. Роль інституціональної спроможності громадських рад у формуванні довіри до органів виконавчої влади. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2014. Вип. 1. 26-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdytp_2014_1_8.

5. Європейська конвенція з прав людини: Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

6. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. URL: № 2939-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-48>

ПРИНЦИП АВТОНОМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Шиманський А. Ю.

*студент факультету прокуратури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) – втілення загальноєвропейських цінностей – є важливим міжнародним інструментом, ефективність якого значною мірою залежить від того, наскільки її положення мають уніфіковане розуміння і застосування на рівні національних правопорядків. Принцип автономного тлумачення є однією з ключових доктрин, що сформувалися у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Створення цієї доктрини [теорія автономних концепцій] обумовлено необхідністю забезпечити єдність тлумачення та застосування положень Конвенції державами-учасницями Ради Європи, а також потребою унеможливити свавільні спроби національних органів обмежити гарантії прав людини та сферу їх

реалізації через вузькі чи специфічні внутрішньодержавні трактування. Значення автономного тлумачення полягає в тому, що воно забезпечує належний рівень універсальності в аспекті захисту конвенційних прав і свобод у соціокультурному контексті, що постійно змінюється. ЄСПЛ ніколи не підходить до тлумачення Конвенції із формальних, доктринерських позицій. Як зазначає Т. Шевиріна, Конвенція є «живим інструментом», що має тлумачитися у світлі сучасних умов, а отже, автономні концепції слугують способом адаптації її положень до мінливих суспільних реалій [2]. Таким чином, «автономність» [відносна незалежність змісту від визначень, які надаються національними законодавцями] деяких термінів, які містяться у тексті Конвенції та Протоколах до неї («кримінальне обвинувачення», «цивільні права та обов'язки», «законність», «покарання», «майно», «житло», «сім'я»), виконує подвійну функцію: по-перше, унеможливує звуження змісту чи сфери реалізації конвенційних прав через посилення на існуючі культурні особливості, традиції, економічний стан тощо, по-друге, забезпечує гнучкість і здатність Конвенції реагувати на нові виклики і суспільну динаміку. СENS, який вкладає ЄСПЛ у ці поняття, є результатом пошуку європейського консенсусу щодо змісту ключових прав, що дозволяє Суду формувати загальнообов'язкові стандарти для всіх держав-членів Ради Європи [3].

Показовим прикладом є автономне тлумачення поняття «майно», до якого вдався ЄСПЛ у справі «Гасус Досье унд Фьордертекнік ГмБХ проти Нідерландів» (1995). Суд визначив, що це поняття охоплює не лише матеріальні речі [саме таке визначення міститься у багатьох національних законодавствах – *А. Шиманський*], а також інші права та інтереси, які мають економічну цінність [4]. Це рішення показало, що автономне тлумачення дозволяє розширювати захист прав людини у тих сферах, де національні законодавства могли б давати надто вузьке визначення. Особливої уваги заслуговує автономне поняття «законність», що застосовується, наприклад, у контексті статті 5 Конвенції «Право на свободу та особисту недоторканність». ЄСПЛ наголошує, що «законність» означає не лише наявність формальної підстави у національному праві, а й якість закону: його доступність, передбачуваність і захист від свавілля. Таким чином, навіть формально ухвалений закон може бути визнаний таким, що не відповідає Конвенції, якщо він не відповідає цим критеріям [5]. Значення принципу автономного тлумачення для національних правових систем, зокрема вітчизняної, важко переоцінити. Оскільки Україна є членом Ради Європи, її суди зобов'язані враховувати практику ЄСПЛ. Автономні концепції виступають важливим орієнтиром у правозастосуванні, унеможливаючи довільне звуження змісту прав людини. На нашу думку, автономне розуміння понять дозволяє подолати колізії між національним законодавством і стандартами Конвенції, що актуальним у світлі

реформування й удосконалення вітчизняних галузей законодавства та їх приведення у відповідність до європейських вимог і стандартів. Автономне тлумачення сприяє гармонізації правових систем у масштабах Європи, воно фактично формує мінімальні стандарти захисту прав, обов'язкові для всіх держав, тим самим перешкоджаючи їхньому зниженню у будь-якій національній юрисдикції. У сучасних умовах принцип автономного тлумачення набуває ще більшої актуальності. Виклики, пов'язані з глобалізацією, розвитком технологій, впливом штучного інтелекту, а також збройними конфліктами й кризами, ставлять перед системою захисту прав людини нові завдання. Конвенція як «живий інструмент» має адаптуватися до цих умов, а ЄСПЛ – розширювати чи поглиблювати зміст автономних понять. Саме завдяки цьому Конвенція залишається дієвим механізмом захисту прав і свобод людини. Принцип автономного тлумачення Конвенції, що застосовується Європейським судом з прав людини, справді викликає багато дискусій з приводу меж його використання. З одного боку, саме завдяки автономному підходу Суд забезпечує уніфіковане розуміння прав і свобод у всіх державах-учасниках, унеможливаючи звужене чи формалістичне їх тлумачення національними органами. З іншого боку, існує потенційна загроза, що занадто широке й активне використання цього принципу може призвести до підриву ролі національного законодавця, а сам ЄСПЛ ризикує трансформуватися з судової інстанції на квазі-законодавця. Для уникнення такого дисбалансу Суд виробив кілька підходів, які забезпечують оптимальний баланс між європейським наднаціональним контролем і збереженням автономії держав.

Одним із ключових таких інструментів є використання консенсусних аргументів. Під європейським консенсусом розуміється тенденція загальноєвропейського зближення у підходах до певного питання, яка проявляється у законодавстві, судовій чи адміністративній практиці більшості держав-членів. Не вимагається абсолютної ідентичності норм у всіх країнах, достатньо, щоб значна кількість із них продемонструвала подібний підхід. Коли ЄСПЛ констатує наявність такого консенсусу, він має підстави суттєво звужувати межі дискреції держав і формувати уніфіковані європейські стандарти. Натомість у ситуаціях, коли консенсусу немає, Суд залишає державам значно ширший простір для власного регулювання, визнаючи право національного законодавця враховувати культурні, історичні чи моральні особливості. Окрім цього, у своїй практиці Суд використовує й інші запобіжники проти надмірного розширення автономного тлумачення. Це, зокрема, процедурні аргументи, коли Суд оцінює, наскільки національний законодавець чи суди забезпечили демократичне обговорення спірного питання і чи дотрималися принципу належного урядування. Також застосовується аналіз внутрішнього консенсусу, коли враховується узгодженість рішень у межах однієї

держави. Важливим елементом є прозорість аргументації Суду: ЄСПЛ завжди аргументує свої висновки і правові позиції, з-поміж іншого посилаючись на національні практики, міжнародні стандарти, доповіді і звіти як державних, так і неурядових організацій, статистичні дані, експертні висновки тощо. При цьому використовуються аргументи різних видів і типів – логічні, лінгвістичні, телеологічні, прагматичні, консеквенціалістські. Суд вибудовує переконливу, доладну аргументацію у контексті виправдання застосування саме автономного тлумачення певних понять. Консенсусні аргументи відіграють подвійне значення. Вони, по-перше, запобігають тому, щоб Суд підміняв собою національного законодавця, адже дозволяють виявити реальні загальноєвропейські тенденції і лише тоді закріплювати їх у прецедентній практиці. По-друге, вони забезпечують гнучкість і диференційований підхід: якщо існує спільний знаменник у більшості країн, ЄСПЛ його формалізує, а якщо консенсусу немає, Суд визнає пріоритет національної дискреції. Так досягається баланс між наднаціональною інтеграцією та збереженням ролі національного законодавця. Це свідчить про те, що автономне тлумачення не обов'язково веде до узурпації правотворчої функції Суду, а може, навпаки, зміцнювати легітимність його рішень, роблячи їх результатом спільного європейського розвитку права і самої доктрини прав людини.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що принцип автономного тлумачення Конвенції є одним із фундаментальних засобів забезпечення ефективності системи захисту прав людини в Європі. Він гарантує, що права, закріплені в Конвенції, матимуть однакове значення у всіх державах-членах Ради Європи, і запобігає спробам їх звуження шляхом формальних національних класифікацій та інтерпретацій. Автономні концепції, вироблені ЄСПЛ, створюють загальноєвропейські стандарти і водночас дозволяють адаптувати Конвенцію до нових суспільних реалій. Для України цей принцип має особливе значення, оскільки сприяє інтеграції її правової системи у європейський простір і забезпечує верховенство прав людини над формалізмом національного законодавства [2; 7].

Література

1. Engel and Others v. the Netherlands [Electronic resource] : ECHR Judgment, 8 Jun. 1976 // HUDOC. European Court of Human Rights. – Mode of access : <https://hudoc.echr.coe.int/> (date of access: 06.10.2025).

2. Шевіріна Т. Автономні концепції як інструмент тлумачення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Європейським судом з прав людини. *Слово Національної школи суддів України*. 2017. № 1 (18). С. 49–55.

3. Trykhlіb K. Analysis of Autonomous Concepts in the Practice of the European Court of Human Rights. *Comparative Law Review*. 2022. Vol. 28. P. 460–469.

4. Gasus Dosier-und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands [Electronic resource] : ECHR Judgment, 23 Feb. 1995 // HUDOC. European Court of Human Rights. – Mode of access : <https://hudoc.echr.coe.int/> (date of access: 06.10.2025).

5. Mihalache v. Romania [Electronic resource] : ECHR Judgment, 8 Jul. 2019 // HUDOC. European Court of Human Rights. – Mode of access : <https://hudoc.echr.coe.int/> (date of access: 06.10.2025).

6. Welch v. the United Kingdom [Electronic resource] : ECHR Judgment, 9 Feb. 1995 // HUDOC. European Court of Human Rights. – Mode of access : <https://hudoc.echr.coe.int/> (date of access: 06.10.2025).

7. Trykhlіb K., Lemak V. Autonomous Interpretation by the European Court of Human Rights and Margin of Appreciation. *International and Comparative Law Review*. 2022. Vol. 22. No. 1. P. 135–148.

8. Letsas G. A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights. Oxford : Oxford University Press, 2007. 256 p.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-49>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ: ВІД УНІВЕРСАЛЬНОГО СТАНДАРТУ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ В УМОВАХ ЛОКАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Юзікова Н. С.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентним масштабом локальних та глобальних викликів (збройний конфлікт, внутрішнє переміщення, цифрові ризики, неконтрольоване використання ІІІ, кібербулінг, вплив дезінформації тощо), які критично ускладнюють реалізацію прав дитини. В умовах війни життєво необхідно забезпечити ефективну національну практику застосування універсального стандарту «найкращих інтересів дитини», що відображено у ст. 3 Конвенції ООН Про права дитини, в управлінських та соціальних рішеннях. Конвенцією закріплено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями

соціального забезпечення, судами, виконавчими чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Принцип «найкращих інтересів дитини» має три функції: оціночна, яка стосується необхідності провести оцінку найкращих інтересів дитини при прийнятті будь-якого рішення щодо дитини; захисна, яка полягає у праві дитини вимагати захисту її прав; пріоритетна, яка полягає у обранні тієї інтерпретації реалізації захисту права дитини, у разі конфлікту між різними нормами права, яка найкраще відповіє інтересам дитини.

Інтеграція європейських цінностей та впровадження найкращих практик держав ЄС у сфері прав дитини є основою для забезпечення стійкості та готовності суспільства до захисту прав дитини в умовах сучасних безпекових викликів локального та глобального характеру. Дотримання універсального стандарту «найкращих інтересів дитини» є ключовим індикатором верховенства права та прогресу України на шляху до ЄС. Ця необхідність посилюється масштабом локальних викликів: в умовах, коли дитина стикається з безліччю викликів, від наслідків воєнного стану та обмежень прав до цифрових загроз, дезінформації, кібербулінгу, домашнього насильства, бідності та вимушеного переселення, формування навичок для реалізації, захисту та відновлення її прав стає викликом і необхідністю одночасно. Тому важливо спрямовувати дослідження на виявлення прогалин у національній управлінській та соціальній практиці та розробляти уніфіковані, міждисциплінарні критерії для об'єктивної оцінки цього принципу, що є критично важливим для соціального та правового повоєнного відновлення держави. Відсутність чітких механізмів переводить універсальну норму в суб'єктивну оцінку, що прямо загрожує правам дитини та суперечить євроінтеграційному імперативу.

Сьогодні повномасштабна агресія створила нові локальні виклики, які прямо загрожують чи перешкоджають реалізації прав дитини: масове внутрішнє переміщення пов'язане зі зміною місця проживання, навчання та розривом соціальних зв'язків; сирітство та позбавлення батьківського піклування; руйнація інфраструктури та обмеження доступу до освіти, медичних та соціальних послуг; проблеми з документуванням, отриманням відповідного статусу та суперечки щодо опіки.

Принцип «найкращих інтересів дитини» є одним із базових критеріїв оцінки верховенства права та ефективності державної влади, оскільки ЄС уважно стежить за дотриманням соціальних та гуманітарних прав, і прозорість практики їх реалізації є прямим індикатором готовності до повноправного членства. Саме тому наукові підходи до реформування національного законодавства та практики захисту прав дитини в умовах локальних і глобальних ризиків є критично необхідними для створення обґрунтованої бази для подальшого відновлення України. Це відновлення

має бути не лише фізичним (будівництво житла, навчальних закладів, дитячих садочків, лікарень тощо) але й правовим та соціальним.

Попри стратегічну важливість принципу «найкращих інтересів дитини», проблемна полягає у конфлікті універсального, оціночного принципу з локальною, часто імпровізованою, практикою. Це зумовлює низку системних викликів. По-перше, існує проблема відсутності єдиних критеріїв оцінки: хоча принцип «найкращих інтересів дитини» є універсальним, він залишається оціночним. Відсутність чітких, уніфікованих, міждисциплінарних критеріїв для органів опіки, соціальних служб, органів публічної влади та місцевого самоврядування призводить до суб'єктивізму та непослідовності рішень, особливо коли інтереси безпеки держави чи фінансової економії можуть негласно домінувати над індивідуальними потребами та інтересами дитини. По-друге, гостро стоїть проблема компетенцій та бюрократії коли захист прав дитини здійснюється великою кількістю органів (соціальні служби, органи опіки, поліція, освіта, медичні заклади). Відсутність єдиного алгоритму та перекладання відповідальності між цими органами затягує вирішення критичних питань, що посилюється недостатньою кваліфікацією кадрів на місцевому рівні, які часто не мають потрібної підготовки для прийняття рішень, що ґрунтуються на міжнародних стандартах. По-третє, актуалізується проблема доказової бази та моніторингу яка ускладнена можливістю ефективного моніторингу та збору даних про реальний стан реалізації прав дитини на тимчасово окупованих або прифронтових територіях. Крім того, недостатнє врахування думки дитини (принцип заслуховування), що є обов'язковим міжнародним стандартом, інколи ігнорується або формалізується у правозастосовній практиці.

Головний шлях усунення суб'єктивності – це переведення оціночного принципу у вимірювані критерії. Це може бути, по-перше, розробка Єдиної методики оцінки (затвердженої на рівні Кабінету Міністрів або профільних міністерство) яка містить чіткий перелік факторів, що мають бути враховані при прийнятті будь-якого рішення щодо дитини (місце реєстрації, зміна школи, опіка, соціальні виплати тощо). Фактори мають включати: психологічний стан дитини, думку дитини (відповідно до її віку), ступінь безпеки середовища, збереження соціальних зв'язків (батьки, брати, сестри, інші родичі), наявність освітніх та медичних послуг у новому місці перебування. По-друге, запровадження обов'язкової Психологічної оцінки. Рішення, що можуть травмувати дитину (наприклад, зміна опікуна чи повернення до батьків, які перебували на окупованій території), мають ґрунтуватися на обов'язковому висновку незалежного дитячого психолога про психоемоційний стан та думку дитини. Це мінімізує правову формальність та забезпечить реалізацію принципу «найкращих інтересів дитини». По-третє, створення обов'язкових для застосування роз'яснень

щодо тлумачення «найкращих інтересів» у контексті впливу локальних і глобальних ризиків ВПО, цифрових загроз, впливу дезінформації та воєнних дій.

Ефективне впровадження методики вимірюваних критеріїв вимагає вирішення проблеми недостатньої кваліфікації кадрів на місцевому рівні. Для цього необхідна розробка та впровадження цільових навчальних модулів (тренінгів) для працівників органів місцевого самоврядування, соціальних служб та органів опіки, сфокусованих на практиці ЄСПЛ та Методиці оцінки. Для забезпечення єдності практики та швидкого навчання нових спеціалістів ключовим є створення Електронного реєстру рішень, який буде доступним на онлайн-платформі з кращими практиками та типовими кейсами, ухваленими відповідно до принципу «найкращих інтересів» в умовах воєнних викликів. Впровадження цих шляхів дозволить Україні перейти від реактивної, імпровізованої національної практики до проактивної, стійкої та прозорої моделі захисту прав дитини, що є необхідною умовою для успішної євроінтеграції.

Для системного впровадження вказаних змін доцільним буде розробка Дорожньої карти стійкості реалізації та захисту прав дитини в сучасних умовах. Вона буде інтегративним, практико-орієнтованим інструментом, що слугує методичною основою для підвищення правової стійкості суспільства. Дорожня карта охоплює три ключові вектори: Перший визначає міжнародні принципи, акцентуючи увагу на стійкості, цифровому захисті та правах 4-го-5-го поколінь (наприклад, право на забуття та безпеку від ШП). Другий вектор забезпечує аналіз ювенального законодавства та його співставлення з прецедентами ЄСПЛ для гарантування верховенства права. Третій вектор ідентифікує глобальні та локальні загрози (воєнний стан, дезінформація, кібербулінг) та формує практичні рекомендації щодо підвищення інституційної та особистісної стійкості. Таким чином, Дорожня карта буде слугувати системоутворюючим елементом, що забезпечує прямий зв'язок між доктринальними засадами європейських стандартів та прикладним механізмом їх імплементації в Україні.

Підсумовуючи слід зазначити, що принцип найкращих інтересів дитини, закріплений у Конвенції ООН Про права дитини, виходить за межі формальної правової норми, набуваючи статусу критично важливого універсального стандарту та методологічного компаса для української національної практики. В умовах гібридних і локальних викликів, зокрема військової агресії та цифрових загроз, його реалізація вимагає трансформації законодавства та інституційної політики з урахуванням прецедентної практики ЄСПЛ. Ефективна та гнучка національна практика захисту прав дитини у відповідь на ці виклики не просто забезпечує дотримання прав, а й є фундаментальною засадою для формування стійкості у громадянському суспільстві. Зрештою, успішна імплементація цього

принципу, що поєднує європейські стандарти з готовністю до сучасних загроз, становить основу для відновлення та успішної післявоєнної розбудови країни, значно підвищуючи імідж України у міжнародній спільноті як держави, що стоїть на захисті молодого покоління.

*Дослідження частково профінансовано Міністерством закордонних справ
Чеської Республіки в межах проекту 25-PKVV-UM-004 «Development of Education, Research,
and International Cooperation at Oles Honchar Dnipro National University (DNU)», реалізованого
Карловим університетом і Дніпровським національним університетом імені Олеся Гончара*

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-50>

ДО ПИТАННЯ ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ ВЕТЕРАНІВ

Яковець І. С.

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
керівник центру правового забезпечення науки і технологій,
Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна*

Карелін В. В.

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри військового права військового факультету
міжнародних відносин та права,
Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Незважаючи на різницю в економічному, політичному та іншому рівні розвитку держав, які відчули на собі війну, проблеми, з якими стикалися ветерани, є схожими (навіть, тотожними). Тому не потрібно вигадувати щось нове, слід перш за все звернути увагу на довід зарубіжних країн. Усе вже вигадане і апробовано досить давно.

Можна вигадувати різні уявні проблеми, з якими стикаються ветерани (на кшталт «якими соціальними послугами ви не змогли скористатися», «яких послуг ви потребуєте» тощо), проте у всіх країнах і завжди ключовою проблемою була неможливість забезпечення ветеранів тим матеріальним статком, який вони мали під час служби. Тому велика кількість ветеранів

йшли в «кримінал», що збільшувало рівень злочинності, а також опинялися в місцях позбавлення волі.

Сталим і визнаним є факт, що в багатьох країнах війна з часом ставала справою переважно малозабезпечених громадян, які йшли на службу через брак економічних можливостей. Після закінчення бойових дій вони часто стикалися з труднощами у працевлаштуванні та різким зниженням доходів, що призводило до соціальної нестабільності, втягнення у злочинність та навіть бездомності.

Приклади цієї проблеми можна спостерігати у різних країнах:

1. США (ветерани В'єтнамської, Іракської та Афганської воєн), а саме: багато солдатів із робітничого класу вступали до армії через відсутність інших кар'єрних перспектив, після служби вони втрачали стабільний дохід, а цивільна економіка не пропонувала їм гідної альтернативи. У результаті підвищений рівень бездомності та психічних розладів серед ветеранів.

Шляхами вирішення вищезазначених проблем були освітні гранти для ветеранів, які дозволяють безкоштовно навчатися в університетах (Програма G.I. Bill), спрощене отримання іпотечних кредитів), податкові пільги для бізнесу, який наймає ветеранів (Система VA Loans).

2. Велика Британія (ветерани Фолклендської війни, Афганістану, Іраку), а саме солдати з робітничих сімей мали мало шансів знайти добре оплачувану роботу після звільнення, деякі ветерани ставали частиною кримінального середовища або боролися з бідністю.

Шляхами вирішення вищезазначених проблем були: мережа благодійних організацій (Help for Heroes, The Royal British Legion), спеціальні державні програми перекваліфікації (для переходу у цивільні професії), щоб вирішити проблему падіння доходів після служби, країни запроваджували освітні, економічні та соціальні програми, які допомагали ветеранам інтегруватися в цивільне життя і знайти гідну роботу. Найбільш ефективними методами стали податкові стимули, пільгове кредитування, освіта та державні гарантії працевлаштування.

Також є й інші масштабні проблеми, що стосуються потреб військовослужбовців серед яких:

1) Недостатній рівень соціальної реінтеграції військовослужбовців після служби, а саме відсутність належних програм реабілітації, адаптації та професійного навчання для військових після демобілізації, слабка підтримка у працевлаштуванні, недостатня кількість програм перекваліфікації, небажання і неспроможність самих ветеранів до перекваліфікації.

Шляхами вирішення вищезазначеної проблеми є розширення державних програм психологічної, соціальної та професійної реабілітації, створення стимулів для роботодавців, які наймають ветеранів (податкові

пільги, гранти), запуск програм навчання нових професій, зокрема в технологічних сферах.

2) Проблеми з медичним забезпеченням та реабілітацією, створення інклюзивного простору, а саме відсутність комплексної системи реабілітації військових, особливо для тих, хто отримав поранення або ПТСР, обмежена кількість спеціалізованих медичних центрів для військовослужбовців, незабезпечення інклюзивних потреб.

Шляхами вирішення вищезазначеної проблеми є розширення мережі медичних та реабілітаційних центрів для військовослужбовців, запуск спеціальних програм психологічної підтримки та кризового реагування, спрощення бюрократичних процедур для отримання медичної допомоги та пільг, використання нових форм лікування.

3) Проблеми з житлом для військовослужбовців та їхніх сімей, а саме невиконання державних зобов'язань щодо забезпечення житлом учасників бойових дій, брак доступних кредитних програм та довгі черги на отримання пільгового житла.

Шляхами вирішення вищезазначеної проблеми є запуск програм пільгового іпотечного кредитування для військових, створення механізмів державно-приватного партнерства для будівництва житла для ветеранів виділення додаткового фінансування на забезпечення житлом учасників бойових дій.

Ці проблеми є масштабними і вимагають комплексного підходу, щоб забезпечити належний рівень життя та інтеграції військовослужбовців у суспільство.

Також слід створити установи (заклади), в яких ветерани могли б отримати повну консультацію і допомогу у вирішенні проблем, без потреби відвідування купи різних інстанцій (принцип «єдиного вікна»).

Потрібно і доцільно запровадити роботу з ветеранами за принципом «забуття через повагу», означає, що суспільство повинно забезпечити гідне ставлення до ветеранів і подолати стигматизацію, не зводячи їхню ідентичність лише до військового досвіду, тобто соціальна інтеграція без дискримінації (ветерани не повинні постійно стикатися з нагадуваннями про війну, що може перешкоджати їхньому поверненню до нормального життя), повага без нав'язливого нагадування (суспільство має вшановувати заслуги ветеранів, але не використовувати їхній статус для політичних маніпуляцій або надмірного наголошення на їхніх травмах), рівність можливостей (ветерани мають отримати доступ до роботи, освіти, медицини та соціальних благ без упереджень або надмірної уваги до їхнього минулого).

Для забезпечення цього принципу здійснюється психологічна та соціальна підтримка (програми ментального здоров'я для адаптації до цивільного життя, створення громадських просторів, де ветерани можуть

комунікувати, не акцентуючи увагу лише на військовому досвіді), гідне працевлаштування (підготовка та перекваліфікація для успішної інтеграції у цивільну кар'єру, програми сприяння підприємництву серед ветеранів), державна та суспільна комунікація (використання поважної риторики без зайвого нагадування про травматичний досвід, баланс між вшануванням заслуг та створенням комфортних умов для повернення до нормального життя), розвиток інклюзивних законодавчих ініціатив (закони, які гарантують підтримку ветеранам без надмірного фокусування на їхньому минулому, запровадження механізмів, що допомагають уникнути дискримінації при прийомі на роботу або у сфері охорони здоров'я).

Принцип «забуття через повагу» не означає ігнорування внеску ветеранів, а натомість передбачає створення умов, за яких вони можуть почати нове життя без тягаря минулого, залишаючись повноправними членами суспільства.

МІЖНАРОДНА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВ ЛЮДИНИ:
ВІД УНІВЕРСАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ
ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ**

11 грудня 2025 року

Підписано до друку 04.12.2025. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 11,16. Тираж 100. Замовлення № 1225-107.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»

79000, м. Львів, вул. Технічна, 1

87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44

Телефон: +38 (050) 658 08 23

E-mail: editor@liha-pres.eu

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6423 від 04.10.2018 р.